

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**V. DÖNEM ERZURUM MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ
(1935-1939)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ERHAN DAŞHAN**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET PINAR**

VAN-2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Erhan DAŞHAN tarafından hazırlanan “V. Dönem Erzurum Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (1935-1939)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Doç. Dr. Mehmet PINAR Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Doç. Dr. Mehmet PINAR Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Ferit YÜCEBAŞ Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	26/12/2022
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (26.12.2022)

(İmza)

Erhan DAŞHAN

Yüksek Lisans Tezi

Erhan DAŞHAN

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ocak 2023

V. DÖNEM ERZURUM MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ (1935-1939)

ÖZET

Demokratik sistem, kurumlar ve kurallar sistemidir. Parlamentolar, siyasal sistemin ortak noktası, demokrasinin ölçütü, olmazsa olmazıdır. Halkın özgür oylarıyla oluşan parlamentoda ülkenin her yöresinden, toplumun her kesiminden insanlar bulunur. Parlamento ayrıca farklı kültürlerin, farklı yaşam biçimlerinin, farklı düşünsel eğilimlerin sergilendiği bir yerdir. Ülkeye ve ulusa ait tüm sorunlar en geniş olarak burada tartışılır ve çözümler burada üretilir.

Türk toplumu, demokrasi ile 1877’de tanışmıştır. Ne yazık ki bu kurum sürekli kullanılmamış, kısa süre sonra kapatılmıştır. Mustafa Kemal’in özverili çabasıyla 23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Türk demokrasisinin odak noktası olma özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Tüm değişim ve gelişmeler TBMM’nin onayıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye Tarihinde, parlamentoların çalışma süreleri dikkate alındığında her dönemin ayrı ayrı özelliklerinin olduğu görülür.

- Bizim incelediğimiz TBMM’nin V. Döneminin de kendine özgü bazı özellikleri vardır.
- Mustafa Kemal Atatürk’ün, üyelerin çoğunu belirlediği son meclistir.
- Türk demokrasisinin çok önemli bir yerini oluşturan kadınların da ilk kez parlamentoda yer aldığı bir meclistir.

Müslüman olmayan unsurların yer almaya başladığı bir dönemdir. 1 Mart 1935 ile 27 Ocak 1939 tarihleri arasında çalışan TBMM’nin V. Döneminde 444 kişi milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu milletvekillerin 150’si TBMM’ye ilk kez girmiş, 294’ü ise çeşitli dönemlerde uzun veya kısa süreli olarak görev yapmışlardır. Seçilen bu milletvekillerinin içinde 48’inin Osmanlı Parlamentosunda da görev yaptığı görülmektedir. İlk milletvekili olanlardan 18’inin de bayan olması önemli bir noktadır.

Bu çalışmamda demokrasi tarihinin sınırları içerisinde kalarak, bu dönemde seçilen 12 Erzurum Milletvekili’nin özgeçmişini inceledim. Burada Ayrıca, V. Dönem öncesinde milletvekilliği görevinde bulunanların özgeçmişleri için ilgili

döneme gönderme yapılmış ve sadece bu dönemdeki Erzurum milletvekillerinin hem meclis içinde hemde meclis dışında yapmış oldukları çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Parlamentosu, Erzurum Milletvekilleri

Sayfa Sayısı: xii+149

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Pınar

Master's Thesis

Erhan DAŞHAN

CENTENARY UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

January 2023

V. ERZURUM DEPUTIES AND PARLIAMENTARY ACTIVITIES (1935-1939)

ABSTRACT

The democratic system is a system of institutions and rules. Parliaments are the common point of the political system, the criterion of democracy, the sine qua non. The parliament, which is formed by the free vote of the people, has people from all parts of the country, from all walks of society. Parliament is also a place where different cultures, different lifestyles, different intellectual tendencies are exhibited. All the problems of the country and the nation are discussed here at the broadest and solutions are produced here.

The Turkish community met the parliament in 1877. Unfortunately this institution was not used continuously, it was closed soon after. The Grand National Assembly of Turkey, which was opened on 23 April 1920 with the selfless efforts of Mustafa Kemal, has continued to be the focal point of Turkish democracy. All changes and developments were carried out with the approval of the Turkish Grand National Assembly. In the history of Turkey, when the working Times of parliaments are taken into account, it is seen that each period has its own characteristics.

- We examined the Parliament's V. The period also has some characteristics of its own.
- It is the last Assembly in which Mustafa Kemal Atatürk appointed most of the members.
- It is the first time that women, who constitute a very important place in Turkish democracy, have taken part in Parliament.

It is a period when non-Muslim elements began to take part. January March 1, 1935, and January 27, 1939, the Parliament's V. During his term, 444 people served as deputies. 150 of these nationalities entered the Parliament for the first time, while 294 of them served long or short terms in various periods. Of these elected

deputies, 48 also served in the Ottoman Parliament. It is an important point that 18 of the First MPs are also women.

In this study, I examined the resume of 12 Erzurum deputies elected during this period, staying within the limits of the history of the parliament. Also Here, V. Prior to the term, the résumés of those who served as deputies were sent to the relevant period and only the work done by Erzurum deputies during this period, both within the assembly and outside the assembly, was examined.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Grand National Assembly of Turkey, Ottoman Parliament, Erzurum Deputies

Number of Pages: xii+149

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Mehmet PINAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
1. 1935 ŞUBAT GENEL SEÇİMİ.....	6
1.1. 1935 Genel Seçiminden Önce Ülkenin Durumu ve Seçim Kararının Alınması (5 Aralık 1934)	6
1.2. Yasalarla İlgili Düzenlemelerin Yapılması (20 Nisan 1924)	7
1.3. Kadınlara Seçme ve Seçilme Haklarının Verilmesi	8
1.3.1. Belediye Kanununda Yapılan Değişiklik (3 Nisan 1930)	8
1.3.2. Köy Kanunuyla İlgili Düzenlenen Değişiklikler (1933)	9
1.3.3. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla İlgili Yapılan Değişiklikler (5 Aralık 1934).....	10
1.4. TBMM'nin Yapılan Seçimle Yenilenmesi.....	12
1.4.1. Seçim Yasasıyla İlgili Yapılan Düzenlemeler (18 Aralık 1934).....	12
1.5. Ülke Genelinde Seçimlerin Yapılması (8 Şubat 1935)	14
1.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Faaliyetleri (1930-1935)	14
1.6. TBMM'nin V. Döneminde Kurulan Hükümetler ve Programları.....	20
1.6.1. Hükümet Programı Üzerine Yapılan Tartışmalar	20
1.6.2. Atatürk'ün Celal Bayar'a Hükümet Kurması İçin Yetki Vermesi (28 Eylül 1937).....	23
1.6.3. Celal Bayar Hükümeti (8 Kasım 1937).....	24
1.7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Teşkilatlarında Yapılan Değişiklikler	25
1.7.1. Başvekaleti Teşkilat Ve Vazifeleri Hakkında Kanun (12 Nisan 1937).....	25
1.7.2. Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Kanununda Yapılan Değişiklik (13 Ocak 1939).....	25
1.7.3. Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması Kanunu (8 Şubat 1937).....	27

2. (1935-1939) TARİHLERİ ÖNCESİNDE ERZURUM'UN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI 34

2.1. 1935 Seçimi Öncesi Erzurum'un Siyasi Yapısı ve Sosyal Durumu	34
2.2. CHP'nin Erzurum'da Teşkilatlanması (10 Kasım 1924)	35
2.2.1. CHP'nin Erzurum'da Teşkilatlanmasında Yaşanan Sıkıntılar ve Bunların Sebepleri (1920-1935).....	38
2.2.2. CHP Teşkilatı'nın Erzurum'da Kuruluşunu Tamamlaması (26 Temmuz 1933).....	41
2.2.3. Erzurum CHP Teşkilatı'nın Genel Merkez İle İlişkileri (1923-1939) .	43
2.2.4. CHP'deki Parti – Devlet Bütünleşmesinin Erzurum'daki Teşkilatlanmaya Etkileri (18 Haziran 1936)	45
2.3. 1935 Seçimi Sonrasında Erzurum Milletvekilleri'nin Şehrin Kalkınması İçin Yaptıkları Faaliyetler (1935-1939).....	47
2.3.1. Erzurum Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri (19 Şubat 1932).....	47
2.3.2. Erzurum Halkevi'nin Çalışmaya Başlaması (10 Haziran 1934)	48
2.3.3. Erzurum Halkevi Binasının Yapılması (20 Ekim 1939)	50
2.3.4. Halkevi'nin Kapatılması (8 Ağustos 1951).....	52
2.4. 3 Temmuz Kutlamaları (5 Mayıs 1935)	52
2.5. Atatürk'ün Planlanan Ama Gerçekleşemeyen Erzurum Ziyareti (9 Haziran 1937).....	54
2.6. Hasan Tahsin Uzer'in Erzurum'a Anıt Yaptırmak İstemesi Ve Bu Düşünceye Karşı Yapılan Eleştiriler (16 Ağustos 1937)	55
2.7. Atatürk'ün Mal Varlığını Milletine Bağışlamasıyla İlgili Erzurum Milletvekilleri'nin Görüşleri (2 Şubat 1937).....	59
2.8. Atatürk'ün Ölümü Ve Bu Durumun Erzurum'daki Yankıları (10 Kasım 1938)	61

3. ERZURUM MİLLETVEKİLLERİ VE PARLAMENTO'DAKİ FAALİYETLERİ 64

3.1. TBMM'nin Toplanması Ve Çalışmalara Başlanması	64
3.1.1. Başkanlık Divanı'nın Oluşturulması (1 Mart 1935).....	64
3.1.2. Cumhurbaşkanı'nı Seçiminde Erzurum Milletvekillerinin Rolü (1 Mart 1935).....	65

3.1.3. Encümen Komisyonu Ve Encümenlerin Seçimi (13 Mart 1935).....	67
3.1.4. TBMM'nin Çalışma Süresi ve Dönemleri (1 Mart 1935-27 Ocak 1939).....	70
3.2. T.B.M.M'nin V. Döneminde Erzurum Milletvekillerinin Seçilmesi	71
3.2.1. Erzurum Milletvekilleri'nin Özgeçmişleri	72
3.3. Erzurum Milletvekilleri ve Parlamento'daki Faaliyetleri	95
3.3.1. (1935-1939) Tarihleri Arasında Erzurum Milletvekillerinin TBMM'deki Görüşmelerde Yaptıkları Konuşmalar	95
3.3.2. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Ulaştırma Alanındaki Faaliyetleri.....	95
3.3.3. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Ekonomi Alanındaki Faaliyetleri.....	98
3.3.4. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Askeri Alanındaki Faaliyetleri	103
3.3.5. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Yargı Alanındaki Faaliyetleri	109
3.3.6. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Eğitim Alanındaki Faaliyetleri	115
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	119
EKLER.....	130
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

a.g.e

a.g.m

Bkz

C

CHP

DP

TBMMTD

TBMMZC

T.C

S

s

Açıklamalar

Adı geçen eser

Adı geçen makale

Bakınız

Cilt

Cumhuriyet Halk Partisi

Demokrat Parti

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Cumhuriyeti

Sayı

Sayfa

ÖNSÖZ

Türk demokrasi tarihi, 1877 tarihinde yapılan iki dereceli seçimler sonucu Meclis-i Mebusan'ın kurulmasıyla başlamıştır. Bu ilk parlamentonun ardından 1908 yılı başlarında giderek artan dış gelişmeler ve aydınlar muhalefeti sonucunda, Meclis-i Umumi 23 Temmuz 1908'de toplandı. Böylece II. Meşrutiyet dönemi de başlamış oldu. Türk demokrasi tarihimiz Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan birinci Meclis'le büyük bir değişim yaşamıştır. Savaş ortamında oluşturulan ve Milli Mücadeleyi fiilen yönlendirerek başarıya ulaştıran parlamentoya "Gazi Meclis" adı verilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlığında oluşturulan Gazi Meclis, Milli egemenlik temeli üzerine kurulmuştur. Milli egemenlik ilkesi, milli birlik ve beraberliğimizi sağlamış; Türk milletini, şekli ve özü Cumhuriyet olan devlet yapısına ulaştırmıştır.

Cumhuriyetimizin kuruluşunun ardından yaşanan siyasi gelişmeler ise, demokratik parlamenter sistemi olgunlaştırmıştır. Böyle bir geçmişe sahip olan ve bu yıl 99. yılını kutlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyetimizin ve demokrasimizin temel dayanağıdır. Meclisimizin geçmişte gerçekleştirdiği yasama ve denetleme faaliyetlerini kaynaklara dayalı olarak ortaya koyacak bilimsel çalışmaların yapılmasının, ulusal tarih bilincimiz açısından da gerekli olduğuna inanıyorum. Buna dayanarak hazırlanan tezin birinci bölümünde, siyasi tarihimizin önemli bir kesiti olan 1935-1939 yılları arasında yapılan seçimler, bu seçimler öncesinde meclis içinde ve meclis dışında gerçekleştirilen seçim çalışmaları ve seçimden sonraki süreçte devam eden olaylar detaylandırılarak anlatılmıştır.

İkinci bölümünde ise Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Döneminde seçilen Erzurum milletvekillerinin özgeçmişlerine değinilerek, bu dönemde meclis içinde yaptıkları faaliyetler aktarılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde de Erzurum ilinin tanıtımıyla ilgili bilgiler verilmiş, seçilen milletvekillerinin bu dönem içerisinde şehrin gelişimi için, yapmış oldukları icraatlar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve TBMM'nin arşiv belgelerine, birincil-ikincil kaynaklar araştırılarak olaylarla ilgili yorumlara yer verilmiştir. Kaynakların araştırılmasında döneme ışık tutan birtakım kitap ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır.

V. Dönem Erzurum Milletvekillerinin meclisteki icraatları araştırılırken TBMM'nin Kütüphanesindeki belgelerden faydalanılmaya çalışılmış, kanunlarda ise Resmi Gazeteden yararlanılmıştır. Sonrasında çeşitli kitaplar ve yine TBMM Zabıt Cerideleri ile desteklenmiştir.

Tez çalışmamla ilgili aydınlatıcı engin görüşleriyle bana yol gösteren, ilgisini esirgemeyen, bu çalışmanın hakkını verebileceğim konusunda bana her zaman güvenen ve her yönüyle yardımcı olan tez danışmanım Doç.Dr. Sayın Mehmet Pınar'a, tez çalışmamın başlangıcında beni bu konuda cesaretlendiren Doç. Dr. Sayın Ercüment Topuz'a ve Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesinde görev yapan Memurlardan Sayın Özcan Özer'e ve Sayın Murat Durmuş'a, araştırmam esnasında bana yardımcı olan TBMM Kütüphanesindeki çalışanlara ve Yüksek Lisans aşamasında baştan sona beni her türlü destekleyen değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

Erhan DAŞHAN

GİRİŞ

Demokrasinin temelini parlamentolar oluşturur. Ancak her parlamentolu sistem demokrasi değildir. Türk toplumunun parlamentolu sistemle tanışması 1877'ye kadar uzanmaktadır. 23 Aralık 1876'da Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden sonra ülkede Meşrutî sistemin düzenini işletecek kurumlar oluşturulmaya başlandı. Bunların başında gelen Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de açıldı. Fakat bazı nedenlerden dolayı sürdürülemeyip, 14 Şubat 1878'de kapatıldı. Kanuni Esasi uygulamadan kaldırılarak, yeniden Mutlak sisteme dönüldü.¹

1899'da kurulan İttihadı Osmanlı Cemiyetinin İttihad ve Terraki Cemiyeti adını almasından sonra yurt içinde ve dışında verdiği özgürlük mücadelesi sonunda 23 Temmuz 1908'de Meşrutî sisteme yeniden dönüldü. Yürürlükten kaldırılan Anayasa uygulamaya konuldu ve Meşrutî sistemin çarklarını işletecek parlamentonun açılacağı bildirildi. Ekim-Kasım aylarında yapılan seçimlerden sonra Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başladı. Ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durum dolayısıyla Meclis-i Mebusan demokratikleşme açısından büyük dönüşümler yaratamadı. Zaman zaman kesintilere uğramasına rağmen Meşrutî sistem 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar sürdü. İstanbul'un İtilaf devletleri askerleri tarafından işgal edilmesi, kimi mebusların Meclis-i Mebusan'dan alınarak tutuklanması üzerine mebuslar: güven verici bir halin oluşmasına kadar meclis çalışmalarına ara verdiler.²

İstanbul'daki bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal 19 Mart 1920'de Ankara'da olağanüstü bir Meclis toplanması için seçimlere başlanmasını isteyip bir genelge yayınladı. Bu genelge üzerine bir yandan seçimler yapılırken öte yandan da İstanbul'dan Ankara'ya aydın, asker, mebus göçü başladı. Padişah ise 11 Nisan'da yayınladığı bir irade ile Meclis-i Mebusanı kapatarak, Osmanlı Meşrutî sistemine son verdi.³

¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Ankara, 1997, I, 40.

² Servet Armağan, *Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan*, Ankara, 1978, 152.

³ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, 1992, 18.

Mustafa Kemal'in büyük çabalarıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir yandan yurdu işgal eden emperyalist güçlere öte yandan ülkeyi çağın gerisinde bırakan tüm kurumlara ve zihniyete savaş açtı.

Misak-ı Milli ile saptadığı sınırlar içinde ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız bir devlet ve laik temeller üzerinde yükselen demokratik bir sistem kurdu. Bu sistemin odak noktasını 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturdu.⁴

20 Nisan 1924'te çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her dört yılda bir yenilenmesi anayasal hüküm haline getirildi ve bu hüküm uygulandı.⁵

1935 seçimlerinden önce Erzurum ili hakkında şu bilgileri verebiliriz. Erzurum'un kuruluşu, Milattan Önce 4 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Erzurum'un yerleşik olarak bilinen ilk halkı Urartular olup, sonraki süreçte sırasıyla Hurriler, Hititler, İskitler, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler, Araplar ve Bizanslılar yaşamışlardır. Günümüzde ise bu kent, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir. Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olarak Erzurum, milattan önceki yüzyıllardan bugüne değin tarihi kaynaklar incelendiğinde, Karintis, Karin ya da Garin, Karana, Karnoi Kalghak, Kağak, Erzen gibi adlarla anılmıştır. Bizanslılar, kenti Anastasiupolis olarak adlandırmıştır. Yeni gelen Oğuz ve Selçuklu topluluğu, kenti Arz-ı Rum ya da Erzen-er-Rum diye adlandırdıkları ifade edilmiştir.⁶

Bu daha sonra, Erzurum'a çevrilmiş, sonunda şimdiki Erzurum şeklini almıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Erzalum olarak, Dede Korkut Destanı'nda ise kentle birlikte tüm ova, Karun diye geçmektedir. Yüzyıllar boyunca bu kadar farklı adlarla adlandırılan ve adı geçen toplumların idareleri altında gelişen Erzurum, coğrafi konumundan ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı askeri bir kent olarak önemli bir stratejik merkez olmuştur. Zira Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan tek giriş kapısı olmasından dolayı, ilk ve orta çağlarda doğudan Anadolu'ya girme girişiminde bulunan istila ordularına karşı Anadolu'nun savunulması yönünde başlıca bir kale olması kente kilit bir rol

⁴ Ezherli, 18; Armağan, 152.

⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923*, Ankara, 1994, I, 4.

⁶ M. Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1970, 202; Elif Çolakoğlu, *Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum*, Türk İdare Yayını, Sayı 479, Ankara, 2014, 30.

kazandırmış ve Roma–İran, daha sonra Bizans–Selçuklu imparatorluklarının rekabeti bu bölgede yaşanmıştır.⁷

Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu döneminde Erzurum Vilayeti, devletin doğuya yaptığı hareketlere üs hizmetini gördüğü dile getirilmektedir. Kentin bu kadar ilgi görmesinin nedeni, hem kent arazisinin feodal kuruluşa uygun olmasına, yani ayrı tepelerin birer kale ile çevrili savunma sistemine uyması, hem de sert iklim ve arızalı arazi içinde yaşam koşullarını kolaylaştıran bir ova niteliğine sahip olmasıdır. Ancak sahip olduğu bu stratejik önem, kimi zaman kentin özellikle yatırımlar yönünden göz ardı edilmesine ve hak ettiği sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine erişememesine yol açmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında sıcak denizlere inme şeklinde özetlenebilecek tarihi emelini gerçekleştirmek isteyen Rusya, Doğu Anadolu’yu ele geçirme çabaları sırasında, en fazla Erzurum üzerinde durmuş ve 1916’da Erzurum’u işgal etmişti.⁸

Bununla birlikte, 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Doğu Anadolu’yu boşaltmak zorunda kalınca, yerini silahlı Ermeni çetelerine bırakmıştı ve bu çeteler, Erzurum ve çevresinde bilinçli bir katliam yürütmüşlerdi. Ermeni çetelerinin katliamından en fazla zarar gören şehirlerin başında Erzurum’un gelmektedir. Nihayet Türk Ordusu, 12 Mart 1918’de Erzurum’u bu zulümden kurtarmıştır. Erzurum’un tekrar Türk yönetimine geçmesi, sorunların tamamen bittiği anlamına gelmiyordu. Çünkü Erzurum, yaşayan Rus işgali ve daha sonraki Ermeni mezalimi sırasında maddi ve manevi birçok zarara uğramıştı. En önemlisi Erzurum halkı, Rus işgali nedeniyle yaşadığı toprakları terk etmiş ve Anadolu’nun değişik yerlerine göç etmişti.⁹

Yine savaş ve istilalar nedeniyle I. Dünya Savaşı sonrası Erzurum, adeta bir harebeye dönmüş; şehir ve ilçelerdeki binalardan birçoğu yıkılmış veya tahrip edilmişti.¹⁰

Milli Mücadeleden sonra yavaş yavaş eski yurtlarına dönmeye başlayan Erzurum halkı, normal hayata dönebilmek için uzun bir mücadeleye girişti.

⁷ Çolakoğlu, 31; Zillioğlu, 202.

⁸ Cemil Koçak, *Siyasal Tarih (1923–1950), Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, (4. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, IV, 84-173; Çolakoğlu, 32; Zillioğlu, 202.

⁹ Selim Özcan, *Amasya Genelge’sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 1, Amasya, 2013, 77-80.

¹⁰ Çolakoğlu, 37; Zillioğlu, 202; Koçak, 84-173.

Mücadeleden sonra oluşan yıkımla ve tabiatla yapılan müdale uzun süre devam etmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kendisini hissettirmişti. Bununla birlikte Erzurum halkı savaş sonrasında, mensup olduğu devletin çıkarları konusunda üzerine düşen görevi tam anlamıyla yerine getirdi.¹¹

Milli Mücadele Döneminde Erzurum, Anadolu'nun kilit şehirlerinden birisi olmuş ve burada yapılan Erzurum Kongresi'yle birlikte, Anadolu'daki mücadelenin temeli atıldı. Kongreye başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Milli Mücadele zaferle sonuçlandı ve Erzurum, bu mücadeledeki şerefli yerini böylece aldı. Aslında son dönem Türk siyasi hayatına yakından bakıldığında bazı dönüm noktalarında Erzurum'un büyük rol oynadığı görülecektir.¹²

8 Şubat 1935'te seçimler yenilenerek, Türkiye Büyük Millet Meclisin'de V. Dönem başladı. V. TBMM Dönemi Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu Dönem, TBMM (1935-1939) üyelerinin çoğunluğunu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği son Meclis olma özelliğine sahiptir. V. Dönemde Meclise seçilen 444 milletvekilinden 215'i (yüzde 48.72) bürokrasi kökenli milletvekillerinden meydana gelmiştir. Bu Mecliste ilk defa, Müslüman olmayan kişilerde seçilmiş ve Cumhuriyet Meclisinde görev yapmışlardır. Bu dönemde devrimler, asker ve sivil bürokratlar tarafından ve modernleştirici tek parti eliyle yürürlüğe konmuş ve atılan adımlarla parti ile devleti bütünleştirecek uygulamalar hayata geçirilmiştir. V. TBMM Dönemi, devlet örgütlenmesinde kurumsallaşmanın devam ettiği ve çağdaş uygarlığa ulaşabilmek için her alanda atılımların yapıldığı bir dönem olmuştur. Kadınların da milletvekili seçme ve seçilme haklarının kullanıldığı bu seçimlerde 18 kadın milletvekili adayı gösterilmiş ve Mecliste ilk defa kadınlar da milletvekili olarak seçilmiştir. Kadın milletvekillerinin katıldığı ilk meclisdir.¹³

Bu dönemde Erzurumdan milletvekili olarak parlamentoya giren Nakiye Elgün, mecliste seçilen ilk kadın milletvekilleri arasında yer almaktadır. 1935 meclisi Cumhuriyet tarihinde yüzde olarak en fazla kadın milletvekili oranının olduğu meclistir. Bu oranda CHP'nin tek parti olmasının da etkisi büyüktür. Ayrıca

¹¹ Çolakoğlu, 31; Zillioğlu, 202; Koçak, 84-173.

¹² Mahmut Enes Soysal, *Müdafaa-ı Hukuk ve Kuva-yı Milliye Hareketi, Tarihi Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nde Yaptığı Açılış Konuşması*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, Sayı 186, İstanbul, 2010, 20; Çolakoğlu, 40; Zillioğlu, 203.

¹³ Çolakoğlu, 31; Zillioğlu, 202; Koçak, 84-173.

müslüman olmayan kişilerin de milletvekilli olarak görev yaptığı ilk Cumhuriyet Meclisidir.¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı bu dönemde oldu. O'nun belirlediği Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ülkede herhangi bir sarsıntıya meydan vermeden İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanlığına seçti. Devlet örgütlerinde kurumsallaşma çalışmalarına bu dönemde de devam edildi. Atatürk'ün gösterdiği çağdaş uygarlığa ulaşabilmek için eğitim, yargı, bankacılık alanlarında yeni düzenlemeler yapıldı, izlenen ekonomik politikaya paralel olarak çeşitli şirketler millileştirildi.¹⁵

Boğazlar üzerindeki Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan unsurlar herhangi bir çatışmaya yol açmadan kaldırılıp, çeşitli devletlerle kurulan siyasi ve ticari ilişkilere bu dönemde yenileri eklendi. Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Kongresi yapıldı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesi Anayasa'ya eklendi. Parti ile devleti bütünleştiren uygulamalara bu dönemde geçildi.¹⁶

¹⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I, 15.

¹⁵ Soysal, 20; Güneş, *Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I, 795.

¹⁶ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem*, Ankara, 2004, I, 39.

1. 1935 ŞUBAT GENEL SEÇİMİ

1.1. 1935 Genel Seçiminden Önce Ülkenin Durumu ve Seçim Kararının Alınması (5 Aralık 1934)

Demokratik yönetimlerde zaman zaman meclisler çalışma sürelerini doldurmadan yeniden seçime gitme kararı alabilmektedir. Böyle bir kararın alınabilmesi için ulusal ve uluslararası durumların seçimin yapılmasını zorunlu kılması gerekir. Avrupa’da Marsilya faciasının yaşanması, Sar havzası sorununun ortaya çıkması Fransızları telaşlandırmış, Almanlar faaliyetlerini artırmıştı. Avusturya sorunu ise endişeli halini sürdürüyordu; İtalyan diktatörü Mussolini ise büyük bir askeri güç oluşturmaya yönelmişti. Yaşanan bu olaylar ikinci dünya savaşının sinyalleri verildiğini gösteriyordu.¹⁷

Bu gelişmeleri yakından izleyen Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri Türkiye’nin bu durumlara karşı hazırlıklı olmasının zorunluluğunu işaret ediyorlardı. 14 Kasım 1934’te toplanan Halk Partisi Grubunda konuşan İsmet Paşa; Büyük Millet Meclisinin normal olarak 1935’in yaz mevsiminde yeniden seçim kararının alınması anayasanın bir gereği olduğunu, uluslararası durumun seçimin yenilenmesini zorunlu kıldığını, dolayısıyla seçimin yapılarak Cumhuriyet Halk Partisi’nin ve hükümetinin durumunun millet yoluyla yeniden belirlenmesinin yararlı olacağını belirtti.¹⁸

Fırka Grubu da “Büyük Millet Meclisinin intihabı yenilenmesi ve bu keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisine arz ve teklifinin Fırka Reisliğine bırakılmasını kabul etti.”¹⁹

Bu toplantının ardından Meclisin 15 güne kadar, seçimin yenilenmesine karar vereceği fakat Aralık ayının sonuna kadar çalışmalarını sürdüreceği, seçim kanununda bazı değişiklikler yapacağı söylentileri basına sızdı. Bunun yanında ülke genelinde; Seçimlerin tek dereceli olacağı, her mebusluk için 9 adayın gösterileceği, tüm ülke için tek aday listesi hazırlanacağı ve ayrıca, kadınların da mebus seçilebileceği gibi haberler yayıldı.²⁰

¹⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, 2001, I, 1.

¹⁸ Ömer Akdağ, *Konya’da 1935 Genel Seçimi*, Konya, 2018, 258.

¹⁹ Akdağ, 258; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 1; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, I, 27–28; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, 223–224.

²⁰ Akdağ, 258; *Aydın Tarihi*, 13 İkinci Kanun 1934; Giritlioğlu, 27-28.

Hükümet uluslararası durumu göz önünde alarak Millet Meclisinin kaynağı olan millettten, izleyeceği politika için yeniden onay almak istedi.²¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5 Aralık 1934 günü toplantısında Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Tekirdağ Milletvekili Cemil Ubadın, Kütahya Milletvekili Recep Bey tarafından "Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesine karar verilmesini içeren" bir önerge Meclis Başkanı tarafından okunarak oylamaya sunuldu. Bu teklif oybirliği ile kabul edilerek, seçimin yenilenmesine karar verilmiştir.²²

Seçim kararının alınmasına karşın Meclis'in gündeminde bitirilmesi gereken bazı işler vardı. Böylece, 23 Aralık 1934'e kadar TBMM çalışmalarını sürdürmüştür. Bu tarihte Tekirdağ Mebusu Cemal Uybadın'ın" Kurultayın bu toplantı senesi içinde genel işler bitirilmiştir. İntihabın yenilenmesi de kurultayca onaylanmış bulunmasına göre bu devrenin 1 Mart 1935 tarihine kadar tatile karar verilmesini isteyen önergesi okunmuştur. Başkan bu önergeyi oya sunmuş ve önerge oybirliği ile kabul edilmiştir.²³

1.2. Yasalarla İlgili Düzenlemelerin Yapılması (20 Nisan 1924)

Çağdaş devletlerin temel dayanaklarından biri Anayasadır. Türk toplumu XIX. Yüzyılın ikinci yarısında 23 Aralık 1876'da ilk kez Anayasayla tanışmıştır. Ancak bu Anayasa uzun ömürlü olamamış 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla askıya alınmıştır. 23 Temmuz 1908'de tekrar yürürlüğe konulan bu anayasa, 1909 yılında büyük bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar yürürlükte kalan bu anayasada zaman zaman değişiklikler yapılmıştır.²⁴

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra yeni devletin temel yapısını ortaya koyacak yeni düzenlemeler de yapılmıştır. Nitekim 21

²¹ Nuray Özdemir, *Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar*, Bolu, 2014, 183; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 2.

²² Özdemir, 184; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 3; Önder Duman, *Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi Denemesi: 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle İstişare*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Yayınları, Sayı 26, Ankara, 2017, 212.

²³ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 4.

²⁴ Betül Sezgin, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Yazarı ve Problemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, 79; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 4.

Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Oldukça kısa bir metin olan bu anayasa ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924’te yeni, çağdaş, gelişmiş bir Anayasa yapıldı. Ancak, önceki anayasalarda olduğu gibi bu Anayasada toplumda eşitliği sağlamıyordu. Yani kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiyordu.²⁵

1.3. Kadınlara Seçme ve Seçilme Haklarının Verilmesi

1.3.1. Belediye Kanununda Yapılan Değişiklik (3 Nisan 1930)

Yeni Türkiye Devletini kuranların hedefi çağdaş bir devlet olabilmektir. Çağdaş devlet demokratik bir devlet olduğuna göre, demokrasinin ilkelerini birer birer yerleştirmek gerekiyordu. Bu yüzden 1930’a kadar yapılan devrimlerle bu konuda azımsanmayacak bir yol alınmıştı.

Ancak demokrasinin temel dayanağı olan eşitlik ilkesi henüz tam anlamıyla gerçekleştirilememişti. Zira toplumun yarısını oluşturan kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemişti. Oysa Türk kadını Türk tarihinin her evresinde erkeğiyle birlikte ülkesi ve ulusu için her türlü özveriye göstermekten, her türlü çileye katlanmaktan geri durmamıştı. Tarlada, bağda, bahçede, Kurtuluş Savaşı’nda hep onun yanında olmuştu. Öyle ise artık devlet yönetimine katılma, ürettiği değerden alınan verginin nereye, nasıl harcandığını sorma hakkının verilmesi zamanı gelmişti.²⁶

Cumhuriyetin temiz ve çileli sürecinde kadınlar da yerini almalıydı. İşte bunun yolu Belediye Yasası Kanunu yapılırken açıldı. Zira söz konusu yasanın 23 ve 24. maddelerinde Belediye seçiminde oy kullanabilmek için, Türk olmak, 18 yaşını bitirmiş olmak, hemşehri olmak; Belediye Meclisine seçilebilmek için de Türk olmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, hemşehri olmak, okur-yazar olmak gibi ilkeler getirilmişti. Türk olmanın koşulları anayasada hemşehriliğin anlamı da Belediye

²⁵ Mehmet Kayıran - Mustafa Yahya Metintaş, *Türkiye’de Anayasal Gelişme, (1876-1924)*, Eskişehir, 2017, 19; Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, 12; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 4.

²⁶ Meltem Dikmen Caniklioğlu, *Anayasalı Devletten Hukuk Devletine Daha Çok Var mı?*, Hukuk Fakültesi Yayınları, Sayı 1, İstanbul, 2015, 37; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 4.

Yasasının 13. maddesinde belirtildiği için bu yasayla kadınların belediye yönetimine katılmaları sağlanmış oluyordu.²⁷

1.3.2. Köy Kanunuyla İlgili Düzenlenen Değişiklikler (1933)

Belediye Yasası Kanununun benimsenmesinden üç yıl sonra Köy Kanununun 20. ve 30. maddelerinin değiştirilmesi gündeme getirilmiştir. Bu değişiklik dolayısıyla Şükrü Kaya, değişikliği Türk İnkılap ve Cumhuriyetinin temeline konan yeni bir taş olarak nitelemiştir. “Türk kadını, tarihin ilk devirlerinden beri daima faziletin, cesaretin ve aynı zamanda yurt sevgisinin sıcak bir kaynağı olmuştur. Eğer Türk çocukları tarihte büyük şerefler kazanmışlarsa ve diğer milletlerarasında şerefraz olmuşlarsa emin olunuz ki bu, ana kucağında aldığı terbiye sayesinde olmuştur. Eğer Türk çocuğu zinde ve sıhhatli ise, güçlü ve kuvvetli ise emin olunuz ki bu terbiyesinin sağlamlığındandır.”²⁸

Kendisi evimizin müdürüdür. Herhangi bir köye giderseniz en evvel karşınıza çıkanın, köyün iktisadiyatını idare edenin kadın olduğunu görürsünüz. Kadına evinde olduğu gibi, belediyelerde olduğu gibi köylerde de idare hakkını vermek bir vazifedir.²⁹

Ona köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz, kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkının kanunen ifade etmiş oluyoruz. Bu köy kanunu hakkında göstereceğiniz alaka Türk kadını için şurada diktiğimiz abideden daha güzel daha insani bir abide olacaktır.” diyerek bu yasanın önemini açıklamıştır. Kütahya Milletvekili Recep Bey’in de Cumhuriyet döneminde kadının haklar yönünden elde ettiği kazanımları anlatan konuşmasından ve kentli kadına verilen seçme ve seçilme hakkının bu yasa ile köylü kadına da verilmesini isteyen konuşmasından sonra teklif

²⁷ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, 39-40; Caniklioğlu, 37; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 5.

²⁸ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1933, XVI, 48; Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, 87; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 6.

²⁹ Caniklioğlu, 37; Uluskan, 87; Sezgin, 79.

yasalaşmıştır. Böylece kadının köyde de yöneticileri seçme ve yönetime ortak olma dönemi başlamıştır.³⁰

1.3.3. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla İlgili Yapılan Değişiklikler (5 Aralık 1934)

Türk tarihinin her aşamasında erkeği ile yan yana her türlü özveriye katlanan ulus ve yurt işlerinde her türlü mahrumiyete her türlü acıya göğüs geren Türk kadını henüz hak ettiği değere ulaşamamıştı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti kadın ve erkek tüm yurttaşların eseri idi. Cehalet devirlerinden geride kalan kötü zihniyetlerin Cumhuriyetin temiz ve erdemli çevresinde yer bulabilmesi güçtü. İşte bu düşüncelerle Türk kadınına mebus seçmek ve mebus seçilerek, yurdun tüm işlerinde erkeğin yanında yer almasını sağlamak amacıyla Malatya Milletvekili İsmet Paşa ve 191 arkadaşı ortak bir önerge vererek; Anayasanın 10 ve 11. Maddeleriyle, “İntihabı Mebusan” Kanununun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını istemişlerdir. (4 Aralık 1934)³¹

Teşkilat-ı Esasiye Encümeni bu teklifi “değişikliğin, ulus ve ulusun en başlı ayırtsanlarından biri olan değişimciliğin parlayışı” olarak nitelendirilmiş ve “Kurtuluş günlerinden beri kadın ve erkeklerin siyasal haklar bakımında hiçbir ayırdımı olmadığı, ulusal savaşta Türk kadınının boynunun borcundan ötesini de yaptığını belirterek, kadının evde, analıkta bütün işlerini gördükten sonra okula girdiğini okuma-yazma öğrendiğini, muallim olup öğrettiğini, ulus ve belediye işlerine karıştığını, hakim bile olduğunu” yeterli olgunluğu gösterdiğini vurgulayarak ulusun bundan övünç duyduğunu, milletvekili seçememesini ve milletvekili olamamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiş ve şimdi en onurlu işi görmenin zamanı gelmiştir diyerek teklifin meclis genel kuruluna sunulmasını kabul etmiştir.³²

³⁰ Nedim Yalansız, “1930’lar Türkiye’inde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (8), 1999, 34; Uluskan, 87; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 6.

³¹ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 3-4; Müge Güvenç Akçaoğlu, *Erken Cumhuriyet Döneminde Anayasa ve Anayasal Meşruiyet*, Ankara, 2019, 43; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 10; Yalansız, 34.

³² TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 82-85; Akçaoğlu, 43; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, 240; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 11; Yalansız, 34; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, (5. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 133.

5 Aralık 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ile "İntihabı Mebusan Kanununda" yapılması öngörülen değişikliklerin hızlı bir şekilde görüşülmesi istenmiş ve bu istek kabul edilmiştir. Bu tartışmalardan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. maddeleri 258 kişinin oyu ile değiştirilerek yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçmek hakkına kavuşmuş, otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'ün milletvekili olabilmesinin yolu açılmıştır.³³

Böylece Türk demokrasisi yeni bir mevzi daha kazanarak siyasi haklarda kadın ve erkeğin eşit olduğunu kendinden çok daha önce demokratik sistemlere geçen ülkelerden daha erken gerçekleştirmiştir. Bu olay Türk kadınlarını mutlu etmiştir. Ankara Kız Lisesi öğretmenlerinin çağrısı üzerine 6 Aralık 1934'te saat 13'te bir toplantı yapılmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması tarihinin her yıl Kadınlık Bayramı adıyla kutlanmasını istemişlerdir.³⁴

10 Aralık 1934 akşamı radyoda İngilizce, Fransızca konferans vererek kendilerine tanınan hakkı dünyaya duyurmaya karar vermişlerdir. Kadınlara milletvekili seçmek ve milletvekili seçilmek hakkının verilmesi üzerine kadınlar Ankara Halkevi'nde toplantı yapıp, bir mektup yazarak, TBMM Başkanlığı'na şu ifadelerle sunmuşlardır: "Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının sayılab seçmek, sayılab seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan kıvanç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk ulusunun mümessillerine minnet." ³⁵

Mısır Kadınlar Birliği de 18 Aralık'ta yaptığı toplantıda TBMM'nin Türk kadınına verdiği siyasi haktan dolayı Türkiye Hükümetine Başkanları Herda Şurair'in imzasıyla bir mektup yazarak memnuniyetini dile getirmiştir.³⁶

³³ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 82-85; Mustafa Çadır, *Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü*, Ankara, 2011, 56; Güneş, 11.

³⁴ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 82-85; Ayın Tarihi, 13, 1935, 6; Sibel Duroğlu, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 48; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 12.

³⁵ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 82-85; Duroğlu, 50; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 12.

³⁶ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 90; Gök ve Kılınççeker, *Türk Kadının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Sayılab Mihri İffet Pektaş*, Ankara, 2019, 57; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 13.

1.4. TBMM'nin Yapılan Seçimle Yenilenmesi

1.4.1. Seçim Yasasıyla İlgili Yapılan Düzenlemeler (18 Aralık 1934)

Demokratik sistemlerin temel öğelerinden biri seçimdir. Ancak seçimin bir kez değil belirli aralıklarla yenilenmesi gerekir. O nedenle de seçim yapılırken, seçim yasasına uyulması zorunludur. Demokrasilerin geliştiği demokratik geleneklerin yerli yerine oturduğu ülkelerde seçim yasaları da pekişmiştir. Fakat demokrasiye yeni geçmiş ülkelerde seçim yasaları sık sık değişmektedir. Bu da zaman zaman ülkedeki siyasal rejimleri etkilemektedir. Halkın devlet yönetimine katılmasının bir göstergesi olan seçimle Türk toplumunun tanışması XIX. yüzyılın ilk yarısında olmuştur.³⁷

Tanzimat döneminde devletin mali politikalarını düzenli hale getirebilmek için Muhassıllık Meclisleri adı verilen bir meclis kurulmuştu. Üyelerin çoğunluğunu devlet görevlilerinin oluşturduğu bu meclise yörenin ileri gelenlerinden dört üye katılıyordu. Müslüman olmayan toplulukları temsilen de iki kişi katılırdı.³⁸

İşte yörenin ileri gelenlerinden dört kişiyi seçmek Türkiye'de seçim sorununu dolayısıyla da halkın yönetime katılması konusunu gündeme getirmiştir. Muhassıllık Meclisleriyle başlayan halkın yönetime katılması uygulamaları memleket meclisleri ve idare meclisleriyle sürdürülmüştür.³⁹

Kanun-i Esasinin ilanından sonra Meclis-i Mebusan'ın açılması gerekince taşrada yönetime katılan halka, merkezi yönetime de katılma yolu açıldı. Ancak bu da sınırlı oldu. Zira sadece İstanbul'da seçim yapıldı. Anayasa Komisyonu 1878 için seçimlerin tüm yurt yüzeyine yayılmasını öngörmüş ise de bu gerçekleşmemiştir. Kısa süren I. Meşrutiyet Döneminde bu konuda önemli bir gelişme olmamıştır. Zira hazırlanan bir seçim yasası tasarısı Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş Meclis-i Ayanca kabul edilmiş fakat; padişah tarafından onaylanmadığı için yasalaşmamıştır. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra Meclis-i Mebusan'ın

³⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyete Geçiş Süreci*, Ankara, 1997, I, 243.

³⁸ Mehmet Ömer Alkan, *Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri*, İstanbul, 2006, 139; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyete Geçiş Süreci*, II, 243.

³⁹ Alkan, 139; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyete Geçiş Süreci*, II, 243. 243; Duroğlu, 50.

açılması gündeme gelince bu tasarı canlandırılmıştır. 20 Eylül 1908’de adeta seçim kararnamesi olarak yayınlanmıştır.⁴⁰

Bu belge 1942’ye dek ülkemizde yapılan tüm seçimlerin yasal dayanağını oluşturmuştur. Ancak zaman içinde Türkiye’de demokrasi geleneği ve demokratik bilinç geliştikçe söz konusu belgede de bazı değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 1923’te her 20.000 nüfusa 1 milletvekili seçilmesi, 18 yaşını bitirenlerin seçmen olabilmesi ve birinci ve ikinci seçmen olabilmek için verilmesi gereken verginin kaldırılması bu konuda oldukça radikal değişikliklerdir. 5 Aralık 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilince, seçimlerin dayanağını oluşturan belgelerde de buna göre düzenleme yapmak gerekiyordu. Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşı 4 Aralık 1934’te “İntihabı Mebusan” kanununun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmasını içeren bir teklif hazırlamışlardır. Buna göre: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üyeleri Türkiye Devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere” seçilecektir.⁴¹

Bir seçim çevresi kırk bin nüfustan az olsa bile yine de bir milletvekili seçecektir. Kırk binden yukarı olur ise 55.000’e kadar (1), 95.000’e kadar (2), 135.000’e kadar (3), 175.00’e kadar da (4) mebus seçecektir. Seçim yasasının 5, 11, 16, 23 ve 58. maddelerinde geçen 18 yaşını bitiren kaydı 21 yaşını bitiren şeklinde değiştirilecek, adı geçen maddelerdeki (zükür) kaydı kaldırılıp yerine kadın erkek sözcükleri eklenecektir. Ayrıca oy verirken oy veren kişinin kimliğinin belirlenmesi de zorunlu olacaktır. Anayasa komisyonu bu teklifi kabul etmiş ve TBMM Genel Kurulu’na sunulmasına karar vermiştir. 5 Aralık 1934’te ivedilikle görüşülmesi kabul edilen bu teklifte sadece yirmi iki yaşını bitirenler şeklinde bir küçük değişiklik yapılarak madde kabul edilmiştir.⁴²

Bu değişikliğin ardından İcra Vekilleri Heyeti 18 Aralık 1934’te İntihab-ı Mebusan Kanunu’nda yine bazı değişiklikler yapmayı kararlaştırmış, bunun için dört maddeden oluşan bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarının gerekçesinde “Teşkilat-ı

⁴⁰ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, 2001, I, 14; Kenan Olgun, *Osmanlı’da Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı*, İstanbul, 2015, 3.

⁴¹ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 314; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 14; Olgun, *Osmanlı’da Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı*, 3.

⁴² TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 234; Gök ve Kılınççeker, 57; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 15; Olgun, *Osmanlı’da Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı*, 3.

Esasiye Kanunu'nun tadili ile kadınların da mebus seçmek ve seçilmek hakları kabul edilmiş olduğundan İntihabı Mebusan Kanunu'nun mebus miktarını tayin eden ikinci maddesi tadil edilmiş ve 20.000 yerine 40.000 nüfus esası üzerinden mebusların adedi tesbit edilmiştir.⁴³

Aynı nisbetin müntehib-i sani miktarının tayininde gözetilmesi ve kadın erkek üzerinden olacak olan müntehibi sani adedinin tayininde mevcut nisbetlerin bir misli arttırılması aynı miktarın elde edilmesi için lüzumlu görülmüş ve bu nisbetlerden bahseden kanunun 21 ve 23. maddeleri de bu esas dairesinde değiştirilmiştir” denmekteydi.⁴⁴

Hükümetin bu gerekçesiyle birlikte tasarı Dahiliye Encümeni'nde de incelenerek söz konusu değişikliğin İntihabı Mebusan Kanunu muvakkatinin bazı mevadına muadil 3 Nisan 1339 tarih ve 320 sayılı kanunun 5.” maddesinde değişikliğin yapılması uygun bulunmuştur. Buna göre bir nahiyede kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir kişi seçilecektir. Bu miktarı aşan nüfus için ise 600'e kadar (1), 601'den 1000'e kadar (2), 1001'den 1400'e kadar (3), daha fazlası için de buna göre bir düzenleme yapılması kabul edilmiştir. Böylece yeni seçime gidilirken gerekli yasal düzenlemeler yapılmış, demokratik katılımın genişletilmesi sağlanmıştır. Ancak uygulanan iki dereceli seçim yönteminden vazgeçilememiştir.⁴⁵

1.5. Ülke Genelinde Seçimlerin Yapılması (8 Şubat 1935)

1.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Faaliyetleri (1930-1935)

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçim kararı aldıktan sonra ülkede siyasi yaşamın canlanması gerekirdi. Ancak, 1935'te böyle bir canlanma görülmedi. Bundan dolayı demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden olan çok partili yaşam henüz gerçekleşmemişti. Daha önceleri 1924'te ve 1930'da yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlandı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışında herhangi bir parti de

⁴³ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 234; Salhadin Gök - Özlem Kılınççeker, 57; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 15; Olgun, *Osmanlı'da Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı*, 3.

⁴⁴ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 234; Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Türkİnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, 255; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 15.

⁴⁵ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, XXV, 234; Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 2011, 19; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 16.

yoktu. Böylece siyasi yaşamı da Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki canlılık belirliyordu. 5 Aralık 1934'te Anayasada değişiklik yapıldıktan sonra kadınlar da seçme ve seçilme hakkına kavuştu. Bu hakkın kullanılabilmesi için kadınların da siyasal yaşamın içine alınması gerekiyordu.⁴⁶

Bu bilinçle CHF Umumi Katibi Recep Peker, 2 Aralık 1935'te bir tamim yayınlayarak kadınların partide aktif görev almalarına olanak sağlamıştır. Bu tamimde şöyle deniyordu: “Kadınlarımızın sayılabileceklerine girmeleri yasası çıkınca fırkamıza yeni görevler düşüyor. Seçim iki dereceli olduğu için, ikinci seçmenler arasında kadınların da bulunması gerekir.”⁴⁷

Bunun için de kadınların fırkamıza kayıtları lazımdır. İyi vasıflı kadın üyelerin artmasıyla fırkamız hem şereflenecek ve hem de güçlenecek. Kadın arkadaşlarımızın sayılarının artırılması gerekir. Bir kaç değil çok kadın fırkanın ikinci seçmeni olmalıdır. Belediye seçiminde nisbeten az kadın üye seçilmesi fırka merkezini üzmüştür. Biz kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek için değil, erkek arkadaşları gibi aslında yüksek olan, Türk kadınına pek samimi olarak devlet idaresine katılmak için bu yola girdik. Halkevleri'nin zaten seçim hakkıyla ilgili olmayan çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız devam edici değil, çalışıcı olarak halkevleri hayatına yığınla ortak ettirmemiz lazımdır.⁴⁸

Bu günlerde bütün teşkilatın birden çalışarak kadınları fırka içine alma yolunda yoğun çaba göstermesini kabul ve kayıt işlerinin kolaylaştırılmasını isterim.”⁴⁹

Bu tamimden sonra gerek ikinci seçmen, gerekse parti üyesi olan kadınların sayısı artmıştır. Zonguldak'tan Kaniye Selahattin Hanım ilk kez Fırka İdare Heyeti'ne seçilmiştir.⁵⁰

Anayasa ve seçim yasasında yapılan değişikliklere paralel olarak 1935 yılında ilk kez kadınların da mebus adayı olarak gösterilmelerine başlanmıştır. Radyoda seçim hakkında her akşam konferanslar verilmiş, seçim bölgelerinde halkı aydınlatıcı

⁴⁶ Gülistan Başcı, *Yerel Yönetim Seçimlerinde Kadın Seçmen ve Temsilcilik-Çorum İli Örneği*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Sayı 1, Çorum, 2015, 276.

⁴⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 1995, 89-90; Başcı, 276; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 17.

⁴⁸ Aynı Tarih, 13, 1935, 27-48.

⁴⁹ Başcı, 276; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 17.

⁵⁰ Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, 17-42; Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, 16; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 17.

konuşmalar yapılmıştır.⁵¹ Cumhuriyet Halk Fırkası çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan belirlediği ikinci seçmen adaylarını saptamış ve açıklamıştır.⁵²

20/21 Ocak 1935'te ikinci seçmenlerin seçimi yapılmıştır. Ankara'da 40.860 seçmenden 37.542'si oyunu kullanmış ve CHF'nın adaylarını seçmiştir. Sandık başlarında bile seçim hakkında seçmeni aydınlatıcı konuşmalar yapılmıştır. 1935'de milletvekili olmak için başvuruların sayısı 2000'i geçmiştir.⁵³ Verilen bilgilere göre; Meclis'te 15 kadar kadın 10 tane de bağımsız milletvekili olacak, Meslek erbabı sayısı arttırılacak, Karı-koca ve kardeşlerin milletvekili olmasına izin verilmeyecekti.⁵⁴ 21 Ocak 1935'te Mustafa Kemal Atatürk İsmet İnönü ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiştir. İsmet İnönü, “ CHF, umumi reislik divanı saylav namzedleri hakkında istişare için fırka idare heyetlerini” 2 Şubat 1935'te saat 11'de toplantıya çağırmıştır.⁵⁵

CHF Başkanlık Divanı ile Genel İdare Heyeti, Fırka Meclis Grubu İdare Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti 2 Şubat 1935'te Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında toplanmış ve yeni seçimde izlenecek politika, ulusa yayınlanacak bildiri, bağımsız milletvekillerinin seçileceği yerler ve bunların sayılan üzerinde durmuştur. Bunun yanında azınlık unsurlardan bağımsız mebus seçilmesi için CHF'nın yardımcı olması da bu toplantıda kararlaştırılmıştır. 3 Şubat 1935'te Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkası örgütlerine ve ikinci seçmenlere yönelik şu bildiriyi yayınlamıştır: “Şubatın sekizinci cuma günü yapılacak saylav seçimi işleri üzerinde çalışan Fırka Umumi Reislik Divanı yeni mecliste de müstakil üyelerin bulunmasına imkân vermek için Fırka tayin listesinde 16 boş yer bırakmaya karar vermiştir. Aşağıda yazılı vilayetlerin her birinde birer saylavlık yer için Fırkadan farklılık gösterilmeyecektir.”⁵⁶

⁵¹ Servet Armağan, Türkiye'de Parlamento Seçimleri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 3-4, İstanbul, 2011, XXXIII, 74; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 17.

⁵² Erdal Aydoğan - Tansu Barış Mahmutoglu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Yayınları, Sayı 10, Ankara, 2013, 136; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 17.

⁵³ Aydoğan ve Mahmutoglu, 133; Tuncay, 314.

⁵⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 18.

⁵⁵ Tuncay, 314.

⁵⁶ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (2. Baskı), Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, 74-75.

Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırkamız programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurddaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkidler ve söyleyecekleri mütealemlerle milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkidlerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurddaşların siyasal olgunluğunu arttırmıştır.⁵⁷

Hergün her vesile ile düşündüklerini ve yaptıklarını fırka içinde ve fırkalılar arasında olduğu kadar iyi ve temiz, bütün yurddaşların da bildiğini sayan, fırkamızın bu kararını bildirirken fırka teşkilatımızdan ve fırkalı ikinci müntehiblerden yukarıda yazılı vasıftaki müstakil namzedlere rey vermelerini isterim.⁵⁸

Birer sayıtlık yeri boş bırakılacak olan yerler şunlardır: “Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu.”⁵⁹

Toplantıya 3 Şubat’ta devam edilmiş adaylar saptanmış 4 Şubat’ta da Anadolu Ajansı’na verilmiş ve 5 Şubat 1935’te Atatürk’ün bu bildirisiyle CHF’nin milletvekilleri adayları açıklanmıştır. Seçim Kanununda yapılan ilk ve en önemli değişiklik, kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren ve ilk kez 1935 genel seçimlerine katılmalarını sağlayan, 5 Ocak 1934 tarih ve 2598 sayılı kanunla yapılmıştı.⁶⁰

Bu arada her 40 000 nüfus için bir mebus seçilmesi kararlaştırılmış, seçmen yaşı da 18’den 22’ye çıkarılmıştır.⁶¹ Cumhuriyet Halk Fırkası listesinden Nakiye Elgün, Dr. Fatma Şakir, Seniha Nafiz Hızal, Huriye Baha İz, Şekibe Şekib, Satı Kadın, Ferruh Esmâ, Zihni Nayman, Benal Nevzad, Mevrure Gönenç, Mihri Hüseyin Pektaş, Sabiha Gökçel, Türkan Başbuğ, Bediz Aydılek, Fakihe Öymen, Meliha Ulaş

⁵⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, 279.

⁵⁸ Aydoğan ve Mahmutoğlu, 134; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, V. Dönem (1935-1939)*, I, 20; Tuncay, 315.

⁵⁹ Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, 640-641.

⁶⁰ Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 640-641; Neriman Elgin, *Türk Kadınına Seçme Seçilme Hakkı Tanıyan 05.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve TBMM Tutanakları*, Ankara, 1985, 44-45. Gök, 53; Tuncay, 46-49.

⁶¹ Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 640-641; Gök, 53; Şerif Demir, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013, 135.

hanımlar kadın milletvekili adayı olarak gösterilmişlerdir.⁶² CHF tarafından 1935 Genel Seçimde ve Ara Seçimde Erzurum ilinden aday gösterilen milletvekilleri şunlardır:

ERZURUM

Hüseyin Aziz Akyürek	Erzurum Eski Milletvekili
Ahmet Fikri Tüzer	Erzurum Eski Milletvekili
Ali Fuad Sirmen	Ankara Cumhuriyet Savcısı
Ahmet Zeki Soydemir	Genel Kurmay Eski Başkanı
Nafı Atuf Kansu	Erzurum Eski Milletvekili
Mehmet Nafız Dumlu	Erzurum Eski Milletvekili
Nakiye Elgün	İstanbul Şehir Meclisi Üyesi
Necip Asım Yazıksız	Erzurum Eski Milletvekili
Şükrü Koçak	Türk Tayyare Cemiyeti Başkan Yardımcısı
Hasan Tahsin Uzer	Konya Eski Milletvekili
Mehmet Saim Dilemre	Türk Dili Araştırmacısı (V. Dönem Ara Seçim)
Sait Pertev Demirhan	Askeri Temyiz Mahkemesi Üyesi (V. Dönem Ara Seçim) ⁶³

Galip Kemal Bey seçim dolayısıyla şu programı yayınlamıştır: “Reisicumhur Atatürk’ün beyannamesindeki yüksek ulusal düşüncelere derin bağlılığımı göstermek için cumhuriyetçi ve milliyetçi sağlam bir demokrat ülküsüyle müstakil sayılabiliğe namzedliğimi koyuyorum. Otuz bir senelik memuriyet hayatım milli mücadele zamanında komada çalışmalarım ve son on iki senelik hususi yaşayışım yurda sonsuz sevgimi, cumhuriyete derin imanımı gösterir. Programım ulus kürsüsünde yalnız yurd kaygusu ile açık münakaşa yolunda yürüyerek büyük önderimizin memleketimizde hakiki bir demokrasi yerleşmesi yolundaki büyük ülküsüne candan çalışmaktır.”⁶⁴

Seçim çalışmaları, adayların propagandaları sürerken CHF. İstanbul Belediyesi de bu arada Sandık Alayı’nın programını yayınlamıştır. Buna göre; “7

⁶² Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 640-641; Saime Yüceer, *Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Yayınları, Sayı 14, Bursa, 2008, 146.

⁶³ Son Posta, 5 Şubat 1935; Ulus, 5 Şubat 1935; Hakkı Uyar, *Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006, 58-62.

⁶⁴ Ebru Budak, *Bir Diplomat Olarak Galip Kemalî Söylemezoğlu (1873-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017, 12.

Şubat'ta şehir aydınlatılacak, bayraklarla süslenecek, 8 Şubat cuma günü sabahdan saat 8'de seçim teftiş heyeti seçim sandığını bayraklarla süslenmiş bir kamyonu koyarak Taksim'e götürecektir. Alay Taksim'den üniversiteye gelenecek tüm taşıma araçları duracak. Saat 11'den itibaren oy atımı başlayacak. Kaza temsilcileri sırası ile oy atacak, sandık 19.00'da kapanacak. Hemen tasnife geçilecek.⁶⁵

Atatürk'ün de vurguladığı gibi 8 Şubat'ta tüm ülkede seçimler yapılmış ve Cumhuriyet Halk Fırkasında aday gösterilenlerin tümü de seçimi kazanmıştır. İstanbul'dan seçilen milletvekilleri onuruna Halkevi tarafından Pera Palas'ta saat 22'de bir balo düzenlenmiştir. Bu seçimde Berç Keresteciyan Türker (Afyon), Nikola Taptas (Ankara), Tayfur Sökmen (Antalya), Mustafa Galib Önsan (Çankırı), Şefik Tursan (Denizli) İstamat Zihni Özdamar (Eskişehir), Refet Bele (İstanbul), Halil Menteşe (İzmir), Nuri Tamaç (Kastamonu), Ali Fuat Cebesoy (Konya), Hüsnü Kitapçı (Muğla), Abravaya Marmaralı (Niğde), Şükrü Bleda (Sivas) bağımsız milletvekili olarak seçilmişlerdir.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa seçimin sona ermesi dolayısıyla 8 Şubat 1935'de şu bildiriye yayınlamıştır: “*Sevgili Yurttaşlarım, Bana ve Partime inanınızı ve güveninizi gene gösterdiniz, sayılab namzedi olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçiminize değerli buldunuz. Ulusça gösterilen birlik, ülkeye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çevirmiştir. 1935 seçiminin bittiği bu, 8 Şubat akşamı Türkiye, iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu. Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir.*”⁶⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtipliği bir bildiri yayınlarak seçilen milletvekillerinin mazbatalarının hazırlanabilmesi için milletvekillerinin nüfus kayıtlarını ve soyadlarını telgrafla seçim bölgelerine ulaştırmaları istenmiştir. Bu istek yerine getirilmiş ve milletvekilleri seçim mazbatalarını alarak Ankara'ya gelmişlerdir.⁶⁸

⁶⁵ Uyar, *Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 58-62.

⁶⁶ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM. V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, 2001, I, 14.

⁶⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, XII, 262-270; Aydoğan ve Mahmutoğlu, 138; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM. V. Dönem (1935-1939)*, I, 14.

⁶⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönemi (1927-1931)*, Ankara, 1995, I, 245; TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, XII, 262-270; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara, 1992, 102-103.

1.6. TBMM'nin V. Döneminde Kurulan Hükümetler ve Programları

1.6.1. Hükümet Programı Üzerine Yapılan Tartışmalar

Programın okunmasının bitmesi üzerine program üzerine tartışmalara geçilmiştir. İlk sözü Halil Menteşe (İzmir) alarak şunları söylemiştir: “Arkadaşlar General İsmet İnönü’nün, 10 senelik başvekilliği esnasında memlekete yapmış olduğu büyük hizmetleri görüp de takdir etmemek için insanın güçsüz bir ihtirasının zayıf olması lazımdır.

General İsmet İnönü’nün memlekete yapmış olduğu en büyük hizmet, teşkilatı Esasiye’nin tesbit ettiği demokrasi esaslarında işi sonuna kadar sürdürerek, ütopyik doktrinler üzerinde beşeriyete yeni nizamlar bulmak üzere şurada burada oluşan bulan tecrübelerle devletin siyasetini kaptırmamış olmasındadır. Şu muhakkaktır ki beşeriyeti bugünkü medeniyet ve ileri ki seviyesine, demokrasi esasları dairesinde kurulmuş olan nizam içinde azami olarak gelişme gösteren ferdi teşebbüslerdir. Ferdi teşebbüsler derken Devletin iktisadiyattaki rolünü unutmamak lazımdır. Devlet eski göreneklere göre bir emniyet jandarması, bir emniyet muhafızı olmaktan çıkmıştır. Devletin, kamu yararı muhafazasında hakem rolü tamamı ile elindedir. Demokraside böyledir ve böyle olmalıdır.⁶⁹

Bilhassa bizim memleketimiz vaktile iktisadi kapitülasyonların baskısı altında tutulan sanayi sönmüş ve sırf zirai bir memleket haline gelmiş ve iktisadi kıymetleri, muhtaç olduğu eşyayı hariçten almağa kâfi gelmediği için ödeme dengesi daima açık olarak devam etmiştir. İktisadi kapitülasyonların mevcut olduğu devirlerde bu açık hariçten sürekli yapılan borçlarla kapatılıyordu. Fakat bu borçlar yapıldıkça Devletin hidematı umumiyesini sevk ve idare için, orduyu, donanmayı hazır etmek için elinde bulunan kudret yavaş yavaş bu borçların yıpranmasına karşılık olmak üzere günden güne azalıyordu ve bu gidiş bir iflas gidişi idi.⁷⁰

Bunun üzerine bu vaziyette bulunan bir memlekette iktisadi kapitülasyonlar kalktıktan sonra elbetteki birinci vazife, memleketin ödeme dengesini karşılaştırmak ve memleketin iktisadi denge kurmaktır. İktisadi dandeyi kurmak için eskimiş ziraat

⁶⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, I, 27-33; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, 135; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 94.

⁷⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, I, 27-33; Çavdar, 135; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 94; Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, (11. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, 115-116.

hayatı memlekette geniş ve büyük sermaye kurmaya mani olduğu için hususi teşebbüslerin yapamayacağı büyük işleri Devletin üzerine alması ve bu ihtiyacı önlemesi zorunludur. Bundan dolayı şeraiti iktisadiyenin müsait olduğu sahalarda biran evvel fabrikalar kurarak memleketin kendine mümkün olduğu kadar yeterli gelecek surette iktisaden bağımsız bir vaziyette bulunmasında elbette hareketli bir rolü olacaktır.⁷¹

İsmet Paşa nutkunda söyledikleri gibi bizde Devletçilik diğer memleketlerde olduğu gibi hususi teşebbüsleri iktisadi sahadan birer birer ihraç etmek değil, yalnız onların yapamayacağı ve memleketin muhtaç olduğu büyük işleri önlemektir ve kendi tabirince bir müdafaa vasıtası olarak kullanmaktır. Bundan dolayı ileride de bu hudud dâhilin de kalınacağına ve bu yolda yürüneceğine hiç şüphem yoktur. Şu muhakkaktır ki demokrasi esasları dairesinde kurulmuş olan şerait ve nizam içinde ferdi teşebbüsün azami gelişimini bulmasıdır ki beşeriyeti bugünkü medeniyete yükseltmiştir. Buna varıncaya kadar bizim katedecek etaplarımız vardır.⁷²

Bunlara doğru emin yollardan emin metodlarla yürümek mecburiyetindeyiz. Dedim ki, Hükümetin, Devletin iktisadiyatta kamu yararını korumak hususunda hakem rolü elindedir ve elinde kalmalıdır. Her gün şükranla görüyoruz ki memleketin ufuklarında bacalar yükselmektedir. Gelecek senelerde alınan büyük teşebbüslerle daha birçok fabrikalarımız kurulmuş olacaktır. Bu suretle bugün elli bin tahmin edilen amele miktarı da artacaktır. Bunun üzerine sınıflar arasında dengeyi kurmak, mücadeleye mani olmak, birlik olmak için devletin bugünden hakem rolünü alarak sosyal kanunları hazır etmesi ve neticelendirmesi lazımdır kanaatindeyim. Bunun için Başvekilimizin nazarı dikkatlerini celbederim. Çünkü devanse edilmezse, Devlet sosyal kanunları biran evvel hazır etmezse, hariçten vuku bulacak baskıyla bu kanunlar yapılacaktır. O vakit memlekette disiplinli demokrasi olarak güttüğümüz fikri bozacak hatalı bir takım cereyanlar ortaya çıkacaktır.⁷³

⁷¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, I, 27-33; Çavdar, 135; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 94; Öz, 102-103.

⁷² Çavdar, 136; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 95; Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atam Yayınları, Ankara, 1991, 516; Tunçay, 46-49.

⁷³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, I, 27-33; Çavdar, 136; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 95; Bila, 42-43; Mehmet Ş. Göküş, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı 3, Isparta, 2010, XV, 227-249.

Başbakan İsmet İnönüden sonra söz alan Erzurum Mebusu Nakiye Elgün şu sözleri söylemiştir: “Arkadaşlar, Başbakanımız General İsmet İnönü’ye beyanı itimad eden arkadaşlar arasında bizim de bulunmamız ve bu bulunma onurunu bize vermiş olmanız itibari ile duyduğumuz heyecanı ifade için buraya gelmiş bulunuyorum. Bugüne kadar Türk, bütün olarak her sahada yan yana, el ele çalışmıştı. Fakat bugüne kadar Türk milletinin en yüksek, en onurlu bir mevki olan burada ilk defa yer almış bir saylav olmak itibari ile bunu verenlere karşı duyduğumuz hazzı ifade ederken yine bu büyük onurun içinde Türk Hükümetine itimad beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefının bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinci ifade etmeye çalışırken belki söz bulamıyorum.”⁷⁴

Fakat bütün dünya bilsin ki Türk milleti dün olduğu gibi bugün de, bugünden sonra da hiç eksiksiz bir bütün olarak çalışacaktır. Ve bütün dünyaya bu suretle başarısını, eserini, hüsnü niyetini göstermiş olacaktır. Bize bu güzel günleri ve bu güzel anları yaşatmış olan, ta ilk gününden beri bize rehberlik eden, önderlik eden Ulu Gazimiz Atatürk Hazretlerine affınızı istirham ederim, büyük bir heyecan içinde olduğumdan memnu kelimeler kullanıyorum. Çünkü şu anda dünyada belki pek nadir olarak hissedilebilecek heyecan duyanlardan biriyim. Onun için tekrar affınızı istirham ederim. Bu ulu güne erişmiş olmamızdan dolayı asil Türk milletine başarılar, en büyük, en güzel günler, en saadetti anlar temenni ederek huzurunuzdan çekiliyorum”diyerek sözlerini tamamlamıştır. Bu konuşmadan sonra oylamaya geçilmiştir.⁷⁵

Başkan: Reye iştirak eden arkadaşların yekünü 376’dır. 376 kişi müttefikan İsmet İnönü Hükümetine itimat reyi vermiştir, diyerek sonucu açıklamıştır. Başbakan İsmet İnönü bu açıklamanın ardından kısa bir teşekkür konuşması yapar “Hükümet yükü her ülkede ağır olduğu zamanlardayız. Sizin Hükümetinizin çok ağır olan yükü ancak müzaheretinizle, yardımınız ve yol göstermenizle taşınacak hale gelmektedir. Yüce güveninize değerli olmak için çok çalışacağız” demiştir.⁷⁶

⁷⁴ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 102; Kuran, 42; Öz, 102-103; Tunçay, 46-49; Göküş, 227-249.

⁷⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XX, 56; Koçak, 104-105; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 102; Kuran, 42.

⁷⁶ Tunçay, 46-49; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 103.

1.6.2. Atatürk'ün Celal Bayar'a Hükümet Kurması İçin Yetki Vermesi (28 Eylül 1937)

Yıllardır Türkiye'nin kaderini çizen İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa 1937 yılında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Özellikle İktisat Bakanı Mustafa Şerefi eleştirmesi, onun istifasından sonra da Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığına getirilmesi, Hatay sorunu, Gazi Orman Çiftliği'nde kurulacak fabrika, Nyon Konferansı, Dizbağı Nişanı, Atatürk'ün hastalanması, İnönü'nün yorgunluğu İsmet Paşa ile Atatürk'ün arasını açmıştır.⁷⁷

İsmet Paşa 18 Eylül 1937 akşamı Atatürk ile İstanbul'a giderken trende Başbakanlıktan ayrılmaya karar vermiş ve uzun bir dinlenme izni almıştır.⁷⁸

Bu durum üzerine 20 Eylül 1937'de Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ye 20 Eylül 1937 tarihli tezkereleri cevap şöyle yazmıştır: “Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmal etmek üzere arzunuz veçhile bir buçuk ay mezuniyetiniz tensip olunmuş ve Başvekalet Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmişti. Keyfiyet Büyük millet meclisi Riyasetine ve İktisat Vekili Celal Bayar'a tebliğ olunmuştur. Reisicumhur - K. Atatürk”

Denilerek kamuoyuna duyurulmuştur. Aynı gün Celal Bayar'a da bir yazı yazılarak Başvekalet Vekaletine atandığı bildirilmiştir.⁷⁹

Ancak bu durum bazı basın organlarınca yanlış yorumlanarak Anayasanın değiştirileceği ve seçimlerin yineleneyeceği, tek dereceli seçim sisteminin benimseneceği gibi yorumlara yol açmıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği 28 Eylül 1937'de şu bildiriye yayınlarak yanlış anlamaları önlemeye çalışmıştır: “Başvekil İsmet İnönü'nün mezuniyet alması üzerine bazı gazetelerde rivayet şeklinde çıkan ve hakikate uygun olmayan şayialar içerde ve dışarıda yanlış akislere meydan verecek bir mahiyet almaktadır.”⁸⁰

Başvekil İsmet İnönü mezuniyet almıştır ve Meclis toplandığı vakit Celal Bayar'ın Başvekalet makamına getirilmesi takarrür etmiştir. Bazı gazetelerin memleketimizin esaslı işleriyle alakadar rivayetleri, hiçbir kontrole tabi tutmaksızın ve mesul ve selahiyetli mercilerden tahkik etmeden herhangi uzak ve yabancı bir

⁷⁷ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2000, 116; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İleticim Yayınları, İstanbul, 1996, I, 47.

⁷⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XX, 56; *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, Ankara, 1987, II, 283.

⁷⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1978, II, 711.

⁸⁰ Soyak, 711; Bila, 42-43; Göküş, 227-249.

memlekette geçiyormuş gibi ve laubali bir tarzda neşretmeleri, milletimizin yüksek menfaatlarıyla hiçbir vakit kabili telif değildir ve Türk efkârı umumiyesinin böyle hareketleri tasvip etmeyeceğine şüphe yoktur.”⁸¹

1.6.3. Celal Bayar Hükümeti (8 Kasım 1937)

İsmet Paşa'nın 25 Ekim 1937'de istifasını açıklanması üzerine Atatürk aynı gün Celal Bayar'a şu yazıyı yazmıştır: “Malatya mebusu İsmet İnönü Başvekaletten istifa etmiştir. Başvekalete sizin tayininiz tensip olunmuştur. Yeni İcra Vekilleri heyetinin intihab ve inha edilmesini rica olunur. Reisicumhur- Kemal Atatürk” yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Celal Bayar da aynı gün şu cevabı vermiştir: “Reisicumhurun Yüce Katına Riyaseti uhteme tevdi buyrulan İcra Vekilleri Heyetini teşkil edecek olan zatlar ile siyasi müsteşarların adlarını ihtiva eden listeyi yüksek takdirlerine arz ve kabul buyrulmasını enderin saygılarımla istirham eylerim” diyerek şu kişilerden oluşan hükümet üyeleri ve içlerinde Erzurum Milletvekili Nafi Atıf Kansu'nun da bulunduğu siyasi müsteşarların listesini Cumhurbaşkanının onayına sunmuştur.⁸²

Hükümet Üyeleri

Adliye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Milli Müdafaa Vekili:	Kazım Özalp (Balıkesir)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya (Muğla)
Hariciye Vekili:	Dr. Tevfik Rüştü Araş (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuad Ağralı (Elaziz)
Maarif Vekili	Saffet Ankan (Erzincan)
Nafia Vekili	Ali Çetin Kaya (Afyon)
İktisat Vekili	Şakir Kesebir (Tekirdağ)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisar Vekili	Ali Rana Tarhan (İstanbul)
Ziraat Vekili (Vekaleten)	Şakir Kesebir (Tekirdağ)
	Faik Kurdoğlu (Manisa, 13.4.1938) ⁸³

⁸¹ Koçak, 17; Murat Karataş, *Atatürkçü Düşünce ve Uygulamaların Algılanması ve Yorumu (1938-1948)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 278.

⁸² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XX, 56; Koçak, 47; Bila, 42-43; Akşin, 223-224.

⁸³ Hakan Direk, *Cumhurbaşkanlığı Makamı'nın Türk Bürokrasisindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2009, 44.

Siyasi Müsteşarlar

Adliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Selahattin Yargı (Kocaeli)
Milli Müdafaa Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına	Necib Ali Küçüka (Denizli)
Dahiliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Abdülmuttalib Oker(Malatya)
Hariciye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	N. Menemencioğlu(Gazianteb)
Maliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Faik Baysal (Kayseri)
Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Nafi Atıf Kansu (Erzurum)
Nafia Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Kasım Day (Trabzon)
İksat Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Ali Rıza Türel (Konya)
ZiraatVekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Rıza Erten (Mardin)
	Tahsin Coşkan (Kastamonu) ⁸⁴

Listede Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ile Gümrük ve İnhisar Vekaleti Siyasi Müsteşarlıklarının adayları belirtilmemiştir. Liste Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Hükümet hazırladığı hükümet programını 8 Kasım 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunmuştur.⁸⁵

1.7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Teşkilatlarında Yapılan Değişiklikler

1.7.1. Başvekaleti Teşkilat Ve Vazifeleri Hakkında Kanun (12 Nisan 1937)

20 Mayıs 1933’te çıkarılan 2187 sayılı Yasa ile Başbakanlığın merkez teşkilatı ve görevleri saptanmıştı. Ancak zaman içinde bu yasada, bazı değişikliklerin yapılması zorunlu oldu. Zira 1777 sayılı Yasanın 2919 sayılı Yasa ile değiştirilen birinci maddesindeki A serisine dahil olan memurların sicillerinin birer örneğinin Başvekalete verilmesi gerekiyordu. Bu işlere bakmak üzere Başbakanlıkta bir kalem kurulmuştu. Bu müdürlük aynı zamanda Başvekalet ve kaldırılan sadaret mensuplarının da sicil işlerine bakması zorlaşmıştı. Bu nedenle de bir Sicil Müdürlüğü kuruldu. Bunun yanında İstanbul’da bulunan Hazine-i Evrak’ı da resmi

⁸⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XX, 56; Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, 11-51; Koçak, 48; Bila, 42-43.

⁸⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, IV, 67-68; Direk, 44; Akşin, 223-224.

ve Tarihi Evrak Tasnif Heyetinin işlerini denetlemek ve kurulacak Devlet arşivine gönderilecek siyakat, divan kırması vb. Arap alfabesiyle yazılı resmi belgeleri okuyabilen memur sayısını artırmak üzere bu daire de genişletildi.⁸⁶

Bu nedenle de teşkilat yasasında değişiklik yapılması gündeme geldi. Bu konuda hazırlanan yasa tasarısı 9 Şubat 1937’de İcra Vekiller Heyeti toplantısında görüşüldü. İlgili encümenlerde de görüşülen tasarı Bütçe Encümeninin yaptığı değişikliklerden sonra TBMM Genel Kurulunca ele alınarak, ve 12 Nisan 1937’de tasarı kabul edildi. Buna göre: Başvekalet bir müsteşarın yönetimi altında Müsteşar Muavinliği Hususi Kalım Müdürlüğü, Kararlar, Neşriyat ve Müdevvenat, Yazı İşleri, Arşiv Dairesi, Sicil Dairesi, Evrak ve Levazım Müdürlüklerinden oluşacaktı.⁸⁷

Buralara Başbakanın önerisi ve Reiscumhurun onayıyla atama yapılacaktı. Başvekalete ait işlerin daire müdürlüklerine bölüşümü, bu işlerin nasıl yapılacağı bir yönerge ile belirlenecektir. Başbakanlığa alınacak memurlar yüksek okul mezunu olmaz ise yedinci dereceden yukarı memuriyetlere atanamayacaktı. 20 Mayıs 1933’te çıkarılan 2187 sayılı yasa bu yasayla yürürlükten kaldırıldı.⁸⁸

1.7.2. Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Kanununda Yapılan Değişiklik (13 Ocak 1939)

Cumhurbaşkanlığı Dairesi için 16 Mayıs 1933’de kabul edilen 2180 sayılı Teşkilat Yasasında değişiklik yapılmasına gereksinim duyulmuş ve Maliye Vekaletince hazırlanan yasa tasarısı 14 Mayıs 1935’de TBMM Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmiştir. Buna göre Başyaverlik Genel Sekreterliğe bağlı olacak ve bir başyaver ve dört yaverden oluşacak, bunlar da sürekli olarak Cumhurbaşkanının yanında bulunacaktı.⁸⁹

Genel Sekreterlikten emir almakla beraber doğrudan doğruya Cumhurbaşkanından verilecek emirlere göre görev yapacaklardı. Başyaver Albay, diğer yaverlerden biri Binbaşı ötekisi Yüzbaşı rütbesinde bulunacaktı. Bunun

⁸⁶ Şavklı, 261; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 247; Koçak, 97-139.

⁸⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 553-554; Şavklı, 262; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, 67-68; Akşin, 223-224; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 247.

⁸⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 553-554; Şavklı, 263; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 247.

⁸⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 123; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 245.

yanında 9 Haziran 1936'da yasanın 6, 11 ve 14. maddelerinde de değişiklikler yapılması uygun görüldü. Buna göre Özel Kalem Müdürlüğün bir müdür dört birinci ve dört ikinci katipden oluşması ve bu kalemin Cumhurbaşkanının resmi ve özel tüm yazışmalarını yapması saptandı.⁹⁰

Bunun yanında umumi katip, başyaver ve yaverlerin özel kalem daire müdürleri ve katiplerin nasıl atanacakları da belirlendi.⁹¹ 2180 ve 3011 sayılı yasalarda değişiklik yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu amaçla hazırlanan yasa tasarısı ilgili encümenlerde görüşüldükten sonra 13 Ocak 1939'da TBMM Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmiştir. Buna göre yasanın birinci maddesinde yapılan değişiklikle bir baştabiplik eklenmiş, altıncı madde de yapılan değişiklikle özel kalem müdürlüğünün oluşum biçimi ve görevleriyle yazı işleri müdürlüğünün oluşum şekli ve görevleri yeniden belirlenmiştir. 11. maddede ve 12. maddede de bazı değişiklikler yapılarak yaverlere yaver tahsisatı baştabibe de maaşından başka ihtisas tahsisatı ödenmesi saptanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı memurlarının görev ve yetkilerini saptamak üzere bir yönergenin hazırlanması da kararlaştırılmıştır.⁹²

1.7.3. Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması Kanunu (8 Şubat 1937)

Devlet işlerinin sürekli yoğunlaşması nedeniyle vekaletlere ait işlerin yapılabilmesi giderek zorlaşıyordu. Her işte sonsözü söylemek, son kararı vermek kuşkusuz ki Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı siyasi sorumluluğu olan vekile aitti. İcra vekillerini oluşturan her vekilin gerek vekaletinde ve gerek Heyet-i Vekile'de özellikle de Büyük Millet Meclisi'nde yükünü azaltabilmek verimliliğini daha da arttırabilmek için Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulması düşünülmüştü. Vekil ile ortak siyaset izlemek, verilen görevden sorumlu olmak üzere siyasi müsteşarların

⁹⁰ Şavkılı, 256; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 245; Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, 101-102; Koçak, 48.

⁹¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 256-258; Şavkılı, 256; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 245; Göküş, 227-249.

⁹² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1939, XXVIII, 71-72; Şavkılı, 259; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 246; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, 13-16.

milletvekilleri arasından seçilmesi uygun bulunmuştu. Böylece ilerde vekil olabilecek kişilerin yetişmesi için de bir kapı açılmış olacaktı.⁹³

Siyasi müsteşarlar Başvekilin önerisi, Cumhurbaşkanının onayı ile içlerinde Erzurum Mebusu Nafi Atıf Bey ve CHP üyelerinde bulunduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından seçilerek atanacaktı. Siyasi Müsteşarlar vekillerin görev, izinli ve herhangi bir nedenle geçici bir süre görevlerinden uzak kalması halinde ona vekalet edebilecekti. Siyasi Müsteşarlar Divan-ı Ali'de yargılanacak, haklarında cezai takibat yapılır ise görevlerinden alınacaktı. Vekaletlerdeki verimliliği bu yolla artırmayı düşünen Başbakan İsmet Paşa ve 153 arkadaşı Anayasada yapılması öngörülen değişikliğin içine siyasi müsteşarlıkları da koymuşlardı.⁹⁴

Anayasada yapılan değişikliğe göre siyasi müsteşarların da Milletvekilleri arasından seçilmesi, siyasi müsteşarların görevleri, sorumlulukları ve sayılarının özel kanunla belirlenmesi, “mezun ve mazur” bir vekile siyasi müsteşarın da “niyabet” edebileceği Divan-ı Aliye gönderilen bir siyasi müsteşarların görevinin sona ermesi, siyasi müsteşarların yargılanmasının Divan-ı Ali'de yapılması uygun bulunmuştu. 5 Şubat 1937'de yapılan görüşmelerde Anayasa değişikliği kabul edildi. Böylece Siyasi Müsteşarlıklar da Anayasadaki yerini aldı. Bu değişikliğin ardından 8 Şubat 1937'de Trabzon Milletvekili Hasan Saka'nın hazırladığı “Devlet Dairelerinin Vekaletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıklar Teşkili Hakkındaki” kanun teklifi Meclisin gündemine geldi.⁹⁵

Trabzon Milletvekili Hasan Saka Bey, Cumhuriyet rejimi içinde ülkenin gelişmesine koşul olarak iş faaliyetlerinin de hızla ilerlediğini, bundan dolayı ihtiyaçların idari teşkilat kadrolarını genişletmekle giderilemeyeceğini, belirterek, şu ifadeleri kullandı; “Hazırlık devrelerini geçiren Devlet muameleleri bunların mesuliyetini üzerine almış siyasi şefler tarafından görülüp tetkik edilmedikçe ve icab eden kararlar verilmedikçe bu muameleler ikmal edilmiş olamaz. Devlet dairelerindeki bu artma ve çoğalma Hükümet efkarının idari ve icrai görevlerini

⁹³ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 17-42; Duman, 229; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 331; Öz, 62.

⁹⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 3; Duman, 231; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 331; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 17-42.

⁹⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 4-5; Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, 305; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 330.

artırmakla kalmayıp Büyük Millet Meclisindeki faaliyetlerini de etkilemektedir.” Dedikten sonra İcra Vekilleri Heyetini teşkil eden vekaletlerde bir genişlemeye gereksinim duyulduğunu; bunun için de “siyasi müsteşarlıkların kurulmasını öneren kanun teklifini hazırlayıp, Meclis Başkanlığına sunduğunu ifade etti.⁹⁶

Bu öneri her şeyden önce Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını öngördüğü için Kanun-i Esasi Encümenine gönderildi. Kanun-ı Esasi Encümeni teklifi inceledikten sonra bir metin oluşturarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sundu. Devlet daireleri, biri Başvekalet olmak ve adedleri on ikiden az ve on altıdan fazla olmamak üzere vekaletlere ayrılır. “Devlet Vekili” denilen vekaletsiz vekiller de bu sürede dahildir. İcra Vekilleri Heyetinin kaç vekaletten tereküb edeceği, her kabine teşkilinde Başvekil tarafından gösterilen ve Cumhurreisinin tasdikına iktiran eden kabine azasına göre taayyün eder.⁹⁷

Siyasi müsteşarların adedini ve hangi vekalet işlerinde vazife göreceklerini Başvekil tayin eder ve kararnamesi ona göre tanzim ve tasdik olunur. Lüzumuna göre bir vekalet için birden fazla siyasi müsteşar seçilebilir. Siyasi müsteşarların İcra Vekilleri Heyetinin toplumsal iştiraki Başvekilin davetiyle olur. Vekiller Heyetinde reyleri istişaridir. Siyasi müsteşarlar, kendilerine tevdi olunan muayyen işlerden dolayı şahsi mesuliyet yüklenmiş olurlar. Ancak bu işlerden dolayı vekillerin Büyük Millet Meclisine karşı siyasi mesuliyetleri tamamen bakidir. Mensub oldukları Hükümetin toptan istifa veya ıskatiyle siyasi müsteşarların vazifeleri de nihayet bulur. Ancak bir vekilin münferid istifa veya ıskatı o vekaletteki siyasi müsteşarın da çekilmesini intaç etmez.⁹⁸

Siyasi müsteşarların vazifeleri umumi surette ve mesul vekilin direktifi dairesinde; vekilin bizzat yapacağı bütün işlerde vekile yardım etmek, idaresi kendilerine verilen muayyen vekalet hizmetleri hakkında icab eden kararları vermek, vekaletin, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki işlerini vekiller namına takip ve intaç eylemek, vekillerin muhatab oldukları suallere vekil namına cevap vermekten

⁹⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918- 1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988, 384; Uran, 305; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 17-42; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 332; Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 67-68; Göküş, 227-249.

⁹⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 4-5; Uran, 305; Bila, 70-71; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 332.

⁹⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 4-5; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, 137; Uran, 305; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 333.

ibarettir. Siyasi müsteşarların yedinci maddede esasları gösterilen vazifelerinin hudud, derece ve nevileri İcra Vekilleri Heyeti tarafından ayrıca bir kararname ile tayin olunur. Siyasi müsteşarlara mebusluk tahsisatına ilave olarak ayda iki yüz lira tahsisat verilir. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Bu kanun hükümlerini Başvekalet tatbika memurdur.” Bu teklif 8 Şubat 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülerek kabul edildi. Böylece siyasi müsteşarlık kurumu Cumhuriyet tarihindeki yerini almış oldu. Başvekil İsmet İnönü; Siyasi Müsteşar olarak atanmalarını istediği kişileri Cumhurbaşkanlığına önerdi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 23 Mart 1937 tarihinde içinde Erzurum Milletvekili Nafi Atıf Kansuyla birlikte CHP milletvekillerinin aday olarak gösterildiği şu kişilerin siyasi müsteşar olarak atanmalarını onayladı.⁹⁹

Adliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Salah Yargı (Kocaeli)
Milli Müdafaa Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Necip Ali Küçüka (Denizli)
Dahiliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Abdülmuttalip Öker (Malatya)
Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Nafi Atıf Kansu (Erzurum)
Ziraat Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Rıza Erten (Mardin)
İktisat Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Ali Rıza Türel (Konya)
Nafia Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Sırrı Day (Trabzon)
Sıhhat ve İçtimai Muavenat Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına:	Dr. Hulusi Alataş (Aydın). ¹⁰⁰

2 Nisan 1937’de Maliye Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına: Faik Baysal (Kayseri) 2 Nisan 1937’de Dışişleri Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına: Numan Menemencioğlu (Gaziantep)¹⁰¹

Ziraat Vekaletinin gösterdiği gereksinim dolayısıyla Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan da siyasi müsteşar olarak atanmıştır.¹⁰²

⁹⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 108-109; Bila, 70-71; Uran, 305; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 334.

¹⁰⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 249; Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, 186; Uran, 305; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 334; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 17-42.

¹⁰¹ Karpat, 137; Uran, 306; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 335.

¹⁰² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 174; Uran, 306; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 335.

Erzurum Milletvekili Nafî Atıf Kansu; ‘‘Reisicumhur tarafından Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına atanması onaylandığı için çok mutluluk duyduğunu belirterek, görevinin sorumluluğunun bilincinde olduğunu ve bunu en iyi şekilde yerine getirmek isteğini söylemiştir.’’¹⁰³

‘‘Hükümetle meclis arasındaki bağı güçlendirmek’’ amacıyla kurulan siyasi müsteşarlıklar kurulduktan sonra umulan faydayı vermedi. İsmet İnönü’nün Başvekillikten ayrılmasından sonra Siyasi Müsteşarlıklar koruyucusuz kaldı. Atatürk de bu kuruma pek sıcak bakmamıştı. Özellikle kimi vekilin kendilerine göz doldurmayan bazı kişileri siyasi müsteşar olarak seçmesi kuruma karşı tepkileri artırmıştı.¹⁰⁴ Celal Bayar Başbakan olunca siyasi müsteşarlıkları kaldırmaya karar verdi. Başvekil Celal Bayar’ın evinde Atatürk’ünde katıldığı bir toplantı yapıldı, bu toplantıda siyasi müsteşarlıklara gerek olmadığı sonucuna varıldı.¹⁰⁵

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına, Geçen içtima yılı içinde Teşkilatı esasiye kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Büyük Meclisçe kabul buyurularak neşredilen 3115 sayılı Kanunla Devlet Teşkilatı arasında siyasi müsteşarlıklar ihdas edildiğinden bu müsteşarların tayini tarzı ve vazife ve mesuliyetlerinin tesbiti ve salahiyetlerinin esası ve vazifelerinden düşmeleri usul ve şekli ve Divanı-Ali de muhakeme edileceklerine dair olan esas hükümler Teşkilatı esasiye kanununun 44, 47, 49, 50 ve 61’inci maddelerine ilave olunmuş ve müsteşarlıkların vazifelerine müteallik müteferri ahkam da 3117 sayılı Kanunun ikinci kısmında tasrih kılınmıştı. Siyasi müsteşarlıkların bu kanunlar tatbik mevkiine geçtikten sonra fiiliyat, bu teşkilattan beklenen faydanın husul bulmadığı neticesini göstermiştir.¹⁰⁶

Kanunun tatbikından sonra bu vazifeye alınan bilgi ve kudret itibarile güzide vasıfları haiz arkadaşların sekiz ay içinde gördükleri tecrübe ile bilfiil edindikleri kanaat sonuncunda siyasi müsteşarlıkların ihdasında derpiş edilen faydaların husul bulmadığı neticesine varmışlar ve kâffesi vazifelerinden aforlerini dileyerek bu kanaatlerini izhar etmişlerdir. Bu teşkilatın tatbik edildiği memleketlerde dahi

¹⁰³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 207-213.

¹⁰⁴ Temuçin Faik Ertan, *Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi Muhit*, Kebikeç, Sayı 5, Ankara, 1997, 17-34; Uran, 306; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 336.

¹⁰⁵ Uran, 306; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 336.

¹⁰⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XX, 1-5; M. Müfit Kansu, 32; Uran, 306; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 338.

teşkilat aleyhinde ileri sürülen nazarı ehemmiyete almağa değer mahzurlar derpiş edilen faydaların istihsal edilmediğini göstermektedir.¹⁰⁷

Teşkilat-ı Esasiye Encümenince de olumlu bulunan teklif 29 Kasım 1937'de TBMM'de tartışmaya açılmış ve Anayasanın ilgili maddelerindeki değişiklik kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikler özetle şunlardır: Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis üyeleri arasından atanacaktı. Diğer vekilleri Başvekil Meclis üyeleri içinden seçecek, Reisicumhurun onayı ile Meclise arz edecekti. Meclis toplantı halinde değilse arz işlemi Meclisin toplanmasına ertelenecekti. Hükümet hattıhareket ve siyasi noktai nazarını en fazla bir hafta içinde Meclise bildirecek ve güven talep edecekti. Vekillerin görev ve sorumlulukları, Vekaletlerin kurulması özel kanunla yapılacaktı.¹⁰⁸

İzinli veya herhangi bir nedenle görevinde bulunmayan bir vekile; İcra Vekilleri Heyeti üyesinden biri geçici olarak vekalet edecekti.

Ancak bu vekalet bir vekil için olacaktı. İcra Vekillerinden birinin Divan-ı ali ye şevkine dair Türkiye Büyük Millet Meclisince verilen karar onun vekaletten ayrılmasını gerektirecekti. Görevlerinden dolayı İcra Vekilleri ile Şürayı Devlet ve Temyiz Mahkemesi başkan ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısını yargılamak üzere bir Divan-ı Ali teşkil olunacaktı. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılan bu değişikliği yeterli bulmayan Başvekil Celal Bayar ve on sekiz arkadaşı Devlet dairelerinin vekaletlere tefriki ve siyasi müsteşarların vazifeleri hakkındaki kanunun tadiline ilişkin şu yasa önerisinde bulunmuşlardır:¹⁰⁹

“T.B.M.M. Yüksek Başkanlığına, Devlet dairelerinin vekaletlere ayrılması hakkında 08.02.1937 tarih ve 3117 sayılı Kanunun vekaletler, kabine başlıklı ve iki maddeden ibaret birinci kısmının değiştirilmesi ve siyasi müsteşarlardan bahis bulunan ikinci kısmının ilgası hakkında tanzim, edilen kanun teklifinin mucib sebepleri: 1) Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 48 inci maddesi hükmüne göre Devlet dairelerinin vekaletlere ayrılması hakkında işlerin inkişafına ve işlerin lüzumsuz yere

¹⁰⁷ Turan İlhan, *İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, 207; Çaycı, 213; Gülcan, 186.

¹⁰⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 174; Erdoğan, 31; Özgen, 167; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 339.

¹⁰⁹ Nihat Yılmaz, Kadir Can Doğan, Hakan İnankul, *Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyani Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Yayınları, Sayı 3, Ankara, 2013, XXVII, 263-284; Özgen, 169; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 340.

parçalamayacak surette biri Başvekalet olmak üzere adetle mukayyet olmaksızın lüzum ve ihtiyaç göz önünde tutularak vekaletlere ayrılmasının Başvekilin teklifi ve Cumhurreisinin tasdikile olacağına dair adı geçen 3117 sayılı kanunun iki maddesi yerine bir madde ile hüküm konmasıdır.¹¹⁰

2) Kanunun üçüncüden 9 uncu maddeye kadar olan siyasi müsteşarlara aid hükümlerinin de bu müsteşarlıkların ilgası dolayısıyla kaldırılması hakkında bir madde yazılması, Teşkilat-ı esasiye kanununun değiştirilen hükümlerine uygun olmak zaruretinden ibarettir. İlişik olarak sunulan kanun teklifi layihasının Büyük Meclisin kabul ve tasvibine arz eyleriz. 23.09.1937” Teklif Anayasa Komisyonunca da incelenerek olumlu bulunmuş ve bazı değişiklikler yapılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştur. Teklif 29 Kasım 1937’de Meclis Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmiştir.¹¹¹

Böylece; 8 Şubat 1937 tarih ve 3117 numaralı Kanunun Siyasi Müsteşarlıkları ilgilendiren 3, 4, 5, 6, 7, 8, ve 9. Maddeleri kaldırılmış ve siyasi müsteşarlık kurumu da tarihe karışmıştır. Ayrıca 3117 numaralı kanunun birinci maddesi;”İcra Vekilleri Heyetinin kaç vekilden tereküb edeceği, Başvekilin teklifi üzerine Cumhur Reisinin tasdikile taayyün eder. Devlet daireleri, biri Başvekalet olmak üzere, Devlet işlerinin inkişafına göre ve Devlet işlerini lüzumsuz yere parçalamayacak surette Başvekilin teklifi ve Cumhurreisinin tasdikiyle vekaletlere taksim olunur” şeklinde değiştirilerek en az 12, en çok 16 vekaletten oluşturulacağı kısıtlaması da ortadan kaldırılmıştır.¹¹²

¹¹⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 174; Özgen, 170; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 340.

¹¹¹ Güneş, I, 341.

¹¹² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, IV, 72-73; Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, 110; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 341.

2. (1935-1939) TARİHLERİ ÖNCESİNDE ERZURUM'UN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

2.1. 1935 Seçimi Öncesi Erzurum'un Siyasi Yapısı ve Sosyal Durumu

1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde nasıl katkı sağlamışsa, 1923'te ilan edilen Cumhuriyet öncesinde Erzurum'da yaşanan gelişmeler de milli zaferin kazanılmasında belirleyici rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminin başlarında 1924'te Erzurumda yaşanan deprem felaketi, şehir merkezi ve ilçelerde önemli bir tahribata neden oldu. Bu deprem sonucunda, I. Dünya Savaşı'ndan sağlam çıkmayı başaran binaların yanı sıra, yeniden yapımına başlamış olan birçok bina da tahrip olmuş ve insanlar barınak yer bulma konusunda büyük sıkıntı yaşamışlardı. İşte böyle bir ortamda, Karadeniz seyahatini yarıda keserek Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, halkın yaralarının sarılması için elinden geleni yaptı ve beş yıl önce olduğu gibi, bu mücadelede halkın yanında bulundu.¹¹³

Yaşanan bütün bu sıkıntılar ve felaketlere rağmen, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, Erzurum ve çevresinin tekrar kalkınması için hükümetler tarafından bazı teşebbüslere girişildi. Bu teşebbüslerin temelinde, bölgede siyasi ve idari istikrarı sağlamak amacıyla atılan adımlar yer alıyordu. Bölgenin en önemli stratejik noktalarından birisi olan Erzurum, bu özelliği nedeniyle Cumhuriyet hükümetlerinin önem verdiği bir şehir olmuş; burada istikrarlı bir siyasi yapının kurulması yolunda ciddi adımlar atılmıştır. Kurulması istenen bu istikrarlı siyasi yapının temeline Cumhuriyet Halk Partisi yerleştirilmiştir.¹¹⁴

Erzurum Kongresi'ndeki Şarkiye Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi ile ülke çapında genişletilerek Anadolu ve Rümeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ismini almış ve Milli Mücadele'nin yönlendirilmesinde büyük rol oynamıştır.¹¹⁵

Bu yeni oluşum bir müddet sonra partiye dönüştürülmüş ve Erzurum'da sağlam bir teşkilat kurmak için bazı adımlar atılmıştır. CHP'nin teşkilatlanma konusunda Erzurum'a verdiği önem gerçekten büyük olmuştur.¹¹⁶

¹¹³ Çolakoğlu, 43; Zillioğlu, 203.

¹¹⁴ Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, 99; Çolakoğlu, 43; Zillioğlu, 203.

¹¹⁵ Çolakoğlu, 44; Zillioğlu, 203.

¹¹⁶ Zillioğlu, 203.

Çünkü Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Erzurum'da bu parti teşkilatı kurulmuş olmasına rağmen, Doğu Anadolu'daki diğer birçok şehirde, uzun süre parti teşkilatı kurulamamıştı. CHP yöneticileri, Doğu Anadolu'daki diğer şehirlerden önce, Erzurum'daki parti teşkilatının kurulmasına önem vermişlerdi. Böylece Erzurum, CHP teşkilatı bakımından Doğu Anadolu'daki dikkate değer bir şehir olmuştur.¹¹⁷

2.2. CHP'nin Erzurum'da Teşkilatlanması

Erzurum Kongresi'nin son gününde seçilen Heyet-i Temsiliye, maddi anlamda partinin temelini oluşturan ilk teşekkül olarak kabul edilirse; Cumhuriyet Halk Partisi ile Erzurum arasındaki ilişki, Milli Mücadele yıllarına kadar götürülebilir. Bu bağlantıdan hareketle bazı kişiler, partinin temelini Erzurum'da atıldığı görüşünü savunmuşlardır.¹¹⁸

Erzurum Halkevi Başkanı ve CHP Vilayet İdare Heyeti Üyesi Ahmet Erverdi, bir il kongresi açılışında şu ifadeleri kullanmıştır: “Arkadaşlar, büyük partimiz her yerden evvel Erzurum'da teşekkül etmiştir. Esaslarını Erzurum Kongresi'nde vaz ederek bütün dünyaya ilan etmiştir.”¹¹⁹

Erzurum'da seçilmiş olan Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nin de temel unsurunu oluşturmuş ve Erzurum'da tespit edilmiş olan cemiyet tüzüğü, bazı değişikliklerle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğü olarak kabul edilmiştir. Bu cemiyet ise 9 Eylül 1923'ten itibaren “Halk Fırkası” şeklinde örgütlenmiş,¹²⁰ 10 Kasım 1924'te “Cumhuriyet Halk Fırkası” ismini almıştır. Belirtilen bu partileşme süreci içinde ve özellikle Cumhuriyet'e geçişin yaşandığı ilk yıllarda, Erzurum ismi ön planda yer almıştır. Partinin temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşmasında olduğu gibi, cemiyetten partiye geçiş aşamasında da Erzurum, dikkate alınması gereken bir faktör olmuştur.¹²¹

¹¹⁷ Çolakoğlu, 45; Zillioğlu, 203.

¹¹⁸ M.Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993, 235; Burcu Özbay, *Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019, 21.

¹¹⁹ Kırzioğlu, 236.

¹²⁰ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Hukuk'tan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Ankara, 2002, 482.

¹²¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, 558.

Bu süreçte Erzurum'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı tepkileri dikkat çekicidir. Erzurum'da kabul edilmiş olan cemiyet tüzüğüne sadık kalınmaması ve cemiyetin ruhundan kopulması, Erzurum tarafından iyi karşılanmamıştır.¹²²

CHP'nin Erzurum'daki teşkilatlanmasına geçmeden önce, partinin yerel teşkilatlanmasının hangi aşamalardan oluştuğu hakkında genel bir bilgi vermek gerekmektedir. Partinin 1923'te kabul edilen nizamnamesinden anlaşılabacağı gibi CHP'nin taşra teşkilatı, köy ve mahalle ocakları ile nahiye, ilçe ve il teşkilatları şeklinde hiyerarşik bir yapıdan oluşmaktaydı. İllerdeki teşkilatlanmanın temelinde ocak teşkilatı bulunuyordu. Ocaklar mahalle ve köylerde kurulan en temel teşkilatlardı. Ocak teşkilatlarının birleşmesiyle bucak teşkilatları oluşmakta ve bunların üstünde ise ilçe teşkilatları yer almaktaydı.¹²³

CHP il teşkilatının en tepesinde vilayet idare heyeti bulunuyordu. Nizamnameye göre, il merkezindeki yönetim kurulu beş kişiden oluşmaktaydı. CHP'nin Erzurum il merkezindeki teşkilatlanması önemli sorunlarla karşılaştı. 1923'te kurulan parti teşkilatı, ilk aylarda sadece Ankara'daki çekirdek bir kadro halinde kalmıştı. Vilayetlerde parti teşkilatı ve üyeleri yok denecek kadar azdı.¹²⁴

Böylece, 20 Kasım 1923'te partinin umumi vekili İsmet İnönü tarafından vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının "Halk Fırkası" ismiyle yeniden teşkiline dair bir beyanname yayınlanmış ve bu tarihten itibaren illerde bazı çalışmalara başlanmıştı. Partinin ülke çapında örgütlenmesine sonraki yıllarda ağırlık verildi.¹²⁵

1 Haziran 1925'te toplanan CHP genel idare heyeti, partideki mevcut mutemetlik teşkilatının yerine müfettişlik teşkilatının kurulmasını kabul etmiş ve Türkiye 14 müfettişlik dairesine ayrılmıştı. Erzurum, Kars, Ardahan, Bayezit ve Artvin bölgeleri Dördüncü Müfettişlik Mıntıkasını oluşturmuş ve müfettiş olarak Amasya Mebusu Esat Uras Bey atanmıştı.¹²⁶

Erzurum Bölgesi Müfettişi olarak da isimlendirilen Esat Bey, Şapka Hadisesi'nden bir süre önce, büyük ihtimalle 1925 yaz aylarında Erzurum'a gelerek,

¹²² Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 76.

¹²³ Halk Fırkası Nizamnamesi, *Aydın Tarihi*, I/I, 1340, 79-83; Mukaddes Arslan, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum 1923-1950*, Atatürk Araştırma Merkezi, Sayı 85, Ankara, 2013, XXIX, 210; Çevik, 482.

¹²⁴ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, 97-103; Çevik, 482.

¹²⁵ Arslan, 210; Çevik, 483.

¹²⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 92-94; Arslan, 210; Çevik, 483.

parti teşkilatının kurulmasıyla ilgilendi. Taşrada gerçek anlamda CHP teşkilatlarının kurulması, yukarıda bahsedilen müfettişlik sisteminin kurulmasından sonra gerçekleşti. Aslında bu tarihten önce de "Fırka Heyetleri" adı altında bazı kişiler bulunuyordu. Fakat bunlar aslında, "Müdafaa-i Hukuk müteşebbis heyetleri" idiler.¹²⁷

CHP'nin kurulduğu ilk yıllarda Erzurum'daki teşkilatın başında, vilayet idare heyeti başkanı olarak Korukçuzade Ahmet Rıza Bey bulunuyordu. Heyetteki diğer isimler ise Avukat Seyfullah (Topdağı), Ragıp, Korukçuzade Hulusi, Şamlızade Canip, Alyanakzade Tahsin, Karslızade Rıfat, Mehmet Nafız (Dumlu), Avukat Sait Efendizade Mesut (Çankaya) Beyler idi. Bu kadro Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1930'ların başlarına kadar Erzurum'daki CHP teşkilatının başında bulundu. Yine kadroda yer alan isimlerin hemen hepsi, tek partili dönemin sonuna kadar il genel meclisi, belediye meclisi gibi yerel meclislerinde, bir kısmı ise milletvekili olarak TBMM'de uzun süre görev yapacaklardı.¹²⁸

Erzurum'daki ilk CHP idare heyeti üyeleri arasında eşraf diyebileceğimiz toprak zenginleri ağırlık kazanmaktadır. Korukçuzade Ahmet Rıza ve Hulusi Beyler ile Şamlızade Canip Bey bunlar arasındaydı. Ayrıca, eski Erzurum mebuslarından Seyfullah Bey ve diğerlerine göre daha genç olan Mesut Bey gibi hukukçular da vardı. İlk idare heyetinin en önde gelen isimleri Rıza ve Seyfullah Beylerdi. Bu kişilerin oldukça yaşlı olması, sonraki yıllarda birçok eleştiriye neden olacaktır. Bu iki kişinin Milli Mücadele döneminde kurulan Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti kurucuları arasında bulunması ise, dikkat çekmektedir.¹²⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da CHP teşkilatının kurulması ve genişletilmesi konusunda, kısıtlı insani kaynakları, maddi sıkıntılar ve bazı muhalif unsurlar unsurlardan kaynaklanan birçok sorun yaşanmıştır. CHP'nin Erzurum teşkilatının kuruluşu, Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi gibi, bölgenin kaderini etkileyen aynı sürece denk gelmişti.¹³⁰

¹²⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 92-94; Arslan, 211; Çevik, 483.

¹²⁸ Arslan, 211; Çevik, 483.

¹²⁹ Münip Umudum, *Elim Bir Ziya*, Erzurum Gazetesi, 13 Mart 1943; Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum*, İstanbul, 2005, 76; İsmail Eyyüpoğlu, "Cumhuriyet Halk Partisi Erzurum İl Örgütü'nün 1933 Yılında Yeniden Yapılandırılması", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 5(1), 2006, 124-135.

¹³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, İstanbul, 2003, II, 224-229.

Bu yüzden Esat Bey, teşkilatlanma işini ciddiyetle yürütmüş; teşkilata girmek için yapılan müracaatlar sıkı bir incelemeye tabi tutulmuştu. Böylece Esat Bey'in belirttiğine göre; 1926'da Erzurum'da" en güzide zevatı ihtiva eden" kıymetli bir teşkilat oluşturulmuş; genç bir avukat olan Mesut Bey gibi bazı isimler de idare heyetine alınmıştı.¹³¹

CHP teşkilatının halk gözündeki değerini artıran önemli olaylardan birisi, 1926'da Gazi'ye hediye edilen ve bugün "Atatürk Evi" olarak kullanılan konağın, Gazi'nin isteği üzerine Erzurum CHP teşkilatının hizmetine sunulmasıydı. Gazi'nin bu hareketi, partinin halk nazarındaki değerini oldukça artırmıştı. Bunun üzerine Erzurum parti teşkilatı, Gazi'ye teşekkürlerini arz ederek, 1926'da bu konaktan istifadeye başlamıştır.¹³²

2.2.1. CHP'nin Erzurum'da Teşkilatlanmasında Yaşanan Sıkıntılar ve Bunların Sebepleri (1920-1935)

Erzurum CHP Teşkilatının kurulmasından sonra yaşanan olumlu hava çok kısa sürdü. Nitekim 1920'lerin sonu itibariyle, CHP teşkilatının Erzurum'daki durumu hiç de iyi değildi. 1931'de Erzurum Mebusu olarak seçilen Asım Vasfi (Mühürdaroğlu), Hakkı Şinasi Paşa (Erel), Nafi Atuf (Kansu), Mehmet Nafiz (Dumlu)'nun, aynı yılın Ağustos ayında bölgeyi gezerek hazırlamış oldukları raporlar gözler önüne sermektedir. Raporlarda parti teşkilatı ağır bir dille eleştirilmektedir.¹³³

Asım Bey'e göre; parti idare heyetinde büyük bir kabiliyetsizlik vardı ve halk bu kişileri sevmiyordu. Aslında gerçek anlamda bir parti teşkilatı da yoktu; teşkilat adeta başkan Rıza Bey'den oluşmaktaydı. Bu kişi namuslu ve dürüst bir zat olmakla birlikte, çok yaşlı olduğu için parti işleriyle uğraşmıyor ve bunun itiraftan çekinmiyordu. Rıza Asım Bey 1930'ların başında hale il başkanı olduğuna göre; teşkilatta yolunda gitmeyen şeylerin olduğu açıktır.¹³⁴

¹³¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 224-229; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 234.

¹³² Ayın Tarihi, I/I, 1340, 79-83; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 224-229; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 239.

¹³³ Vefik Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1941, 75-82.

¹³⁴ Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 92-94.

Bu durumda, ya şehirde partiye sahip çıkacak yetişmiş genç eleman yoktu veya bu kişiler parti teşkilatında yer almaktan bir şekilde uzak durmaktaydı. Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ve özellikle 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında, CHP'nin Erzurum'da iyi organize olmaması, halkı ve bilhassa gençleri etrafında toplayamaması ve parti teşkilatının birkaç yaşlı kişinin elinde kalmasının nedenlerini, Asım Bey'in raporundan takip etmek mümkündür.¹³⁵

Asım Bey'e göre; partinin başında bulunan yaşlı kişilerle şehirdeki genç ve yetkin kişilerin uyum sağlayamaması, öncelikle parti üyelerinden oluşan belediyenin halkı memnun edememesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca halkın, emniyet, asayiş ve adalet alanında yerel yetkililerden şikayetçi olması da bu uyumsuzluğu artırıyordu. Böylece, Ankara'nın bölgedeki temsilcisi olan parti yetkilileri ile halk arasında tam bir ahenk sağlanamamıştı. Asım Bey'in belirttiği gibi, bu dönemde halkı CHP'ye bağlayan tek şey, hemşehrileri olan "Gazi'ye şahsen duydukları sadakat ve muhabbeti."¹³⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın şikayetine neden olan ve parti ile halk arasında engel olarak görünen bir husus da, bölgedeki devlet memurlarının tutumuydu. Jandarmanın eşkiya takibi yerine köylüyü baskı altına alması genel bir şikayet konusuydu. Bu tarihlerde vilayetin değişik bölgelerinde 15-20 kişilik eşkiya grupları dolaşıyordu. Zaten 1925'teki Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi'nden sonra bölgede olağanüstü bir durum ve gerginlik yaşanmaktaydı. Asım Bey'in belirttiği gibi, halkın yerel yöneticilerden şikayetinin bir şekilde CHP'ye yansımaları, parti teşkilatlanmasını olumsuz yönde etkilemişti. Bu nedenle 1931'de partiye üye olanların şehrin toplam nüfusa oranı sadece % 1 idi. Partinin il yönetimi iyi teşkilatlanmadığı için, üye aidatları ya hiç istenmemiş veya toplanamamıştı.¹³⁷

Asım Bey'e göre; tanınmış şahsiyetlerden iyi bir teşkilat yapılması durumunda, nüfusun % 50'sini parti üyesi yapmak mümkündü. Çünkü halkın Gazi'ye karşı büyük bir sevgi ve bağlılığı vardı ve partinin kendisine karşı bir muhalefet de yoktu. Erzurum'daki parti teşkilatının ilk yıllarına ilişkin önemli

¹³⁵ Ayın Tarihi, I/I, 1340, 79-83; Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 241; Eyyüpoğlu, 124-135.

¹³⁶ Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul, 1978, 39-42; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 247; Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar I*, Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001, 44-45.

¹³⁷ Sacit Karaibrahimoğlu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ege Matbaası, Ankara, 1968, 39-45. Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 254.

bilgiler veren bir diğer mebus Hakkı Şinasi Paşa'ya göre, teşkilatın durumu iyi değildi ve aydın gençlerden hiç istifade edilmemişti.¹³⁸

Yöneticiler teşkilatın nüfuzunu istismar etmiyordu; fakat parti lehine teşebbüse geçmiyorlardı. Çalışmalar sadece seçim zamanlarıyla sınırlıydı. Partinin toplanacak bir odası bile bulunmadığı ve hiçbir çalışma yapılmadığı için, alacağı, vereceği veya herhangi bir masrafı yoktu. Küçük bir bütçeyle idare edilmekteydi. Şehirdeki parti üyesi sayısı 1931 yılı itibarıyla sadece 126 idi. İlçelerde ise hiçbir hareket yoktu. Sadece Tercan ve Pasinler'de dört beş kişi partiye kayıtlıydı. Bu nedenle Erzurum'da CHP'nin varlığından söz etmek oldukça zordu.¹³⁹

1931'de mebus seçildikten sonra aynı yıl seçim bölgesini ziyaret eden Nafi Atuf Bey ise, parti teşkilatı hakkında şu sözleri ifade etmiştir:” Reis Rıza Bey kayda emniyet vermekte ve “halk fırkadandır”demekle yetinmektedir. Bize göre fırka demek Rıza Bey'in şahsından ibarettir.” Nafi Atuf'a göre, parti ve belediye birkaç yaşlı şahsın elinde kalmıştı ve gençler yönetime dahil değildi. Bu durum bilhassa aydınları ve gençleri üzüyordu. Parti teşkilatı adeta ruhsuz bir bedene benziyordu. Partinin yıllık bütçesi sadece 700 liraydı. Teşkilatın yeni bir ruh kazanması için, aydınlardan ve muallimlerden istifade edecek, fikir ve mefkure ile çalışacak genç bir kadroya ihtiyaç vardı. Rıza Bey'in başkanlığı altındaki CHP idare heyeti, bazı şahısların değişmesiyle birlikte 1933 yılına kadar varlığını devam ettirdi.¹⁴⁰

Bu süre içerisinde belediye dairesinde küçük bir parti odası oluşturulmuştu. 1932'de hiç toplanmayan parti idare heyeti, 1933'te 13 defa bir araya gelebilmişti. İdare Heyeti Başkanı Rıza Bey'den başkası idarehaneye pek uğramıyor; tek tük yapılan toplantılarda şehir ve parti hakkında önemli hiçbir karar alınamıyordu.¹⁴¹

Bahsedilen Erzurum mebusları tarafından merkeze sunulan ve son derece olumsuz ifadeler taşıyan raporlardan sonra, merkezin Erzurum parti teşkilatına bakışı daha da olumsuzlaştı. Bu arada 1930'ların başında (1931–1935) Erzurum Valisi olan Necati Şumnu Bey ile idare teşkilatı arasında son derece gergin günler yaşanmış ve

¹³⁸ Erdoğan Teziç, *Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976, 28-29.

¹³⁹ M. Kansu - I. Kansu, 70; Eyyüpoğlu, 124-135.

¹⁴⁰ Cahit Talas, *Toplumsal Ekonomi*, (7. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, 382. M. Kansu - I. Kansu, 71; Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82.

¹⁴¹ F. Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet'ten Sonra Çıkan Gazete ve Mecmualar*, Ankara, 1941, 53-55; Eyyüpoğlu, 124-135; Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82.

her iki taraf, Ankara'ya birbirlerini eleştiren yazılar göndermişti. Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, CHP'nin kuruluşunda, Erzurum Kongresi'nde alınan kararların bir sonucu olarak dolaylı bir şekilde etkili olan Erzurum, partinin kuruluşu üzerinden 10 yıl gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen, teşkilatı bir türlü istenilen seviyeye getirememişti. Hatta bu süre içinde, şehirdeki ve ilçe merkezlerindeki birkaç kişinin varlığı dışında, Erzurum'da bir parti teşkilatından söz etmek mümkün değildi.¹⁴²

2.2.2. CHP Teşkilatı'nın Erzurum'da Kuruluşunu Tamamlaması

Erzurum parti teşkilatındaki kötü gidişat üzerine Parti Müfettişi ve Çoruh Mebusu Atıf Bey 1933'te kapsamlı bir inceleme yapmak üzere Erzurum'a gönderildi. 20 Ağustos 1933'te raporunu hazırlayan Atıf Bey'e göre; bu tarihte parti defterine kayıtlı 291 üye bulunmaktaydı.¹⁴³

Fakat bunların çoğunluğu, Şapka Hadisesi sonrasında İstiklal Mahkemesi Erzurum'a geleceği zaman, ne olur ne olmaz korkusuyla, Rıza Bey'in etrafında bulunanlardan kaydedilen kişilerdi. Atıf Bey'in tespitlerinden en ilginç ise; gönül rızasıyla partiye girmek isteyenlerin bazı engellerle karşılaşmış olmalarıydı. Atıf Bey'in Erzurum'daki kayıtlar üzerine yaptığı incelemede, parti işlerinin usule uygun olarak yapılmadığını anladı. Parti işlerinde birçok eksik tespit eden Atıf Bey, 3 Temmuz'da vilayet idare heyetini toplayarak, uzun ve iğneleğici bir konuşma yaptı. Bu konuşmada, heyet üyelerinin kusurlarını teker teker söylemiş ve işlerin nizamnameye göre yapılmadığını belirtmişti. Muhtemelen gergin bir ortamda geçen bu görüşme sonunda parti idare heyeti toplu halde istifasını sundu.¹⁴⁴

Atıf Bey'in raporundan anlaşıldığına göre; 1933'e gelindiğinde uzun süre görevde bulunan idare heyetinin çalışmaları Ankara'yı memnun etmemiş ve merkeze giden birçok şikayet üzerine, bu yönetimin görevden alınması için Atıf Bey Erzurum'a gönderilmişti. Parti idare heyetinin 3 Temmuz 1933'de istifa etmesi

¹⁴² M. Kansu - I. Kansu, 72; Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82.

¹⁴³ Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, 75-82; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 256.

¹⁴⁴ Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960, 70; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 255.

üzerine Atıf Bey tarafından, yeni heyetin oluşturulması için kongre daveti yapıldı.¹⁴⁵ Bu arada Atıf Bey, incelemelerini derinleştirmek, ilçelerdeki durumu öğrenmek ve şahısları iyice tanımak için, kongre gününü 20 Temmuz olarak tespit etti.¹⁴⁶

3–20 Temmuz arasında yeni oluşturulacak idare heyetine uygun kişileri tespit eden Atıf Bey, 20 Temmuz’da kongreyi toplayarak bu kişileri işbaşına getirdi. Atıf Bey’in ifade ettiği bu kişiler, Erzurum’da mevcut serbest erbabının en kuvvetlileri, ve emniyetlileri arasından seçilmişti. Böylece Erzurum’daki parti teşkilatı, 1933 yılı ortalarında önemli bir değişim yaşanmış ve idare heyeti oluşturulmuştu. Yeni idare heyetinin ilk toplantısı 26 Temmuz 1933’te yapıldı.¹⁴⁷

Bu toplantıda CHP teşkilatının Erzurum’daki geçmişi değerlendirilmiş ve parti tüzüklerine uygun teşkilatlanmanın hiçbir şekilde mevcut olmadığı anlaşılmıştı. Toplantıda alınan kararlar gereğince, bu tarihe kadar kurulmamış olan köy ve nahiye ocaklarının teşkiline başlandı. Ayrıca, şehir sekiz muntıkaya ayrılarak mahalle ocakları kısa sürede kuruldu. Özel bir idaresi ve hatta levhası bile olmayan parti idare heyeti için, Hükümet Konağı civarında muntazam bir yer tutularak düzenli toplantılara başlandı. Yeni idare heyetinin seçilmesinden sonra Erzurum Valisi Necati Bey ile görüşen Atıf Bey, Vali’den yönetimle tamamen uyumlu olarak hareket etme sözü aldı.¹⁴⁸

Atıf Bey’in Ankara’nın yönlendirmesiyle gerçekleştirmiş olduğu bir önemli teşebbüsten yaklaşık bir yıl sonra, Erzurum’a gelerek incelemelerde bulunan Erzurum Mebusu Hüseyin Aziz Akyürek, 30 Kasım 1934 tarihli raporunda, CHP il idare kurulu üyeleri hakkında özetle şu bilgileri vermektedir: “İdare Heyeti Başkanı Avukat Nesut Bey, namuslu, zeki ve bilgili bir kişi olmakla birlikte, parti üzerinde otorite tesis edememişti. Üyelerden Namıkefendizade Ahmet (Erverdi) Bey, zeki ve

¹⁴⁵ Nedim Yalansız, “1930’lar Türkiye’inde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 3 (8), 1998, 25-48.

¹⁴⁶ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 255; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 237; Yalansız, 25-48.

¹⁴⁷ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (6. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, 33-40; Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 256; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 238.

¹⁴⁸ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 256; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 239; Yalansız, 25-48.

bilgili bir kişiydi ve bazı kusurları olduğu söylenmekteydi. Durak Bey, tahsili az olmakla birlikte, namuslu, vatanperver, asabi ve mütehakkimdi.¹⁴⁹

Sadrettin (Gözübüyük) zeki, kurnaz ve iyi bir tüccardı. Her nabza göre şerbet vermesini bilen, Erzurum için kafi derecede bilgili ve görgülü bir şahsiyetti. Diğer üye Ziyabeyzade Nusret Bey, medrese tahsili görmüş muhafazakar bir insandı ve ticaretle uğraşmaktaydı.¹⁵⁰

Hüseyin Aziz Akyürek' e göre, 1934'te il idare kurulu üyeleri arasında birlik ve çalışma uyumu oluşturulamamıştı. Faaliyetleri son derece zayıftı. Fakat parti nüfuzunu istismar ettikleri işitilmemişti. Ahmet, Durak ve Sadrettin Beyler, mebus olmak arzusundaydı. Yeni yönetimin işbaşı yapmasından sonra yaklaşık bir yıl sonra şehre gelen Erzurum Mebusu Asım Bey ise, yeni yönetimin parti programı dahilinde çalışmalara devam ettiğini, fakat partiye ait büyük bir bina olmaması ve aidatların düzenli olarak ödenmemesi yüzünden bazı sıkıntılar yaşandığını genel merkeze bildirmiştir.¹⁵¹

1930'ların başına kadar belediye dairesindeki küçük bir odaya sıkışmış olan Erzurum parti teşkilatının, Halkevi'nin kurulmasından sonra farklı bir binaya taşındığı anlaşılmaktadır. Böylece Halkevinin kurulmasından sonra, yani 1934 sonrasında parti teşkilatı, Halkevi ve Himaye-i Eftal Cemiyeti için, birlikte faaliyet gösterecekleri üç odalı bir bina kiralanmıştır. Bu odalardan birisi parti başkanlığına ayrılmıştır. Diğer oda kitapsarayı ve okuma salonu odasıydı. Üçüncü oda da ise bütün komitelerin ve parti ocaklarının toplantılarını yaptıkları mekan bulunuyordu. Böylece parti teşkilatı gerçek anlamda kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır.¹⁵²

2.2.3. Erzurum CHP Teşkilatı'nın Genel Merkez İle İlişkileri (1923-1939)

CHP büyük kurultaylarında elde edilen bilgilere göre, köylerden şehir merkezine kadar illerdeki parti teşkilatının devamlı kontrol edilmesi için, il

¹⁴⁹ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 256; Nurettin Can Gülekli-Rıza Onaran, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü (1920-1970)*, MEB Basımevi, İstanbul, 1973, 122-130; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 243.

¹⁵⁰ TBMM. Zb. C, IV. Devre, 1934, II, 327-329; Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 256; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 247.

¹⁵¹ Mustafa Köksal, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlkeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, 67, 79; Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 257; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 251; Yalansız, 25-48.

¹⁵² Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 257; Yalansız, 25-48; Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, 256.

teşkilatının her kademesinde, belirli aralıklarla kongreler yapılması kabul edilmişti. Partinin 1923'te kabul edilen nizamnamesinden anlaşılacağı üzere; CHP'nin il çapındaki teşkilatlanması, köy ve mahalle ocakları ile nahiye, ilçe ve il teşkilatlarından oluşan hiyerarşik bir yapıdan oluşmaktaydı.¹⁵³

Her yıl Ekim ayında, teşkilatın en alt kademesini ve temelini oluşturan ocakların kongreleri yapılmakta ve buralarda seçilen temsilciler Kasım ayında yapılan bucak kongrelerinde seçilen üyelerin katılmaklaydı.¹⁵⁴

Aralık ayında, bucak kongrelerinde seçilen üyelerin katılımıyla toplanan ilçe kongreleri, Ocak ayında toplanacak olan il kongrelerine gönderilecek delegeleri seçmekteydi. İl kongreleri ise, il genelindeki teşkilatların bütün problemlerini ele almakta ve ayrıca her yıl 23 Nisan'da yapılacak büyük kongreye temsilci seçmekteydi. Düzenli aralıklarla yapılan ocak, bucak, ilçe ve il kongreleri, aynı zamanda birer yönetim kurulu seçmekteydi. Bu yönetim kurulları, bir yıl boyunca kendilerine verilen vazifeleri yerine getiriyordu. Bu vazifelerin en başta geleni, bir alt kademedeki teşkilatı kontrol etmek ve bir üst teşkilatla iletişim sağlamaktı.¹⁵⁵

İllerdeki CHP teşkilatlarının denetlediği ve parti problemlerinin en üst düzeyde ele alınarak gereken tüzük değişikliklerin yapıldığı CHP büyük kurultayları, Erzurum parti teşkilatı tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Ankara'da yapılmakta olan bu kurultaylar, belediye radyosundan toplu halde dinlenilmekte ve aynı gün, aynı salonda parti ve inkılaplar konusunda değişik konferansalar verilmekteydi. Bu büyük kurultaylardan özellikle 1927 kurultayı, Erzurum Mebusları için ayrı bir önem arz etmiştir. Bu kurultayda da Erzurum Mebusu Mehmet Nafiz Dumlu genel yönetim kurulu içerisinde yer almıştır.¹⁵⁶

Bu kurultayın Erzurum açısından başka bir özelliği ise Mustafa Kemal Paşa'nın büyük nutkunu bu kongrede okuması ve Erzurum Mebusu Necip Asım (Yazıksız)'ın teklifi ile nutkun kongre tarafından tamamen ve harfiyen kabul edilmesiydi. 1931'deki Büyük Kurultay'da, özellikle il kongrelerini ilgilendiren

¹⁵³ Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, 109-111.

¹⁵⁴ Sevda Mutlu, Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Özellikleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 29 (86), 2013, 56.

¹⁵⁵ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III, Dönem, II*, 342; Mutlu 59.

¹⁵⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III, Dönem, II*, 342; Yalansız, 25.

önemli bir karar alınmış ve il kongerlerinin iki yılda bir yapılması uygun bulunmuştu.¹⁵⁷

Bu durum, daha sonraki büyük kongrelerde de kabul edilmişti. 1939'da toplanan beşimci büyük kurultayda kabul edilen yeni nizamname ile Türkiye 20 teftiş bölgesine ayrılmış ve her bölgeye bir parti müfettişi tayin edilmiştir.¹⁵⁸

2.2.4. CHP'deki Parti – Devlet Bütünleşmesinin Erzurum'daki Teşkilatlanmaya Etkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Erzurum CHP teşkilatını oluşturmak için yapılan bazı çalışmalardan sonra, uzun süren bir durgunluk yaşanmıştı. Bu dönemde Erzurum CHP teşkilatı, kendi halinde bırakılmış ve partinin varlığı görmezden gelinmiştir. Erzurum'da CHP teşkilatının varlığını tam olarak hissettirmesi ancak 1935'ten sonra gerçekleşmiştir. Bunda, İsmet İnönü'nün doğu gezisinin etkisi vardır. Bu gezi sonrasında Erzurum'un birçok sorusuna el uzatılmış ve parti teşkilatındaki eksiklikler de giderilmeye çalışılmıştır. Yine bu gezinin bir sonucu olarak kurulan Üçüncü Genel Müfettişlik teşkilatı da, Erzurum'daki parti işlerine çekidüzen verilmesinde önmlü bir rol oynamıştır. Böylece Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği'nin aldığı bir kararla, genel müfettişlerin aynı zamanda parti yüksek murakıbyı olmalarına karar verilmiş ve bunun için müfettişlik kadrosuna birtakım elemanlar eklenmiştir.¹⁵⁹

1935'te, diğer illerde olduğu gibi, Erzurum'da da parti il başkanlığı konusunda yeni bir uygulamaya gidilmiş ve CHP vilayet idare heyeti başkanlığına tayin edilen Malatya Mebusu General Osman Koptagel, 27 Haziran 1935 Perşembe günü Erzurum'a gelerek görevine başlamıştır. Döneme ilişkin bazı belgelerden anlaşıldığına göre; Erzurum Parti Başkanı Mesut Çankaya zamanında, parti idaresine yakışmayan bir takım şahsi işlerin iyice artması üzerine, idare heyeti başkanlığına merkez tarafından Malatya Mebusu Osman Koptagel atanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1997, IV, 13-15.

¹⁵⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III, Dönem, II*, 342; Şaduman Halıcı, *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013, 126.

¹⁵⁹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Ankara, 1993, 219.

¹⁶⁰ Suna Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, 100; Görgülü, 219; Yalansız, 25-48; Halıcı, 128.

Bu önemli gelişmeyle birlikte seçilmiş parti başkanı uygulaması kaldırılmıştı. Erzurum Mebusları Ahmet Zeki Soydemir ve Mehmet Nafız Dumlu'nun 19 Aralık 1935 tarihli raporuna göre, Malatya Mebusu Koptagel'in Erzurum parti başkanlığına "atanması", parti işleri için ümit verici bir gelişme olmuştu.¹⁶¹

Bu ilk hamleyi, bölgeye yaptığı önemli gezisi ile takviye eden İnönü, halkın bir araya gelmesi amacıyla yeni bir parti binası yapılması için 320.000 lira yardım yapılmasını uygun buldu. Bahsedilen rapora göre; 1935 yılı sonlarına doğru Erzurum'da bilgi ve tecrübe sahibi yeni Vali Ethem Aykut, Parti Başkanı Osman Koptagel ve Belediye Başkanı Durak Sakarya tam bir uyum içinde çalışmaya başlamışlardır.¹⁶²

Osman Koptagel'in Parti Başkanı olarak atanmasının hemen ardından, CHP Genel Merkezi'nin çok daha farklı bir uygulamaya karar verdiği anlaşılmaktadır. CHP Başkanlık Divanı 18 Haziran 1936'da alınan bir kararla, parti-devlet bütünleşmesinin önemli bir parçası olarak CHP il başkanlıklarının valilere verilmesi üzerine Koptagel, 7 Temmuz 1936'da Erzurum'dan ayrılmıştır. 1930'ların ortalarında daha merkezîyetçi bir yapıyı benimsemiş olan CHP genel merkezi, il teşkilatlarının hakkında radikal kararlar almaya başlamıştı. Bunun bir sonucu olarak, vilayet idare heyetleri başında bulunan seçilmiş kişiler görevlerinden alınmış ve bunların yerine birtakım atanmışlara görev verilmiştir.¹⁶³

Bu uygulama, merkezi Erzurum olan Üçüncü Genel Müfettişliğin kurulmasıyla birlikte, çok daha farklı boyutlar kazanmıştır. Genel Müfettişliğin talebi üzerine, Erzurum'daki merkez ilçe ve belediye başkanlıkları, kaymakamların idaresine verilmiş ve seçilmiş belediye başkanlarının yerine kaymakamlar getirilmiştir. 1939 yılında CHP Merkez teşkilatı ve Erzurum açısından önemli bir durum ortaya çıktı. 1936 yılında alınan bir kararla, parti-devlet birleşiminin en önemli kanıtı olan CHP Genel Sekreterliği'nin Dahiliye Vekili tarafından yürütülmesi uygulaması 1939 yılında sona ermiş ve bu tarihte CHP Genel Sekreterliği'ne Erzurum Mebusu Ahmet Fikri Tuzer getirilmiştir. Fikri Tuzer bu görevi, Dahiliye Vekili olduğu 1942 yılına kadar sürdürdü. Bu arada, 18 Haziran

¹⁶¹ Galib Kemal Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, Saka Matbaası, İstanbul, 1955, 151-156.

¹⁶² Görgülü, 219; Halıcı, 129.

¹⁶³ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, İstanbul, 1996, II, 18.

1936'dan beri uygulanan valilerin parti il başkanlığı yapması uygulaması, 7 Haziran 1939'da sona erdi.¹⁶⁴ Böylece valiler, CHP il başkanlığı görevinden ayrıldı. İllere gönderilen bir yazıda, bu yeni karar hakkında bilgi verildikten sonra, yeni il başkanlarının seçimi için gönderilecek parti müfettişlerinin beklenmesi istemiştir. Yapılan bu önemli değişiklikler üzerine, Temmuz 1939'da Erzurum'da CHP Bölge Müfettişi Muzaffer Akpınar başkanlığında vali ve vali muavinleri, ilçe ve nahiye başkanları ve Erzurum parti erkanının hazır bulunduğu uzun bir toplantı yapıldı. Toplantı sonunda Avukat Mesut Çankaya ittifakla parti başkanlığına seçildi ve parti mührü Akpınar tarafından Mesut Bey'e teslim edildi. 1935 yılına kadar, Erzurum'da seçimle iş başına getirilmiş CHP vilayet idare heyeti başkanı, yerini parti merkezinden atanan bir mebusa bırakmış, 1936'da ise Erzurum Valisi bu görevi üzerine almıştır. 1939'da yapılan tüzük değişikliği ile parti il başkanlığı görevi tekrar seçilmiş kişilere verilince, 1935'te parti başkanı olan Mesut Çankaya seçimle yeniden iş başına gelmiştir.¹⁶⁵

2.3. 1935 Seçimi Sonrasında Erzurum Milletvekilleri'nin Şehrin Kalkınması İçin Yaptıkları Faaliyetler (1935-1939)

2.3.1. Erzurum Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri

Türkiye genelinde Halkevlerinin açılması, 1931'deki CHP Kurultayı'nda parti nizamnamesinin dahil edilmiş ve 19 Şubat 1932'de 14 vilayet merkezinde Halkevi açılmıştı. Bu ilk Halkevleri arasında Erzurum bulunmuyordu. Erzurum Halkevi iki yıl sonra 23 Şubat 1934'te Halkevlerinin açılış günü kutlamaları için yapılan törenle birlikte resmen faaliyete geçmiştir. Halkevinin ilk olarak faaliyete geçtiği bina, İbrahim Paşa Mahallesi'ndeki Nurluzade Şükrü Bey'e ait evdir. Erzurum Halkevi'nin açılışıyla ilgili tören, 23 Şubat Cuma günü saat 14'te CHP binası önünde yapılmıştır. Vali Necati Bey'in Halkevleri ile ilgili bir konuşmasından sonra, Gazi Mustafa Kemal'in hediye ettiği kendi imzasını taşıyan fotoğrafı, parti ve halkevinin ortak salonuna törenle asıldı.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Kili, 100.

¹⁶⁵ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 35, İstanbul, 1986, 34-35; Koçak, 92; Halıcı, 130.

¹⁶⁶ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978, 305-306; Tuncay, 34-35; Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet*

Gazi'nin fotoğrafını başının üstünde tutarak hitabet kürsüsüne çıkan Belediye Başkanı Durak Bey, Gazi'nin Erzurum ve bütün Türkiye için taşıdığı önemi anlatan bir konuşma yaptıktan sonra, fotoğrafı salonun başköşesine astı. Daha sonra bütün halkın katılımıyla Askeri Sinema Salonunda bir müsamere düzenlenmiş ve bu müsamereye Erzurum bar oyunuyla son verilmişti.¹⁶⁷

Erzurum Halkevinin açılması münasebetiyle Parti Başkanı Mesut Çankaya ve Halkevi Başkanı Ahmet Erverdi tarafından Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf gönderildi. Ayrıca, TBMM Başkanı Kazım, Başvekil İnönü, CHP Genel Sekreteri Recep, Erzurum Mebusları; Nafiz, Aziz, Asım Vasfi, Nafi Atuf, Ahmet Fikri ve Necip Asım Beyler'e de telgraflar gönderilmiş ve teşekkür cevapları alınmıştır.¹⁶⁸

2.3.2. Erzurum Halkevi'nin Çalışmaya Başlaması

Erzurum Halkevi, gereken altyapı hazırlıkları yapmadan faaliyete geçmişti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra sonra şehirde görülen bina sıkıntısı aynen devam ediyordu. 1929 Ekonomik Krizi'nden sonra ekonomik sıkıntılar da iyice artmıştı. Ayrıca, Halkevi faaliyetlerini yürütecek olan öğretmen ve yetişmiş eleman konusunda da sıkıntılar vardı. Açıldığı yıl Halkevinin bütçesi yapılamadığından sadece partinin verdiği 77 lira ile idare ediliyordu. Erzurum Halkevi, açıldığında 1934 yılının ortalarında, ilk olarak Dil ve Edebiyat Komitesi, Halk Dersaneleri ve Kurslar Komitesi ve Sosyal Yardım Komitesi olmak üzere üç komite ile faaliyete geçti. Diğer komiteler bütçe darlığından dolayı istenilen düzeye getirilememiştir.¹⁶⁹

Erzurum Halkevi, şehrin merkezinde, Hükümet Konağı'nın üst tarafındaki bir binada faaliyete geçmiştir. 1934 yılı itibarıyla Halkevinin iki küçük salonu ve iki idare heyeti odası vardı. Çok küçük bir kütüphaneye sahipti ve kitap sayısı oldukça azdı.¹⁷⁰

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Halkevi, açıldığı ilk günlerden itibaren az da olsa, şehir hayatına katkıda bulunmaya başlamıştı. Halk Dershaneleri ve Kurslar Komitesi tarafından, ilk olarak Erzurum cezaevinde bir dersane açılarak 200

Programlarında Kültür, (3. Baskı), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, 18-20; Kili, 100; Halıcı, 133.

¹⁶⁷ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*, Ankara, 1967, 95-96; Halıcı, 133.

¹⁶⁸ Kili, 100; Halıcı, 134; Sorguç, 11.

¹⁶⁹ Sebahattin Bulut, *Erzurum'da İz Bırakanlar*, İstanbul, 1995, 142.

¹⁷⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 111-115; Bulut, 142; Arslan, 210; Halıcı, 134.

vatandaş okutulmuş, sonraki yıllarda ise hem cezaevinde hem de dışarıda çeşitli kurslar düzenlenmişti. Müzeler Komitesi Mümessili Abdurrahim Şerif Bey, Ağustos 1934'te Erzurum ova köylerinde eski eser tetkiklerine başlamıştı.¹⁷¹

1934 yılında, şehirde sayıları hızla artan fakirleri korumak amacıyla, CHP ve Halkevinin himayesi altında bir “Fukaraperver Cemiyeti” kurulması düşünülmüş, özel idare de, bu cemiyetin kurulması halinde 500 liralık bir yardım yapmayı taahhüt etmiş ve bu miktarı 1934 bütçesine koymuştu. Bu konudaki düşünceler, sonraki yıllarda hayata geçirilmiştir. Aralık 1934'te Halkevi binası dahilinde bir Memleket Kitap Odası hazırlanmaya başlanmış ve bir genel okuma salonu hazırlanmıştı.¹⁷²

1935 yılı başlarında Halkevlerindeki kitap sayısı 450'ye çıkarılmıştı. Aynı dönemde Halk Dershaneleri Komitesi 100'den fazla talebeye gece dersleri vermek için çalışmalarını tamamlamıştır. Bütün kıt imkanlara rağmen Erzurum Halkevi, 1934 yılı içinde beş konferans vermişti. Konferans ve temsillerde bulunan yurttaşların sayısı 500'dür. Erzurum Halkevi, kurulduğu yıl içinde yaptığı bütün bu çalışmalara rağmen istenilen seviyeye ulaşamamıştı. Şehrin büyüklüğü ve geri kalmışlığı nispetinde ihtiyaçların da büyük olması, Halkevi'ne yönelik beklentilerin artmasına neden olmuştur. Fakat, Halkevi bu beklentileri tam anlamıyla karşılayacak bütçeye ve istihlama sahip değildi. Erzurum Halkevi'nin 1934 yılı sonlarında içinde bulunduğu durgunluk, Erzurum Mebuslarının da katıldığı bazı toplantılarda eleştiri konusu olmuştur.¹⁷³

1934 yılının Eylül ayında toplu halde Erzurum'a gelen mebuslar, 17 Eylül'de Halkevinde gençlerle birlikte bir sohbet toplantısı yapmışlardır. Halkevi Reisi Ahmet Bey, Halkevinin yedi ay önce açıldığını dokuz komitesinin de teşkil edilmiş olduğunu, bununla birlikte mevsim icabı olarak birçok Halkevi mensubunun izinde, kaplıca ve sayfiyelerde bulunmaları dolayısıyla düzenli toplantılar yapılmadığını belirtti. Başkan Erverdi, toplantıların düzenli yapılmamasına rağmen Erzurum'da şimdiye kadar hiç görülmemiş icraatlar yaptıklarını bu aydan sonra muntazam toplantılar yapılarak çalışma programlarının tespit edileceğini ve gelecek sene

¹⁷¹ M. Rauf İnan, *Atatürk'ün Halkçılık Ülküsü, Atatürk ve Halk Evleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, 103-104.

¹⁷² Bulut, 142; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yeni Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, (7. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, 295; Arslan, 211.

¹⁷³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 111-115; Bulut, 142; Dr. E. Hırş, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*, A.Ü. Yayınları, İstanbul, 1950, 635-650. Arslan, 213.

mebusların karşısına düzenli olarak çıkılacağını belirtmiş ve bu konuda söz vermiştir.¹⁷⁴

Bahsedilen toplantıda Halkevi Başkanı'nın açıkladığı üzere, açılıştan sonraki ilk aylarda düzenli toplantılar yapılamıyordu. Halkevi üyelerinin bu konuda gevşek davrandıkları anlaşılmaktadır. Buna göre, Erzurum Halkevi'nin beklenen derecede çalışmamasının nedenlerinden birisi de, üyelerin üzerlerine aldıkları sorumluluğu tam anlamıyla kavrayamamış olmasıydı. Erzurum Halkevinin ilk yıllarda önemli faaliyetlerde bulunmamasının bir diğer nedeni ise, öğretmen kadrolarında yaşanan boşluktu. 1930'ların ortalarında öğretmen okulu, lise ve karışık bir ortaokulu olan Erzurum'da, çok sayıda yetişmiş elemanın bulunması lazım gelirken, beden terbiyesi, musiki ve resim gibi öğretmenliklerin vekilliklerle idare edilmesi yüzünden, Halkevlerinin komitelerini kurmak güçleşmekte ve konser, müsamere, temsil gibi faaliyetlerin yapılması imkansız hale gelmekteydi.¹⁷⁵

Belirtilen nedenlerin yanı sıra, Halkevi'nin istenilen seviyeye ulaşamamasındaki en önemli maddi etken, istenilen faaliyetleri gerçekleştirebileceği düzenli bir binaya sahip olmamasıydı. Halkevi faaliyetleri için uygun ortamın sağlanamaması ve maddi imkansızlıklar, küçük çaplı bazı faaliyetlerle yetinilmesine neden olmuştu. Böylece Nurluzade Şükrü'den kiralanmış olan bina, bir süre sonra, yapılması düşünülen faaliyetler için uygun bulunmadığından, Halkevi Mayıs 1935'te Hannane Hanım'ın konağında faaliyete geçmiştir. Erzurum Halkevi'nin açıldığı ilk yıllarda, bütün faaliyetler ve toplantılar tamamen erkekler tarafından düzenlenmekteydi. Temmuz 1935'te Erzurum'u ziyaretinde bu durumu gören Erzurum'un bayan mebusu Nakiye Elgün, Halkevine bütün Erzurum kadınlarını çağırarak, onlarla ilk kez siyasi ve sosyal hak ve sorumlulukları hakkında toplantı yapmıştır.¹⁷⁶

2.3.3. Erzurum Halkevi Binasının Yapılması

Erzurum'da ve diğer doğu vilayetlerinde modern Halkevi binalarının yapılması, 1935'teki Başvekil İsmet İnönü'nün doğu gezisinde gündeme gelmişti.

¹⁷⁴ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, (1. Baskı), Ankara, 1994, 38-39; Bulut, 142; Arslan, 215.

¹⁷⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 1-5; Bulut, 142; Arslan, 216.

¹⁷⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 1-5; Bulut, 142; Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945, 52-143. Arslan, 217.

Erzurum ziyareti sırasında Halkevi'nin çektiği bina sıkıntısına bizzat şahit olan İnönü'nün talimatı üzerine, Cumhuriyet Sineması'nın arsası üzerinde, modern bir Halkevi binası yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Binanın ilk projesi de, İnönü'nün vermeyi taahhüt ettiği 30,000 liralık tahsisata dayanılarak, 19 Ağustos 1935'te hazırlanmıştır.¹⁷⁷

Bununla birlikte Genel Müfettiş Hasan Tahsin Uzer'in isteği üzerine Halkevi'nin şehrin merkezinde değil de, batısında yapılmakta olan devlet mahallesinde inşası kararlaştırıldı. Bu karar değişikliği inşaatın gecikmesine yol açtı.¹⁷⁸

Diğer taraftan Halkevi'nin belirtilen yerde, yani merkezden uzak bir bölgede yapılması sonraki yıllarda bazı eleştirilere neden olacaktı ve burasının uzaklığı dolayısıyla vatandaşların gidemediği görülecektir. Bölgesindeki şehirlerde halkevleri yapılması işini yakından takip eden Tahsin Uzer, 10 Ekim 1936'da Başvekalet Müsteşarı Kemal Gedeleş'e yazdığı bir yazıda, bu hususta ayrılmış tahsisatın gönderilmesini ve işe başlanmasını istedi. Çeşitli yazışmalardan ve pürüzlerin halledilmesinden sonra, Mart 1937'de Erzurum Halkevi'nin yapımı için CHP il başkanlığına 60,000 lira gönderildi.¹⁷⁹

Halkevi inşaatı için 1938 yılının ilk yarısında merkezden 73,795 lira, Erzurum'dan 11,000 lira olmak üzere 84,793 lira yardım yapılmış, geri kalan paranın Erzurum tarafından karşılanması istenmiş ve buna bağlı olarak yardım yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁰

Erzurum Halkevi, 20 Ekim 1939'da yeni inşa edilen kendi binasına taşındı. 20 Ekim 1939'da tren yolunun Erzurum'a gelişi münasebetiyle yapılan törenlerle birlikte yeni Halkevi binası açıldı. Binanın bazı noksanları daha sonraki yıllarda tamamlandı. Halkevi binası merkezden ve kısmen de mahallinden sağlanan tahsilatlarla bitirildi. İnşa bedeli 160,800 liraydı. Erzurum Halkevi kendi binasına taşındıktan sonra, istenilen çalışma ortamına kavuştu. Büyük Halkevi binası temsil, müsamere ve konferans faaliyetleri konusunda gereken ortamı fazlasıyla sağlamış,

¹⁷⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 136-137.

¹⁷⁸ Nejat Bilgi, "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XVII, 334; Başar, 35; M. Kansu - I. Kansu, 265.

¹⁷⁹ Fazlı Demirel, *Merkezi İdarenin Taşra Kuruluş ve Yönetimi Üzerinde Bir İnceleme ve Düşünceler*, TİD Yayınları, Yıl: 56, Sayı 365, Ankara, 1984, 1-19; Başar, 35; M. Kansu - I. Kansu, 266.

¹⁸⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XXIII, 49-53; Başar, 35; M. Kansu - I. Kansu, 266.

şimdiye kadar bu faaliyetler için gerekli mekânı bulmakta zorluk çeken Halkevi, artık büyük bir kalabalığı alabilecek konforlu bir salona sahip olmuştur.¹⁸¹

2.3.4. Halkevi'nin Kapatılması

Mayıs 1950'de Tek Parti iktidarına son verip güçlü bir şekilde iktidara gelen Demokrat Parti, bu tarihten itibaren, Halkevleri konusundaki iddalarını daha yoğun bir şekilde gündeme getirmeye başlamıştı. TBMM'de büyük çoğunluğu ele geçirmiş olan DP, eski iktidarla sıkı bir ilişkisi olan Halkevlerini mevcut haliyle bırakmak niyetinde değildi. Bu konuda parti içerisinde yapılan bazı çalışmalardan sonra ilgili yasa tasarısı 8 Ağustos 1951'de TBMM'de yapılan oylamada kabul edildi.¹⁸²

Böylece, çok partili hayata geçişle birlikte, tartışmalara neden olan Halkevleri kapatılmış ve aynı zamanda CHP'nin bir kısım mal varlığına da el konulmuştu. 1951'de bütün Halkevlerinde olduğu gibi, Erzurum Halkevi'nin kapısına da kilit vurulmuştur. Erzurum Halkevi'nin belli bir dönüşüme tabi tutularak yerine tamamen kapatılması; folklor ve tiyatro giysilerinin Erzurum Lisesi'ne, spor ve müzik aletlerinin Öğretmen Okulu'na verilmesi bir Halkevi gençliği arasında büyük bir boşluk doğurmuştu. Nitekim, Erzurum'un tanınmış simalarından İhsan Ertugay, Aralık 1954'te Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği'ni kurmuş ve bu boşluğu biraz da olsun doldurmuştur.¹⁸³

2.4. 3 Temmuz Kutlamaları (5 Mayıs 1935)

Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atılmasında şüpesiz ki Erzurum'un yeri tartışılmaz. Bu nedenle, M.Kemal hayatında önemli değişikliklerin meydana geleceği, Erzurum'a Ilıca ve İstanbul Kapısındaki ayak basışı, yıllar sonra aradan on altı yıl geçtikten sonra Mustafa Kemal'in bu şereflendirilişini her yıl anma ve kutlamayı kararlaştırdı. Erzurum Halkevi idare Heyeti, 5 Mayıs 1935 de toplanarak, 3 Temmuz'da özel bir günün kutlamasını araştırdı. Samsun'dan istenen 19 Mayıs'ı

¹⁸¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1939, XXIII, 58-64; Başar, 35; M. Kansu - I. Kansu, 267.

¹⁸² Sebahattin Bulut, *Erzurum'da İz Bırakanlar*, İstanbul, 1995, 144; Emel Aslan, *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2014, 54; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, 209.

¹⁸³ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000, 200-202; Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, (2. Baskı), Ocak Yayınları, Ankara, 1997, 29-31; Bulut, 144; Aslan, 52; Halıcı, 126.

Kutlama programını Erzurum'a uygulayarak her yıl 3 Temmuz'da etkinlik yapılması ele alındı. Sonuçta, 3 Temmuz Gazi Günü olarak ilan edilmiştir.¹⁸⁴

Böylece, kutlama programı resmi bir hal kazandı. İlk kutlama da Valilik, Belediye, Ordu ve ahalinin katılımı ile 1925'den itibaren icra edilmeye başlanmıştır. Törenlerin başlangıç yeri, şimdi de göze çarptığı gibi Gez Mahallesi'nin eski İstanbul yolu üzerindeki Toprak Tabya'nın geçiş yeri olan İstanbul Kapısı idi. Oradan Cumhuriyet Meydanına gidilmekte, takiben de yürüyüş Aziziye Tabyası'nda sona ermektedir. Belediye Başkanı, Vali ve Halkevi Başkanlığı ilk kutlama için Atatürk'e telgraf çekmiş, olayı duyurmuştur. Dolamabahçe Sarayı çıkışlı telgraf ile Reis-i Cumhur cevap vermiş, teşekkür etmiştir.¹⁸⁵

Halkın çehresindeki çizgilerde ortaya çıkan keder dalgaları, bize 1919 senesi 3 Temmuz sabahını ve ona takaddüm eden ümitsiz günleri hatırlatıyordu. Saat sekizden itibaren bütün halk akın akın İstanbul Kapısına doğru gitmeye başladı. Saat dokuzda İstanbul Kapısı üstündeki tepeden verilen "ti" işareti Atatürk'ün geldiğini müjdeledi. Sevinç topları atılmaya başlandı. Bir manga asker, kapıdaki siyah perdeyi yıkarak yolu açtı. Atatürk'ün büstünü tanıyan otomobil kapıdan içeri girdi. Kapının iç tarafından duran karalar giyinmiş kızların üstleri müfreze kumandanı subay tarafından yırtılarak beyazlara büründüler. Koşup Atatürk'ü kucakladılar. İstanbul kapısındaki törenden sonra Atatürk'ün büstü, ihtiram alayı ile Cumhuriyet Alayı'na getirildi. Burada, lise öğretmeni Sıtkı tarafından heyecanlı bir nutuk söylendi. O akşam da asker ve halktan müteşekkil bir kalabalık fener alayı "Yaşasın Atatürk" sözleriyle ile şehrin bütün caddelerini dolaşmıştır.¹⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurumlularla 3 Temmuz günü bütünleşmesi, sonraları milli bir karşılama, bayram niteliği kazanmıştır. Basın-yayın organlarına akseden şekli ile her yıl aynı gün resmi kutlamalar yapılmıştır. Atatürk, İnönü ve C. Bayar zamanlarındaki törenlerden kesitler vermek, o günün anlamını daha iyi ortaya koyacaktır.

1937 Yılı Kutlaması: Erzurumlular bugün coşkun sevinç içinde Atatürk'ün Erzurum'a ilk gelişlerinin yıldönümünü kutluyorlar. Bu münasebetle yapılan

¹⁸⁴ Murat Küçükugurlu, *Cumhuriyet Döneminde Erzurum'da Siyasi Hayat*, Ankara, 2012, 447.

¹⁸⁵ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Umûmi Müfettişlikler'den Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne*, Birinci Kitap, Mikro Yayınları, Konya, 1988, 18-25; M. Küçükugurlu, 447; Halıcı, 126.

¹⁸⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XXIII, 49-53; M. Küçükugurlu, 447; Halıcı, 127.

merasime Atatürk'ün buraya geldikleri gün, şehre girdikleri İstanbul Kapısı'nda gerilen kurdelanın yırtılması ve siyahlara bürünmüş kızların üzerilerindeki kara örtüleri atarak beyaz elbiselerle ortaya çıkmaları ile başlamış ve mızıkla İstiklal Marşı çalmıştır.¹⁸⁷

Merasime, başta Üçüncü Umumi Genel Müfettişi Hasan Tahsin Uzer, Kolordu Kumandanı Muzaffer Ergüder, Vali Haşim İşcan sivil ve askeri erkan, binlerce halk hazır bulunmuştur. İstanbul Kapısı'nda yapılan bu merasimden sonra Vilayet binası önünde gösterilere devam edilmiş ve burada söz alan konuşmacılar, Büyük Şefin Erzurum'a geldikleri günden bu güne kadar geçen devre içinde elde edilen zaferler ve başarılan büyük işleri anlatmışlar ve Atatürk'e karşı Erzurumluların ve bütün Türk Ulusu'nun duyduğu içten sevgi ve bağlılık duygularına tercüman olmuştur. Bunu takiben de okulların ve çeşitli kuruluşların katıldığı bir resmi geçit yapılmıştır. Bu yıldönümü münasebeti ile gece de askeri ve belediye bandolarının katlaması ile büyük bir fener alayı yapılmıştır.¹⁸⁸

1938 Yılı Kutlamasında Atatürk'ün Erzurum'a ayak bastığı günün yıldönümü çok heyecanlı törenle kutlandı. İstanbul Kapısı'nda giriş gösterisi, büyük bir resmi geçit yapıldı. Merasimde, Üçüncü Umumi Genel Müfettişi Tahsin Uzer, Vali Haşim İşcan, Gnl. Cemil Cahit Toydemir Ağrı Valisi, bütün subay ve memurlar ayrıca çeşitli okullar katılmıştır. Belediye Başkanı tarafından söylenen nutuk, sık sık alkışlandı. Öğleden sonra Aziziye tabyasında tören yapıldı. Törene binlerce kişi katılmıştır.¹⁸⁹

2.5. Atatürk'ün Planlanan Ama Gerçekleşemeyen Erzurum Ziyareti

Memleket gezilerine önem veren Mustafa Kemal Atatürk, fırsat buldukça bunu uygulamış ve halkın arasına girerek Cumhuriyetin ilkeler çerçevesinde katettiği aşamaları yerinde görmüştür. 9 Haziran 1937'de Trabzon gezisi sırasında, Erzurum'a da gidecekleri duyuldu. Uzun bir aradan sonra, böyle bir haberin Erzurum'da duyulması sevince neden oldu. Mustafa Kemal Atatürk önce Trabzon'a gitti. Yanında Şükrü Kaya, Üçüncü Umumi Genel Müfettişi Hasan Tahsin Uzer, Ordu

¹⁸⁷ Koca, 18-25; M. Küçükuğurlu, 447; Halıcı, 128.

¹⁸⁸ Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, II, 99-102; M. Küçükuğurlu, 447; Koca, 18-25.

¹⁸⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XXIII, 49-53; M. Küçükuğurlu, 447; Koca, 18-25; Halıcı, 129.

Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay ve Orgeneral Muzaffer Ergüder ile diğer yetkililer vardı. Birçok il adına “hoş geldiniz” görevini icra edenler arasında Erzurum Belediye Reisi, Umumi Meclis Üyeleri, Parti ve halkevi başkanları, milli kurumlar başkanları, halk temsilcileri de bulunuyordu.¹⁹⁰

Erzurum adına Atatürk’e Erzurum’a teftişleri için telgraf yollandı. Ticaret ve Sanayi Odası ikinci başkanı Tahsin Şerifsoy, bu telgrafta “Karadeniz’e doğan parlak güneşin gönül alçaklığı yaparak yaylamıza da vurmasını istirham etmekteyim”denilmiştir. Vali Vekili’ne de gönderilen cevapta, şu anda zamanının çok kısıtlı olduğunu söyleyerek Erzurumlulara teşekkür etmiştir.¹⁹¹

“Müfettiş Tahsin Uzer’e de bu nedenle teşekkür eden Atatürk, Erzurum’a gidememe olayını Zigana ve Kop’daki yolların uygun olmadığını da Başvekil İsmet İnönü’ye bildirmiştir. Tahsin Uzer de aynı konuda Başbakan’a aynı şekilde bilgi vermiştir. Gazetecilerden Asım Us da: “*Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basan M.Kemal Atatürk, milletine ilk olarak sesini Erzurum Dağlarından yükseltmiştir. Onun için Türk Vatan’ının bu parçasına karşı Atatürk özel bir alaka göstermektedir. Sivas’tan Erzurum’a doğru ilerleyen demiryolu bu alakanın en maddi delilidir. Türk milletinin geleceğinde doğudan batıya giden hareket istikameti daima zafer yolu istiklal yolu oldu.*” Diye söylemiştir.¹⁹²

2.6. Hasan Tahsin Uzer’in Erzurum’a Anıt Yaptırmak İstemesi Ve Bu Düşünceye Karşı Yapılan Eleştiriler

İlk olarak Erzurum özel idaresi ve belediye daha sonra da İmar Birliği tarafından ele alınan Gazi heykelinin bir türlü başarılamaması üzerine, 1930’ların ortalarında Üçüncü Genel Müfettişlik tarafından girişimde bulunulmuş ve yine bir takım olumsuzluklar yaşanmıştır. 1935 yılında bölge genel valiliği şeklinde kurulan Üçüncü Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Meydanı’nda “Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı” yaptırmaya karar verdi. Fakat bu girişim, kısa sürede önemli bir tartışma

¹⁹⁰ Murat Küçükugurlu, *Cumhuriyet Döneminde Erzurum’da Siyasi Hayat*, Ankara, 2012, 451; Enver Konukçu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum, 1999, 253-254.

¹⁹¹ Hakan Uzun, *Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Yayını, 6 (11), Ankara, 2010, 92-94; M. Küçükugurlu, 451.

¹⁹² Birol Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara, 2002, 38-43; M. Küçükugurlu, 451.

konusu haline gelmiştir. 1938’de Cumhuriyet Gazetesi’nde “Hadiseler Arasında” adlı köşede makaleler yazan Peyami Safa, Genel Müfettişlik tarafından Erzurum’da yaptırılması kararlaştırılan anıt ile ilgili birkaç makale ve sert eleştirilerde bulunmuştu. 1937’de Genel Müfettişlik, Erzurum’da 100,000 lira kıymetinde anıt yaptırmaya karar vererek bir müsabaka düzenlemiştir.¹⁹³

Güzel Sanatlar Akademisi tarafından oluşturulan jüri, Ağustos 1937’deki müsabaka sonucunda, akademi muallimlerden Heykeltraş Hadi Bara’nın maketine birincilik verdi. Müzeler Heykeltraşı Zühtü Müridoğlu’nun maketi ise ikinci seçilmişti. Erzurum’a gönderilen maketleri inceleyen Genel Müfettişlik, bunların sanat bakımından kıymetli olmakla beraber Erzurum’un Milli Mücadele’deki rolünü tam olarak gösteremediklerini ileri sürerek, anıtın yabancı bir heykeltraşa yaptırılmasına karar verildi. 1938’deki bu gelişme üzerine Güzel Sanatlar Akademisi Profesörlerinden Belling’e 100,000 lira değil 200,000 lira verilerek anıtın yapılması planlandı. Peyami Safa’nın en çok üzerinde durduğu konu, Erzurum Kongresi gibi Türk Tarihinin en önemli olaylarından birisiyle ilgili bir anıtın Türk olmayan bir kişiye yaptırılmak istenmesiydi.¹⁹⁴

Hatta bu konuda, anıtı yapması istenen Belling’in Maliye Vekaleti’ne sunmuş olduğu bir rapordan alıntı yaparak, verilen kararın yanlışlığını ortaya koymaya çalışıyordu. Safa’nın makalesine aldığı Belling’in raporunda özetle şu ifadeler yer almıştır: “Türkiye’de heykel, müşterisi olan bir ülke değildir. Bunu yalnız hükümet ve belediyeler ecnebi eserlerini tercih ediyorlar. Şöyle bir vaziyet hasıl oluyor: Güzel Sanatlar Akademisi’nin heykel şubesinde çalışan talebe, Türk muallimleri tarafından yapılan eserlerin bile müşterisiz kaldığını görünce, hangi ümitle istikbale hazırlanacaklardır. Hükümet ve belediyeler Türk eserlerini satın almalıdır ki, bu talabelerin de istikbale hazırlanmalarının bir ümidi ve manası olsun. Müşterisiz bir sahada boşu boşuna uğraştıklarını bildikçe, gayretlerini teşvik edecek en büyük muharrikten mahrum kalacaklardır.”¹⁹⁵

¹⁹³ M. Küçükkuşurlu, 452; Tuğba Korhan, “Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Diyarbakır, 2012, 136.

¹⁹⁴ Peyami Safa, *Hadiseler Arasında: Erzurum Abidesi*, 26 Ağustos 1938; Zeki Başar, *Anıtlarımız ve Şehitlerimiz*, Ankara, 1978, 26; Korhan, 137.

¹⁹⁵ Tuncer Baykara, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi”, *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 10 (3), Ankara, 1980, 118-126; Safa, 1938; Korhan, 137.

Belling'in bu raporunu hatırlatan Safa, Genel Müfettişliğin anıtı bu kişiye yaptırmaya karar vermekle, Belling'in raporunda belirtilen hususların tam aksini uygulamaya koyduğunu ifade ederek şöyle devam etti: "Erzurum'un milli mücadeledeki rolü ne demek? Biz her şeyden evvel milli birlik mefhumunu parçalayan bu rejyonailst kafayla mücadeleye mecburuz. Milli mücadelede Sivas'ın rolü ayrı Erzurum'un rolü ayrı, İzmir'in ayrı değildir. Milli Mücadele de tek bir Türk yurdu, tek bir Türk millet, tek bir Türk Ordusu ve tek bir Atatürk vardır. Erzurum'un milli mücadeledeki rolünü Türk sanatkarları bilmezse, ecnebi sanatkarı nasıl kavrar? Müfettişlik ne yapıp yapıp bu abide işini kazanan Türk sanatkarlara vermelidir."¹⁹⁶

Peyami Safa'nın bu yazısı üzerine Genel Müfettişlik tarafından kendisine bir mektup gönderilerek, durum aydınlatılmaya çalışıldı. Bu mektupta, "müftüye nasıl fetva anlatırsan fetvayı ona göre verir" sözü hatırlatıldıktan sonra olayın daha farklı olduğu belirtiliyordu. Müfettişliğin gönderdiği mektuba göre, Erzurum'da bir anıt yaptırılması kararlaştırılarak, durum Kültür Bakanlığı'na bildirilmiş burada kayıt ve şartları tespit edildikten sonra durum Güzel Sanatlar Akademisi'ne ilan edilmişti. İlan edilen müsabaka neticesinde gelen maketler jüri tarafından incelenerek, birinciden itibaren altıncıya kadar kazananların isimleri Bakanlık vasıtasıyla Müfettişliğe yazılmış, Müfettişlikçe birinci gösterilen Heykeltraş Hadi Bora'ya 1,000, ikinci Heykeltraşı Zühtü Müridoğlu'na da 500 lira gönderilmiş, ayrıca kendilerine tebrik ve teşekkür yazıları yazılmıştı. Müsabakaya konulan anıtın inşası değil projesiydi.¹⁹⁷

Mektubun devamında ise, bu projelerin büyük bir tarihi canlandırmak kudretine sahip görülmediğinden Kültür Bakanlığı tarafından beğenilmeyerek yeni bir müsabaka açılmasına karar verildiği ve yine Kültür Bakanlığı tarafından Profesör Belling'e böyle bir proje yapması için emir verildiği ifade etmektedir. Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in bu mektubunu aldıktan sonra, konuyla ilgili yeni bir makale yazan Peyami Safa, bu kez de Kültür Bakanlığına yüklenmişti. Peyami Safa'nın Kültür Bakanlığı'na ağır eleştirilerde bulunması, Bakan Saffet Arıkan'dan Başbakan'a gönderilen 1 Eylül 1938 tarihi yazıda, Kültür Bakanlığı'nın otoritesine hücum

¹⁹⁶ Mevlüt Bozdemir, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, CDTA, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, X, 2648-2652.

¹⁹⁷ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, (4. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, 297-301; M. Küçükuşurlu, 452; Korhan, 137.

mahiyetine bulunan yazıların sahibi olan Peyami Safa'nın şahsi ve maksadının Başbakan tarafından da bilindiği belirtilerek, gerekli önlemin alınması istenmiştir.¹⁹⁸

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya 1 Eylül 1938'de gönderdiği ayrı bir yazıda ise, tanımadığı herhangi bir yazar ile karşılıklı yazışmayı uygun görmediğini belirterek, bu makaleleri karşısında Peyami Safa hakkında Matbuat Kanunu'na göre gerekli işlemin yapılmasını istedi. Bakan Arıkan, İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazısında, Uzer'in bazı sözlerini yalanlamış oluyordu. Buna göre; Türk sanatkarların katıldığı müsabakada kazanan proje Tahsin Uzer tarafından uygun bulunmamıştı. Ayrıca kazanan proje Bakan Arıkan tarafından Atatürk'e arz edilmiş ve Atatürk, bu maketin önceden yapılmış olan kopyası olduğunu görerek tenkit edilmiştir. Böylece kazanan projenin uygulanması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine 1 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile, Erzurum'da yapılacak olan anıt için seçilen jüriye Dahiliye, Nafia ve Kültür Bakanlıkları ile partiden bir temsilci eklenerek, yeni bir jüri oluşturulmuştu.¹⁹⁹

Bu jürinin oluşturulmasından sonra Saffet Arıkan doğuya bir seyahat düzenlemiş ve anıt meselesini Tahsin Uzer'le yüz yüze görüşmüştü. Uzer, anıt konusunda yardımcı olmak üzere Genel Sanatlar Akademisi Heykeltıraşı Belling'in de Erzurum'a çağrılmasını Arıkan'dan rica etmiş ve bu kişi de Erzurum'a çağırılmıştı. Belling, Erzurum'da gerekli incelemeleri yaptıktan sonra projeleri hazırlamak üzere Erzurum'dan ayrılmıştı. Genel Müfettişlik tarafından Rudolf Belling'e bir maket yaptırıldı. Bu makatte, uzun bir kaide üzerinde Gazi'nin ata binmiş haldeki heykeli bulunmaktaydı.²⁰⁰

1939 yılı sonu itibarıyla Cumhuriyet Meydanı'nda yapımına başlanmış olan büyük ve modern havuz tamamlanmış, fakat buraya konulması düşünülen herhangi bir gelişme yaşanmamıştı. Bu anıtın yapımı için Üçüncü Genel Müfettişlik bölgesinde bulunan sekiz vilayetin özel idarelerinden 32,000 lira toplanmış olmasına rağmen bahsedilen olumsuz gelişmeler nedeniyle bir sonuç elde edilemedi. Böylece Erzurum'daki üçüncü anıt teşebbüsü de birçok soru işareti ve tartışmalar gölgesinde başarısız olmuştu. Atatürk Anıtı ile yakından ilgilenen Tahsin Uzer de 3 Aralık

¹⁹⁸ Cem, 297-301; Korhan, 137; M. Küçüküçürlü, 452; Korhan, 138.

¹⁹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, Hazırlayan: Rauf Mutluay, Ankara, 1976, 284-285; M. Küçüküçürlü, 452; Cemal Madanoğlu, *Anılar I (1911-1938)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, 61-66; Korhan, 139.

²⁰⁰ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Y.Y., İstanbul, 1964, 134-135; Korhan, 139.

1939'da vefat edince, konu uzun süre gündemden düştü. Erzurum'da Atatürk heykelinin bulunmaması 1950'lerde de bazı eleştirilere neden olmuş 1953'te anıt meselesini halletmek için "Kongre Anıtı Yapma ve Heykel Dikme Derneği" ismiyle bir dernek kuruldu.²⁰¹

Fakat, 1930'lardaki teşebbüsler gibi bu teşebbüs de sonuçsuz kalmış ve nihayet 23 Temmuz 1965'te, eski adıyla Cumhuriyet Meydanı olan bugünkü Havuzbaşı'nda Atatürk Anıtı'nın açılışı yapılmıştır.²⁰²

2.7. Atatürk'ün Mal Varlığını Milletine Bağışlamasıyla İlgili Erzurum Milletvekilleri'nin Görüşleri

Atatürk devletin verdiği maaşla yaşamını sürdürmüştür. Yurt gezilerindeki masraflarını hep kendi cebinden karşılamış, kendisi ve maiyeti için harcırah almamıştır. Yaverler ve koruyucu polislerle birlikte köşkün içinde ve dışında çalışan tüm çalışanların yeme ve içmelerini, köşkün diğer masraflarını, İstasyon binasındaki özel kalem memurlarının öğle yemekleri parasını da hep kendisi karşılamıştır. Hasan Rıza Soyak'ın belirttiğine göre; hergünkü kişilerin masrafları sabah akşam konuklarıyla birlikte 90-100 kişi civarında oluyordu. Gezdiği yerlerde masraflarını özel kalemden aldığı avanslarla kapatmıştı. Zaman zaman özellikle de İstanbul'da bulunduğu zamanlarda alınan avansın yetmediği ve borçlandığı olmuş, ancak, Ankara'ya dönünce bu borçlarını kapatmıştır. Buna bağlı olarak Ankara'da ki harcamaların daha az olduğu görölmüştür.²⁰³

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken Dünyanın çeşitli yerlerinden Ankara'ya yardımlar gönderilmiştir. Hint Müşlmanları da 500–600 bin lira göndermişlerdi. Bu paranın bir kısmı Batı Cephesinin gereksinimini karşılamak üzere Maliye Vekâletine verilmiştir. Ancak Savaş sonrasında hükümet bu paranın tekrar Atatürk'e ödenmesini kararlaştırdı. Dolayısıyla; Atatürk maaşı dışında bir miktar toplu paraya sahip oldu. Ancak O, bu paranın 250 bin lirasını İş Bankasının kuruluşu sırasında Bankaya sermaye olarak verdi. Paranın kalan kısmıyla ve Cumhurbaşkanlığı ödeneğinden

²⁰¹ Başar, 26; Asım Us, *Hatıra Notları, (1930-1950)*, Y.Y, İstanbul 1966, 227-228; Korhan, 140.

²⁰² Gündüz Akıncı, *Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı, Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk*, Ankara, 93.

²⁰³ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, Ankara, 2001, 782; Mustafa şahin, *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, 276.

yaptığı birikimlerle ya şahıslardan ya da “metruk mallar idaresinden” toprak satın alarak çiftlikler kurdu.²⁰⁴

Bu çiftliklerde genç, enerjik, idealist gençlerle işbirliği yaparak geleneksel üretim yöntemlerini değiştirici bir öğretmen olarak köylülere modern tarımı öğretecek adeta bir okul açtı. Atatürk, ulusal ekonominin temelini ziraat olduğunu düşünüyor ve Türk köylüsünü kalkındırabilmek için büyük bir çaba gösteriyordu.²⁰⁵

Bir yandan çiftçinin yaşamını kolaylaştıracak yasal düzenlemeler yaparken diğer yandan da kendisi eylemli olarak çiftçilik yaparak onlara örnek olmuştur. Çiftlikler kendisinin olmasına rağmen burada üretilip köşke getirilen her ürünün parasının verilmesini sağladı. Böylece, üründen kazanılan yatırıma dönüştürülerek çiftliğin geliştirilmesi için harcandı. Kendi parasıyla aldığı, kimi zamanda ulus bireylerinin kendisine bağışladığı çorak toprakları modern birer işletme biçimine dönüştüren Atatürk, 1927’de bu çiftlikleri ve yerel yönetimlerce kendisine bağışlanan gayrimenkulleri Cumhuriyet Halk Fırkası’na bırakmayı düşünmüştür. Ancak, daha sonra bu kararından vazgeçerek bunları ulusuna vermeyi uygun buldu. 2 Şubat 1937’de Çelik Palas Oteli’ndeki payı ile otel bahçesindeki köşkünü Bursa Belediyesi’ne bağışlayarak bu yoldaki ilk adımını attı. 1937 yılında ise Meclis tatile girmeden tüm çiftlik ve gayrimenkullerini ulusa bağışlamayı kararlaştırdı.²⁰⁶

İsmet Paşa ile görüşükten sonra kendi özel kalemine talimat vererek gerekli işlemlerin başlatılmasını bildirdi. Karadeniz yolu ile Doğu vilayetlerinde ki çalışmaları görmek üzere bir yurt gezisine çıkan Atatürk Trabzon’dan, İsmet Paşa’ya yazdığı mektupla, Çiftliklerinin ulusuna geçirilmesi işleminin tamamlanmasını istemiştir. İsmet Paşa ise Atatürk’ün bu istemini bir yazı ile 12 Haziran 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bildirmiştir. 12 Haziran 1937’de konu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmeye başlandı. İlk sözü Başbakan İsmet İnönü alarak bir konuşma yaptı. Bundan sonra milletvekilleri söz alarak duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir.²⁰⁷

²⁰⁴ Gültekin Kamil Birlik, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Mal Varlığı*, Türk Tarih Kurumu, Sayı 282, Ankara, 2014, 766; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, 785.

²⁰⁵ Şahin, 279; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, 785.

²⁰⁶ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, (12. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 71; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, 786; Şahin, 280; Birlik, 767.

²⁰⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 272; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, 786; Şahin, 281.

Yapılan konuşmalardan sonra, Atatürk'ün çiftliklerinin hazineye devri yasal olarak sağlanmıştır. Ancak devir işlemi vakit aldı. Bu işlem, 11 Mayıs 1938'de Orman Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü'nde yapıldı. Atatürk bin bir emekle oluşturduğu tüm gayrimenkullerini bağrından çıkığı Türk ulusuna kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve ayrıca, bazı belediyelere bağışlayarak emsali görülmemiş bir davranışta bulunmuş, kendisinden sonra gelecek devlet adamlarına da örnek olmuştur.²⁰⁸

2.8. Atatürk'ün Ölümü ve Bu Durumun Erzurum'daki Yankıları

1938 yılı başında Atatürk'e karaciğer büyümesi teşhisinin konulması ve hastalığının gittikçe ilerlemesi, her yerde olduğu gibi Erzurum'da da büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Ekim 1938'de durum daha da ciddiyet kazanmış ve Erzurumlular, şehirde az miktarda bulunan radyoların başında toplanarak, Atatürk'ün sağlık durumu hakkındaki haberleri endişeyle takip etmeye başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a yakın yerlere yaptığı her seyahat, şehir halkı tarafından yakından takip edilmiştir. Trabzon'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 29 Kasım 1930'da Erzurum Valiliğine bir telgraf göndererek, Karadeniz seyahati münasebetiyle Erzurum halkına selamının bildirilmesini istemiştir.²⁰⁹

1938'de Erzurum Lisesi'nde öğrenci olan Mithat Turgutcan, Atatürk'ün rahatsızlığının artması ve sıkı doktor kontrolüne tabi tutulması üzerine, Erzurum Lisesi koridorlarına hoparlörler yerleştirilerek, her saat başı Atatürk'ün hastalığıyla ilgili radyodan verilen haberler takip edilmeye başlanmıştır. Diye bilgiler vermiştir. 10 Kasım sabahı Atatürk'ün hayata gözlerini yumduğu haberinin alınması üzerine de öğrenciler Erzurum Lisenin önüne çıkarılmış ve burada Genel Müfettiş Hasan Tahsin Uzer tarafından toplanan bir konuşma yapılmıştır. Uzer bu konuşmasında, Atatürk'ün ölmesine rağmen, kurduğu rejimin ayakta kalacağını belirtmiş ve öğrencilere, rejime karşı en küçük bir hakarete bile müsamaha göstermemelerini

²⁰⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XIX, 266-276; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, 787; Şahin, 282; Birlik, 769; Korkut Boratav, *İktisat Tarihi (1908-1980)*, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (6. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, IV, 316-319.

²⁰⁹ Mete Tapan, *Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 391-392.

söylemiştir. Fakat Uzer'in bu endişeleri gerçek olmuş Erzurum halkı hemşehrileri Atatürk'ün ölümü gerçeğini, büyük bir sükunet ve üzüntüyle yaşamışlardır.²¹⁰

1950 seçimlerinde Rıfki Salim Burçak ise aynı konu hakkında benzer bilgiler vermektedir. Fakat Uzer'in meşhur konuşmasının Atatürk'ün ölümünden önce yapıldığını belirtmektedir. 1938 yılında Erzurum Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmakta olan Rıfki Salim Burçak'a göre; Atatürk'ün hastalığının ilerlemesi üzerine, öğrenciler okul bahçesine çıkarılmış ve Tahsin Uzer merdiven sahanlığından öğrencilere hitap etmiştir. Atatürk'ün hastalığından bahseden Uzer, konuşmasını şöyle devam etmiştir: “Korkulan an geldiğinde, olumsuz hareket bir ayaklanma zuhur ederse bu hareketi ve onun içinde analarınız ve babalarınız bile bulursa onları da tepeleyeceğinize söz veriyor musunuz?” Lise öğrencileri, Uzer'in bu sorusunu, heyecanlı bir şekilde “Söz veriyoruz, yemin ediyoruz” şeklinde cevaplandırmışlardır.²¹¹

Şahit olduğu bu ilginç sahneyi aktaran Burçak'a göre; o dönemde bölgedeki en güçlü idareci olan Tahsin Uzer, Atatürk'ün ölümünden sonra, Erzurum'da bir ayaklanma çıkacağı konusunda aşırı ve gereksiz bir endişeye kapılmıştır. Halbu ki Milli Mücadele yıllarında Atatürk'ü sevgi ile kucaklamış olan Erzurum halkı 1938'in Kasım ayında, Atatürk'ün ölümünden kaynaklanan büyük bir üzüntü içindeydi ve başka bir şey hissetmesi mümkün değildi. Tahsin Uzer'i idare ettiği halkın düşün ve temayülllerini kavrayamamakla suçlayan Salim Burçak, Atatürk'ün ölümünü takip eden günlerde, Uzer'in şehirde geceleyin teftişlere çıktığını, kalabalık kahvelere uğrayarak halkın nelerle uğraştığını kontrol ettiğini bildirmektedir.²¹²

Erzurum halkı, Atatürk'e karşı son görevlerini yerine getirmek için, elinden geleni yaptı. Atatürk'ün cenazesinin Ankara'ya getirilmesi sırasında yapılacak törene iştirak için Erzurum Parti yönetimi tarafından bir heyet seçilerek Ankara'ya gönderilmiş ve aynı günde Erzurum'da bütün halkın iştirakiyle muazzam bir cenaze töreni yapılmıştır.²¹³

²¹⁰ Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, (2. Baskı), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, 186; Adasal, 67.

²¹¹ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Ankara, 1998, 25; Şahin, 284.

²¹² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplumsal Siyaset*, (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, 67; Murat Tazegül, *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, 106-107; Burçak, 26.

²¹³ Rasim Adasal, *Gençlik Yıllarımın Erzurumu, Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi*, Ankara, 1968, 67.

Bu törende Atatürk'ün büstü Cumhuriyet Caddesi'ndeki meydana konulmuş, etrafında CHP'yi temsilen 6 meşale yakılmış, bütün teşekküllerin iştirakiyle etrafına 10'dan fazla çelenk dizilmiş, orada bulunanlar büstün önünden geçerek tazim merasimini ifa etmiştir. Bu cenaze töreni filme çektirildi ve banyo için Almanya'ya gönderildi.²¹⁴

Yıllar sonra Atatürk'ün naaşının edebi istirahatgahına nakledilmesi sırasında da, Erzurum Şoförler Cemiyeti, ucuz fiyatlarla Ankara'ya seferler düzenlenmiş ve Erzurumlular, Gazi'ye son görevlerini bu şekilde yerine getirmişlerdir. Atatürk'ün ölümünden sonra, her yılın 10 Kasım günü “Matem Günü” ilan edilmiş ve aynı gün Halkevi'nde bir anma töreni düzenlenmiştir.²¹⁵

²¹⁴ Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, 90; Burçak, 25; Adasal, 67; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, (11. Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987, I-II-III, 557-558.

²¹⁵ Burçak, 27; Ruşen Eşref Üneydin, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK Yayınları, Ankara, 1959, 10-11; Şahin, 289.

3. ERZURUM MİLLETVEKİLLERİ VE PARLAMENTO'DAKİ FAALİYETLERİ

3.1. TBMM'nin Toplanması ve Çalışmalara Başlanması

3.1.1. Başkanlık Divanı'nın Oluşturulması

TBMM iç tüzüğüne ve Anayasaya göre Meclis'in çalışmalarına başlayabilmesi için seçilmiş milletvekillerinin yemin etmesi, bunun için de en yaşlı milletvekilinin başkanlık ve en genç üç milletvekilinin katiplik yaptığı geçici bir başkanlık divanının oluşturulması gerekiyordu. Bu işlem tamamlandıktan sonra milletvekilleri yemin edecek ve arkasından da başkanlık divanı oluşturulacaktı. TBMM 1 Mart 1935 Cuma günü saat 14.00'de toplandı. O gün Meclis tümüyle dolmuştu. Dinleyici locaları yetmediği için toplantı salonunun bir bölümü de dinleyiciler için ayrılmıştı.²¹⁶

Başkanlık kürsüsünün sağında Bakanlık erkânı yer alıyordu. Büyük ve orta elçilerle, elçilikler erkânı kendilerine ayrılmış yerde hazır bulunuyorlardı. Kadın milletvekilleri arka sıralara oturmuştu. Yanındakilerle köyü hakkında konuşuyordu.

Refet Bey en ön sıraya oturmuştu. Cumhurbaşkanı locasının yanındaki locada Atatürk'ün kızkardeşi Makbule ve Afet Hanım vardı. Cumhurbaşkanlığı locasında Mareşal Fevzi Paşa gözükiyordu. Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu annesine sandalye bulmaya çalışıyordu. Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Meclisin en yaşlı üyesi olan Necip Asım Yazıksız'ın başkanlığında açılacağını belirtmiştir.²¹⁷

Erzurum Mebusu Necip Asım Yazıksız kürsüye gelerek şu ifadeleri kullanmıştır: “Beşinci Büyük Millet Meclisi'ni en yaşlı arkadaşınız olarak açıyorum. Büyük ulusların tarihlerinde birer altın devrim vardır. Büyük Türk ulusunun altın devrimini Atatürk kurmuştur. Tek dili ve tek imanlı olan ulusumuz gerçekten cumhuriyetle altın devrimine girmiştir ve onu yaşıyor. Tarihe göre yeni başlayan bu devrim başlangıcındaki hıza göre Türk'ü, Türk ulusunu kısa bir zamanda bütün

²¹⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 2; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, Ankara, 2001, I, 43-44.

²¹⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 2; Ersoy Melih, *Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, XIX, 45-66; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 43.

ulusların üstünde bir örne götüreceğine büyük imanımız vardır.”²¹⁸ Sözlerini söyleyerek toplantıyı açmıştır. Bu konuşmanın arkasından milletvekillerinin yemin etme işlemi başlamıştır. İç tüzüğe göre milletvekilleri seçildikleri seçim çevresinin alfabetedeki harf sırasına göre her milletvekili kürsüye gelerek, Anayasanın 16. madesinde belirtilen şu metni okuyarak; “vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilakaydüşart hakimiyetine mugayyir bir gaye takib etmeyeceğime ve cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm” diyerek, yemin etmişlerdir.²¹⁹

Erzurum İlinden yemin eden milletvekilleri: Aziz Akyürek, Dr. Ahmed Fikri Tuzer, Fuad Sirmen, General Zeki Soydemir, Nafi Atuf Kansu, Mehmet Nafiz Dumlu, Nakiye Elgün, Necip Asım Yazıksız, Şükrü Koçak, Hasan Tahsin Uzer’dir.²²⁰

Yeni seçilen milletvekillerinin, milletvekilliği haklarından yararlanabilmesi için seçim mazbatalarının TBMM’nce onaylanması gerekiyordu. 7 Mart 1935’te saat 14.00’te toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde seçim çevrelerine göre milletvekillerinin seçim mazbataları görüşülmüş ve 396 kişinin mazbatası onaylanmıştır.²²¹

3.1.2. Cumhurbaşkanı’nı Seçiminde Erzurum Milletvekillerinin Rolü

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Başkanlık Divanı oluşturulduktan sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir. Gizli oyla ve ad okunarak yapılan oylama sonunda Erzurum Milletvekili General Ahmet Zeki Soydemir ile milletvekili arkadaşları; Hürrem Ergün (Tokad), Dr. Sadi Konuk (Bursa), Tevfık Tarman (Seyhan), General Muhittin Akyüz (Kars), Sırrı Day (Trabzon), İzzet Ulvi Aykurt (Afyon Karahisar), Kazım Börekçi (Kırşehir), Celal Bayar (İzmir), Süleyman Sırrı Gedik (Trabzon)’in ayırtman olarak yer aldığı seçimde 386 milletvekili oylamaya

²¹⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 2; Nermin Zahide Aydın, “Necip Asım Yazıksız’ın Meclis Çalışmaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı 3, Muş, 2017, III, 168; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 43.

²¹⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, XVI, 108; Aydın, 169; M. Serhan Yücel, *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, 29; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 44.

²²⁰ BCA. 30.10/75.493.2-4.

²²¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, XII, 108; Aydın, 171.

katılmış ve katılanların tümünün oybirliği ile Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.²²²

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne çıkarak; “Kamutayın sayın üyeleri; Kamutayca beni bu seçim devresi içinde Cumurluk Başkanlığına seçmek yönü ile yüksek Türk ulusu adına göstermiş olduğunuz büyük güvenden dolayı eğilerek hepinize saygılarımı sunarım. Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti millîye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetlemlen, Türkiye’nin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefsetmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm. Bayanlar, baylar, bu içtiğim andla üzerime aldığım onurlu ödevin kutsal olduğu kadar ağır da bulunduğunu pekiyi anlıyorum. Buna benim özel gücüm ancak sizin, seçkin arkadaşlarımın ayrılmaz birliği ve arasız yardımı ile yetebilir. Bu değerli güveninizin benden esirgenmeyeceğinize inancım büyüktür. Arkadaşlarım, huzurunuzdan çekilirken başladığımız önemli yurd ve ulus işlerinde sizler için verimli, mutlu çalışmalar dilerim.” diyerek andını içmiş ve Meclise teşekkür ederek, Cumhurbaşkanlığı görevine başlamıştır.²²³

Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı’na yeniden seçilmesi 21 pare top atılarak kutlanmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinden kutlama telgrafları çekilmiştir. Bu telgraflar üzerine Atatürk 3 Mart 1935’te bir telgraf çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: “Yurdun her yanından, komutanlardan, Türkiye’deki bütün kurum ve kuruluşlardan yeni seçim devresi içinde kamutayca cumurluk başkanlığına seçilmemi kutlayan birçok telgraf yazıları aldım. Bana karşı gösterilen bu pek değerli bağlılıktan çok duygulandım. Kamuya derin sevgi ve esenlik dileklerimi sunar, yüksek yurdumuz için sonsuz yücelikler dilerim” diyen bir bildiri ile bunlara yanıt vermiştir.²²⁴

²²² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 4; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 48.

²²³ Demir, 126; Metin Heper, *Atatürk’te Devlet Düşüncesi*, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, 498; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 48.

²²⁴ Aydın Tarihi, 1935, 2; Yücel, 29; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 49; Demir, 126.

3.1.3. Encümen Komisyonu ve Encümenlerin Seçimi

Başkanlık divanı oluştuktan ve milletvekillerinin mazbataları onaylandıktan sonra milletvekillerinin komisyonlara seçilmesine geçilmiştir. Önce kura ile her encümene seçilecek üyeleri belirlemek üzere 3'er kişiden oluşan tasnif heyetleri oluşmuş, arkasından da encümenlere seçilen üyeler belirlenmiştir. İçtüzük gereğince 17 Encümenin oluşturulması gerekiyordu. Başkanlık Divanı önce encümenlere seçilecek kişilere verilen oyları tasnif etmek üzere üçer kişilik tasnif üyelerinin seçilmesini kararlaştırmıştır. Her sepet üzerine encümenlerin isimleri yazılmıştır. İsimleri okunanlar bir taraftan başlayarak oylarını sepetlere atmışlardır. Ankara seçim dairesinden reylerin verilmesine başlanmıştır.²²⁵

Erzurum Milletvekilleri'nin de içerisinde bulunduğu, On yedi encümenin reylerini tasnif için şu üyeler seçilmiştir:

Mazbataları Tetkik Encümeni

Bu encümene kura ile şunlar seçilmiştir: Necip Asım Yazıksız (Erzurum), Ali Rana Tarhan (İstanbul), Ali Rıza Özenç (Çorum), Ahmed Hamdi Denizmen (İstanbul), Sadettin Ferid Talay (Bursa), Necmettin Sadak (Sivas), Hayrullah Ergin (İstanbul), Dr. Hilmi Ortaç (Malatya), Müşfik Ayaşlı (Ankara), Faik Permek (Tokat), Münir Çağıl (Çorum), Salih Turgay (Kayseri), Nazmi Topçu (Aydın), Dr. Emin Cemal Suda (Bolu), Vasfi Raşid Seviğ (Sivas), Sabiha Görkey (Sivas), Ali Şevket Öndersev (Gümüşane), Osman Ercin (Manisa), Nuri Tuna (Muğla), Hamdi Gürsoy (İstanbul), Abdülhak Hamid (İstanbul), İzzet Ulvi Aykurd (Afyon Karahisar), Dr. Galib Kahraman (Bursa), Esmâ Nayman (Seyhan), Nuri Göktepe (Aydın), Hüsrev Gereide (Sivas), Dr. Tevfik Rüştü Araş (İzmir), Hüsâmettin Okan (Sinop), Abdülhak Fırat (Erzincan), Eşref Demirel (Ankara)'dır.²²⁶

Bütçe Encümeni

Hilmi Çoruk (Mardin), Gr. Muhittin Akyüz (Kars), Gr. Ahmet Zeki Soydemir (Erzurum)²²⁷

Adliye Encümeni:

²²⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47; Türker Sanal, *Türkiye'nin Hükümetleri*, Sim Matbaası, Ankara 1997, 236; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 49.

²²⁶ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983, 8-9; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 50; Demir, 127.

²²⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47.

Ankara Mümtaz Ökmen, Antalya Tevfik Arıcan, Balıkesir Osman Niyazi Burcu, Çorum Münir Çağır, Bursa Atıf Akgüç, Bursa Sadettin Ferid Talay, Edirne Şeref Aykut, Erzincan Abdülhak Fırat, Erzurum Fuad Sirmen, Kastamonu Dr. Şükrü Şenozan, Kayseri Hasan Ferid Perker, Kocaeli Hasan Hayri Tan, Kocaeli Ragıp Akça, Kocaeli Salah Yargı, Konya Ali Rıza Türel, Manisa Refik İnce, Mardin Osman Dinçer, Ordu Muhittin Baha Pars, Trabzon Raif Karadeniz Urfa Fuad Gökbudak.²²⁸

Bütçe Encümeni:

Ankara Yahya Galib Kargı, Burdur Mustafa Şeref Özkan, Balıkesir Enver Adakan, Bayazıt İhsan Tav, Çorum Dr. Mustafa Cantekin, Diyarbakır Rüştü Bekit, Edirne Faik Kaltakkıran, Elaziz Tahsin Berk, Erzurum Aziz Akyürek, İsparta Mükerrrem Unsal, İstanbul Fakihe Öymen, İstanbul Sadettin Uraz, İzmir General Kazım İnanç, İzmir Hüsnü Çakır, Kastamonu Tahsin Coşkun, Kayseri Nahid Kerven, Kırklareli Şevket Ödül, Manisa Turgud Türkoğlu, Mardin Rıza Erten, Sivas Rasim Basara, Sivas Remzi Çiner, Trabzon Sırrı Day, Tokat Süreyya Genca, Yozgad Süleyman Sırrı İçöz, Zonguldak Receb Zühtü Soyak.²²⁹

Divanı Muhasebat Encümeni:

Çarıkın Rıfat Ünür, Çorum Ali Rıza Özenç, Çorum Nabi Rıza Yıldırım, Erzurum Mehmet Nafiz Dumlu, İstanbul Hamdi Gürsoy, İstanbul Hayrullah Ergin, Kayseri Ferruh Güpgüp, Kırşehir Kazım Börekçi, Konya M. Halid Üner, Maraş Memed Erten, Mardin Hilmi Çoruk, Muğla Hüsnü Kitapçı, Niğde Faik Soylu, Trabzon Mitat Aydın, Yozgad Ahmed Sungur.

Maarif Encümeni:

Afyon Karahisar Haydar Çerçel, Ankara Aka Gündüz, Antalya Türkan Baştuğ, Erzurum Nafı Atuf Kansu, Giresun Talat Onay, Giresun Hakkı Tarık Us, İstanbul Dr. Neşet Ömer İrdelp, İzmir Hamdi Aksoy, Konya Ressam Şevket Dağ, Manisa Kazım Nami Duru, Ordu Hamdi Yalman, Ordu Selim Sırrı Tarcan, Trabzon Halil Nihad Boztepe, Trabzon Hamdi Ülkümen, Trabzon Seniha Hızal.²³⁰

²²⁸ Yücekök, 8-9; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 51; Demir, 128.

²²⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47; Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974, 358-359; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 51; Demir, 129.

²³⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47; Ünal, 358-359; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 51.

Maliye Encümeni:

Afyon Karahisar İzzet Akosman, Aydın Adnan Ertekin, Bursa Dr. Galib Kahraman, Çankırı Mustafa Önsay, Çankırı Sami Çölgeçen, Diyarbakir Huriye Baha Öviz, Diyarbakir Zülfü Tiğrel, Erzurum Tahsin Uzer, Gümüşane Hasan Fehmi Ataç, İzmir Kamil Dursun, İsparta Kemal Turan Ünal, Kayseri Ahmed Hilmi Kalaç, Konya Kazım Gürel, Malatya Mahmud Nedim Zabcı, Manisa Tahir Hitit.²³¹

Milli Müdafaa Encümeni:

Balıkesir Cemal Esener, Bilecik Salih Bozok, Diyarbakir General Kazım Sevüktekin, Elaziz Ahmed Saffet Ohkay, Erzurum Şükrü Koçak, Erzurum General Zeki Soydemir, Gaziantep Ali Kılıç, Giresun General İhsan Sökmen, İstanbul Ali Barlas, İstanbul General Dr. Hakkı Şinasi Erel, İstanbul General Şükrü Gökberk, Kars General Muhittin Akyüz, Kırşehir Lütfi Müfîd Özdeş, Kocaeli Nedim Bozatık, Malatya General Osman Kopdagel, Seyhan General Naci Eldeniz, Sinop Cevdet Kerim İncedayı, Urfa Ahmed Yazgan, Urfa Ali Saib Ursavaş, Tekirdağ Rahmi Apak.²³²

Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni:

Ankara Dr. Taptas, Balıkesir Dr. Hasan Vasıf Somyürek, Bursa Dr. Refik Güran, Denizli Dr. Hamdi Berkman, Edirne Dr. Fatma Memik, Erzurum Dr. Ahmed Fikri Tuzer, Kayseri Salih Turgay, Kocaeli Dr. Ziya Nuri Birgi, Kütahya Dr. Şakir Ahmed Ediz, Malatya Dr. Hilmi Ortaç, Manisa Dr. Saim Uzel, Mardin Dr. Rıza Levent, Niğde Dr. Abravaya, Ordu Dr. Ziya Naki Yaltırım, Sinop Hüsamettin Okan.²³³

Böyle bir dağılım yapıldığında bazı milletvekilleri açıkta kalıyordu. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Us, Meclis Başkanlığına bir önerge vererek içtüzüğün 22. maddesinde değişiklik yapılarak her encümene seçilecek milletvekili sayısının artırılmasını istemiştir. Zira milletvekili sayısı 317 olduğu bir zamana göre bu içtüzük yapılmıştı. Oysa şimdi milletvekili sayısı 399'a ulaştığına göre 82 milletvekili açıkta kalmaktadır. Bunun giderilmesi gerekiyordu. Hakkı Tarık Us'un

²³¹ Nurettin Can Gülekli-Rıza Onaran, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü (1920-1970)*, MEB Basımevi, İstanbul, 1973, 122; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 52; Demir, 129.

²³² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47; Gülekli-Onaran, 122; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, I, 53; Demir, 130.

²³³ Kazım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, Ankara, 1973, 1-73; Şavklı, 256.

bu teklifinin Teşkilat-ı Esasiye encümenince de benimsenmesinden sonra teklif Meclise gelmiş ve 13 Mart 1935'te görüşülerek kabul edilmiştir. Böylece komisyona seçilen üyelerin sayıları da arttırılmıştır.²³⁴

3.1.4. TBMM'nin Çalışma Süresi ve Dönemleri

Anayasaya göre Büyük Millet Meclisi üyeleri dört yılda bir yapılacak seçimlerle belirlenirdi. Ancak seçim dönemi bitmeden meclis üyelerinin tam sayısının saltçoğunluğu ile seçimi yenileme kararı alabilirdi. Böyle bir karar alınır ise yeni toplanan Meclis'in kasım ayına kadar yapacağı toplantılara olağanüstü toplantı deniyordu. V. Devre'de 1 Mart 1935'te başlamış ve 25 Ekim 1935'e kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bu tarihte çalışmalarına ara veren Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1935'te tekrar normal çalışma dönemine girmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Olağanüstü dönemde (1 Mart – 25 Ekim 1935 arası) tümü de açık olmak üzere 49 toplantı, 58 oturum yapmıştır. 6 – 18 Mayıs tarihleri arasında parti kongresi nedeniyle çalışmalarına ara vermiştir. 14 Haziran 1935 ile 1 Ekim 1935 tarihleri arasında yaz tatili yapmıştır. Bu süre içinde meclis toplam 75 saat 29 dakika fiilen çalışma içinde bulunmuştur.²³⁵

Olağanüstü dönemde Aydın Milletvekili Abidin Özmen'in Birinci Umumi Müfettişliğe (14.6.1935) Diyarbakir Milletvekili Zekai Apaydın'ın da Moskova Büyükelçiliği'ne atanması (1.10.1935) üzerine milletvekilliğinden istifa etmişlerdir. Birinci toplantı yılı 1 Kasım 1935'ten 1 Kasım 1936'ya kadar sürmüştür. Bu süre içinde TBMM 81 toplantı 84 oturum yapmış ve 113 saat 9 dakika toplantı halinde bulunmuş, 5 ay 22 gün tatil yapmıştır.²³⁶

Birinci toplantı yılında Erzurum Milletvekili Tahsin Üzer Üçüncü Umumi Müfettişliğe (8.11.1935), Sivas Milletvekili Hüsrev Gerede Tokyo Büyükelçiliği'ne atanması dolayısıyla istifa etmişlerdir. (6.1.1936).²³⁷

Üçüncü toplanma yılı 1 Kasım 1937'den 29 Haziran 1938'e dek sürmüştür. Bu süre içinde 83 toplantı ve 88 oturum yapılmış, 108 saat 49 dakika fiilen toplantı

²³⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 43-47; Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 1-73; Şavklı, 257; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 54.

²³⁵ Ayın Tarihi, 1935, XXII, 11; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 58.

²³⁶ M. Orhan Bayrak, (1920-1984) *Türkiye'yi Kimler Yönetti*, (1 Baskı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1984, 120-131; Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 1-73.

²³⁷ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 59; Duman, 214.

halinde bulunulmuş, 5 ay 15 gün tatil yapılmıştır. Bu süredeki oturumların tümü de açık yapılmıştır. Üçüncü toplantı yılında Bolu Milletvekili Cemal Hüsnü Taray Bürüksel sefirliğine atandığı (5.11.1937), Gaziantep Milletvekili Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine (Hariciye Vekaleti Katibi Umumiliği) (5.11.1937), Zonguldak Milletvekili Mitat Altıok Diyarbakır Valiliğine atandığı için (5.11.1937) milletvekilliğinden istifa etmişlerdir.²³⁸

Bunların yerine Osman Göktürk Bolu'dan, Mehmet Ali Ağakay (29.12.1937) Gaziantep'ten, Necati Güneri (26.11.1937) Zonguldak'tan milletvekili seçilmişlerdir. Bursa, Çankırı, Elazığ, Kayseri, Samsun milletvekilliği boş kalmıştır. Bolu Milletvekili Osman Göktürk de daha Meclise katılmadan 27 Nisan 1938'de ölmüştür. Böylece boş milletvekilliği sayısı 6 olmuştur. Dördüncü toplantı yılı 1 Kasım 1938'de başlamış ve 27 Ocak 1939'a kadar sürmüştür. Bu sürede TBMM 28 toplantı 32 oturum yapmış ve 35 saat 20 dakika toplantı halinde bulunmuştur. Dördüncü toplantı yılında İzmir Milletvekili Tefik Rüştü Aras Londra Büyükelçiliğine atandığı için 25 Ocak 1939'da istifa etmiş yerine kimse seçilmemiştir.²³⁹

3.2. T.B.M.M'nin V. Döneminde Erzurum Milletvekillerinin Seçilmesi

Beşinci Dönem (1935–1939) genel seçimleri için milletvekili adayları 5 Subat 1935'de açıklanmıştır. Aynı gün C.H.F. “saylav namzetleri” açıklanırken Atatürk'ün bir beyannamesi yayımlanmıştır. “Büyük Önder diyor ki: “başlığı altında; “Ekonomide, maliye'de, nafiada, kültürde ve milli müdafaa ile iç ve dış siyasette doğruluğu denenmiş gidiş yollarında azimle yürüyeceğiz” sözlerine yer verilmiştir.²⁴⁰

Beşinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri için genel seçim 8 Şubat 1935'te yapılmıştır. Erzurum'dan aday gösterilenlerin tamamı seçilmişlerdir. Beşinci Dönem'de Meclis'te, 12 isim Erzurum Milletvekili olarak görev yapmışlardır. Bu, isimlerin yanı sıra, Saim Ali Dilemre ve Pertev Demirhanda vardır.

CHF tarafından yukarıda aday gösterilen 10 milletvekilinden Tahsin Uzer'in Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayini sebebiyle 8 Kasım 1935'de istifası, Necip Asım Yazıksız'ın da 10 Ocak 1936'da ölümü nedeniyle boşalan Erzurum

²³⁸ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 60.

²³⁹ Nuran Dağlı-Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, I, 2-8; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 61.

²⁴⁰ Duman, 222; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem. (1935-1939)*, I, 62.

milletvekilliklerine 22 Ocak 1936'dan itibaren Saim Ali Dilemre, Sait Pertev Demirhan seçilmişlerdir.²⁴¹

3.2.1. Erzurum Milletvekilleri'nin Özgeçmişleri

1) Hüseyin Aziz Akyürek – Erzurum Eski Milletvekili

(d. 1882 - ö. 1951)

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti bürokrasisinde üst düzey görevlerden sonra, Yunan işgali sonrası Manisa'da mutasarrıflık ve yine işgal sonrası İzmir'de önce valilik, sonra da belediye başkanlığı yapmıştır. TBMM III. Dönem'den itibaren 5 dönem Erzurum milletvekili olarak Meclis'te bulunmuş Türk siyasetçisi ve idarecidir. Hüseyin Aziz Bey 12 Mayıs 1882 tarihinde babasının memuren bulunduğu Trabzon'da doğdu. Edirne vilayeti defterdarı olan Kars kökenli Hasanbayraktarzade ailesine mensup Erzurumlu Mehmet Mithat Efendi ile Hanife Lebibe Hanım'ın oğludur. 1914 yılında Zekeriya Reşit Paşa, Şekibe kızı Müzeyyen Hanım ile evlenmiştir.²⁴²

Aziz Bey ilk öğrenimini Adana Mekteb-i İbtidaisi'nde 1897'de tamamlamıştır. Ayrıca bir yıl da Mülkiye-yi Şahane Mektebi'nin idadi kısmının son sınıfında okuyarak, buradan da 1899'da diploma almıştır. 1902'de Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'den mezun olmuştur. Sicilinde Türkçeden başka Fransızca, İngilizce ve Ermenice konuşabildiği ve yazabildiği belirtilmektedir. 1903'te Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde mülazımlığa tayin olunarak devlet hizmetine girdi. Burada 5 Ekim 1904 tarihinde Edirne vilayeti maiyyet memurluğuna tayin edildi. Burada 29 Mayıs 1908 tarihinde “ıkmal-i müddet-i nizamiye” eylemiş, yani stajını tamamlamıştır. Stajındaki yeterliği üzerine, 12 Kasım 1908 tarihinde Eceabat kaymakamlığına tayini yapılmıştır. Aziz Bey de 12 Kasım 1908 tarihinde göreve başlamıştır. 13 Kasım 1909 tarihinde becayiş suretiyle Lüleburgaz (Bergos) kazası kaymakamlığına nakledilmiş ve 25 Kasım'da görevine başlamıştır.²⁴³

²⁴¹ Ayın Tarihi, 1936, 8; Dağlı- Aktürk, 2-8; Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 245.

²⁴² TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası; Nejdett Bilgi, “Saruhan Sancağı'nın Son Mutasarrıfı: Hüseyin Aziz Akyürek”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 1, İzmir, 2005, XX, 2; Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 245.

²⁴³ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

11 Şubat 1911 tarihine kadar Lüleburgaz kaymakamlığını yürüten Aziz Bey, görevinden istifa ederek İttihat ve Terakki Fırkası Genel Sekreterliği'ne getirildi. Bu görevde yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra tekrar idare mesleğine döndü. 17 Eylül 1913'te Edirne vilayeti merkez kazası kaymakamlığına tayin edildi ve bu görevini 18 Aralık 1913 tarihine kadar yürüttü. Aynı tarihte Gelibolu sancağı mutasarrıf vekaletine atandı. 14 Ocak 1914 tarihinden itibaren bu görevi yürütmeye başladı. Gelibolu sancağı mutasarrıfı iken, yeteneğinden ötürü “İntihab-ı Memuriyet Komisyonu”kararıyla, 6 Ağustos 1914 tarihinde aynı maaşla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (Emniyet Genel Müdürlüğü) siyasi kısım yardımcılığına atandı. Bu görevde iken 19 Aralık 1915 tarihinden itibaren Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne ait muamelatın yürütülmesi vekaleten ve fahri olarak uhdesine verildi. 24 Nisan 1916 tarihinde de terfian ve asaleten Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne atandı. Bu görevde iken Matbuat Umum Müdürü Hikmet Nazım'ın Ocak 1918'de Hamburgbaşkonsolosluğuna atanması üzerine, vekaleten Matbuat Umum Müdürlüğü'nü de üstlendi.²⁴⁴

Yine bu görevde iken I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren cepheye gönderilen gönüllü taburlarının oluşturulması, donatılması ve bekletmeksizin sevklerinin gerçekleştirilmesinde gösterdiği fedakarlıktan dolayı, 3 Ocak 1917 tarihinde Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca 24 Ekim 1917 tarihli irade-i seniye ile başarılı hizmetleri ve liyakatinden dolayı kendisine İkinci Mecidi nişanı verilmiştir. Hüseyin Aziz Bey'in Emniyet Umum Müdürü iken, Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk beş yöneticisi arasında yer aldığı da bilinmektedir. 27 Ekim 1918'de bu görevlerinden ayrılarak Stokholm Sefareti Ticaret Ataşeliği'ne atandı. Tahsisatsızlık sebebiyle esas görevine başlayamadığı için Berlin;'de kaldı. Mütareke ve Milli Mücadele yıllarını burada geçirdi. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Mersin yoluyla Türkiye'ye döndü. Bir süre Adana ve Konya'da oturdu.²⁴⁵

Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulan ve İttihat ve Terakki dönemi yöneticilerinin yargılandığı Divan-ı Harb-i Örfi'nin, 27 Nisan 1919'da gıyabında yargılamaya başladığı kişiler arasında Emniyet eski Müdürü Aziz Bey de

²⁴⁴ Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 246; Şükrü Karatepe, “Parlamentar Sistem”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1991, 240; Bilgi, 3.

²⁴⁵ Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 246; Bilgi, 3.

bulunmaktaydı. Mahkeme Aziz Bey'i, Emniyet Umum Müdürü olarak, çeşitli gizli suçları işleyen Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetiminde yer almak ve işlediği suçlardan sorumlu tutmaktaydı. Aziz Bey hakkında önce Emniyet'e ait bazı belgelere el koymak ve imha suçlaması yapılmış, ardından mahkeme tarafından Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylemlerinden sorumlu tutulmuştur.²⁴⁶

Dahiliye Nezareti'nin 16 Nisan 1919 tarihli yazısı üzerine, Hariciye Nezareti suçluların iadesi isteğinde bulunabilmek için, 20 Haziran 1919'da Adliye Nezareti'nden gerekli evrakın hazırlanarak gönderilmesini istemiştir.²⁴⁷

Adliye Nezareti Hariciye'nin yazısını ilgili mahkemeye havale etmiş, mahkeme de 18 Kasım 1919 tarihinde bu yazıya eklediği tezkerede, Aziz Bey'e isnat edilen suçu sadece Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkili olmak şeklinde belirtmiştir. Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği ise bunun aynı zamanda siyasi bir suç anlamına geldiğini belirterek, iade isteğinin sadece bu noktaya dayandırılmasının sonuç getirmeyeceğini bildirmiş ve Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili dava henüz ilerlemediği için, Aziz Bey'in Almanya'dan iade isteğinin resmi evraka el koyma ve imha, tehcir, taktıl ve yağma suçlarıyla ilişkilendirilerek hazırlanan bir dosya ile mümkün olabileceğini, 21 Aralık 1919 tarihli tezkere ile Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.²⁴⁸

Aslında Aziz Bey yargılamaya konu olan İttihatçı liderler gibi firar etmiş değildir. Ama hem mahkeme safahatında, hem de yazışmalarda firari muamelesi görmüştür. Bir süre sonra konu gündemden kalktığı gibi, yargılamalar da, Ankara hükümetinin 11 Ağustos 1920 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfileri kaldırmasıyla birlikte son bulur. 24 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinden yeni kurtarılmış olan Saruhan (Manisa) sancağı mutasarrıflığı'na atandı.²⁴⁹

10 Ekim 1922 tarihinde başladığı bu görevini, İzmir valiliğine atandığı 8 Ağustos 1923 tarihine kadar sürdürdü. Mutasarrıflık dönemini başta Yunanlar tarafından yakılarak bir enkaz haline getirilmiş olan Manisa şehri olmak üzere Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Gördes gibi diğer şehir ve köylerin yeniden yaşanılabilir hale getirilmesi çalışmaları meşgul etti. Bugünkü Manisa şehrinin genel çizgilerini

²⁴⁶ Karatepe, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 240.

²⁴⁷ Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 246; Bilgi, 4.

²⁴⁸ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, (7. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, 9; Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 246; Bilgi, 5.

²⁴⁹ Cengiz Çuhadar, *Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Sayı 2, Elazığ, 2007, 119.

koruduğu bir imar planı yapıldı. İzmir valiliği görevini 1 Ekim 1923 tarihinden 6 Ocak 1924 tarihine kadar sürdürdü. 16 Kasım 1924'te başlayan İzmir Belediye seçimlerine Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan katıldı. 4 Aralık'ta belli olan sonuçlara göre, 21 adayın arasında dördüncü sırada yer aldı. Belediye heyeti tarafından 7 Aralık 1924 tarihinde İzmir Belediye Başkanlığına seçildi.²⁵⁰

Aziz Bey'in İzmir'de uğraştığı ilk sorunlardan birisi, mübadil göçmenlerin yerleştirilmesi oldu. Vilayetin birçok yerinde terk edilmiş bağlar olduğu ve bağcılıktan anlamayanların elinde buraların ziyan olacağı düşüncesiyle, özellikle bağcılıkla uğraşan Girit göçmenlerinden bin kişilik bir kafilenin Urla yöresine yerleştirilmesi için, Vekâlet nezdinde girişimde bulunmuştur. Aziz Bey zamanında İzmir önemli imar faaliyetlerine de sahne olmuştur. Meşrutiyet yıllarında Rahmi Bey'in valiliği döneminde ortadan kaldırılan maşatlık, Aziz Bey zamanında bütünüyle yeniden düzenlenerek, İzmir'in en güzel park, dinlenme ve eğlence alanı haline getirilmiştir.²⁵¹

Bu parkın karşısında ve deniz kenarında güzel bir bahçe yapılmış ve Türk Ocağı binası inşa ettirilmiştir. Aziz Bey'in valiliği döneminde, Fransız şehircilik uzmanı R.Danger ile 1924 Eylül sonunda teslim edilmesi öngörülen bir sözleşme imzalanarak, İzmir'in imar planı çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıca şehrin bir de kanalizasyon planını yaptırdı. İzmir'in beş yıllık imar projesi, Aziz Bey'in belediye başkanlığı zamanında hazırlanmış ve İzmir şehri yerleşim, ticaret ve sanayi bölgelerine ayrılmıştır. Ayrıca gençlerin spor faaliyetlerinde bulunabilmeleri için Alsancak'ta bir spor sahası yapılmıştır. Erikson şirketi ile anlaşarak, yüzde 51 hissesi İzmir Belediyesi'ne ait olmak üzere, İzmir'de ilk defa olarak otomatik telefon tesisi faaliyete geçirilmiştir. Hüseyin Aziz Bey 1927 genel seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili adayı gösterildi. 12 Ekim 1927 tarihinde 635 oy alarak Erzurum milletvekili oldu ve İzmir'deki görevinden istifa etti. 1 Kasım 1927

²⁵⁰ Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 247; Bilgi, 5.

²⁵¹ Hüseyin Aziz Akürek, Erzurum milletvekilliği görevini 4.5.6 ve 7. Dönemlerde de sürdürdü. 25 Mayıs 1932'de kurulan Parlamenterler Birliği Türk Grubu'nda yer alması ve genel kurulda çeşitli konularda konuşmalar yapmıştır. V. Dönemde Irmak-Filyos demiryolu açılma törenine katılacak heyete de seçildi. 8. Dönemde seçilemediğinden 5 Ağustos 1946 tarihinde milletvekilliği son bulmuştur. Aziz Akyürek, TBMM'deki görevinden başka Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Genel Merkezi Birinci Başkanlığını yaptı. Aziz Akyürek, 29 Mayıs 1947 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisi Başkanlığı'na atanmıştır. 13 Temmuz 1947 tarihinde yaş haddinden emekliye ayrıldı ve emekli olarak yaşadığı Ankara'da 15 Ağustos 1951 tarihinde öldü. Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verildi. Bkz. Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 247; Bilgi, 6.

tarihinde başladığı milletvekilliğinde Dönem boyunca Bütçe Komisyonunda çalıştı ve genel kurulda 4 konuda 21 kez söz aldı.²⁵²

2) Ahmet Fikri Tüzer – Erzurum Eski Milletvekili (d. 1878 - ö. 1942)

Şubat 1878’de Şumnu’da doğdu. Babası Hacı İsmail Efendi, annesi Zeliha Hanım’dır. Mustafa-Cevriye kızı Ayşe Nazmiye ile evli çocuğu yoktur. Ekim 1905’te Askeri Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle doktor (tabip) çıktı. Gülhane Hastanesinde operatörlük ihtisası yaptı. Aralık 1906’da kura ile 6’ncı Ordu Bağdat Merkez Hastahanesine atandı. Nisan 1907’de kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) terfi etti. Nisan 1908’de 6’ncı Ordu, 43’üncü Alay, 1’inci Tabur Tabipliğine atandı. Daha sonra Kerkük Hastahanesi ikinci tabipliğine getirildi. Böylece Ekim 1906–Mart 1911 tarihleri arasında 6’ncı Orduda hizmet verdi.²⁵³

Mayıs 1911’de 8’inci Kolordu Cebel Topçu Taburu Tabipliğine, Ekim 1911’de sınavla Kuleli Askeri İdadisi (Lisesi) Hikmet öğretmenliğine atandı. Haziran 1912’de Gelibolu İzmit Tümeni Seyitgazi Redif Taburu doktorluğuna, Aralık 1912’de Nazimiye 3’üncü Alay, 3’üncü Tabur tabipliğine getirildi. Burada hastalanarak Şubat 1912’de Hadım Köy Hastahanesine, buradan da 14 Şubatta tedavi için İstanbul’a gönderildi.²⁵⁴

Mart 1913’te hava değişimi yapmak ve mesleğine devam etmek üzere, isteğine uyularak, geçici olarak Kuleli Okulu Hastahanesine atandı. Kıdemli yüzbaşı bulunduğu sırada verdiği üstün hizmetler nedeniyle Şubat 1914’te iki yıl sefer kıdemli verilerek Erzurum Hastahanesine atandı. Haziran 1915’te binbaşı oldu. Temmuz 1918’de 3’üncü Ordu Menzil Baştabipliğinden alınarak geçici olarak Eylül 1918’de Şark Ordular Grubu Başmenzili Müfettişliği Sertabipliğine geçirildi.²⁵⁵

Nisan 1918’de gösterdiği çalışkanlık nedeniyle 8 ay sefer kıdemi verildi. Aralık 1918’de geçici olarak Beylerbeyi Hastahanesine, daha sonra Ocak 1919’da Kuleli İdadisi Baştabipliğine, Mayıs 1919’da Maçka Hastahanesi İkinci Tabipliğine, Nisan 1920’de Selimiye Hastahanesi Şube Amirliğine ve Temmuz 1920’de Gülhane Tatbikat Okulu Müdür Yardımcılığına atandı. Bu görevde iken Anadolu’ya katıldı.

²⁵² Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, 247; Bilgi, 7.

²⁵³ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁵⁴ Recai G. Okandan, *Devletin Menşei*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945, 7-13; Öztürk, 253.

²⁵⁵ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

Sağlık Bakanlığının değişik şubelerinde ve sağlık müfettişliklerinde hizmet verdi. Temmuz 1924'te Sağlık Bakanlığı Sosyal Yardım Müdürü oldu. Darul Eytamlar Genel Müdürlüğünde bulundu.²⁵⁶

Aralık 1924- Eylül 1927 yıllarında Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı yaptı. 1915'te Erzurum Hastahanesinin yönetiminde ve salgın hastalıkların önlenmesindeki başarılı hizmetleri nedeniyle Harp Madalyası, 1907 yılında Bölge Sertabipliği sırasında sağlık işlerini üstün başarı ile yönettiği ve salgın hastalıkları yok ettiğinden müceddeden Dördüncü Mecidi Nişanı, Bölgesinde meydana çıkan kolera, hummai racia ve lekeli tifo hastalıklarının yayılmasına karşı isabetli önlemler alması ve tedavileri için geceli gündüzlü çalışması nedeniyle iki sene kıdemli ödüllendirildi.²⁵⁷

Müsteşar bulunduğu sırada TBMM III'üncü Dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 635 oy alarak Erzurum'dan milletvekili seçildi. 12 Ekim 1927'de mazbatasını alıp 1 Kasım'da Meclise katıldı. 4 Kasım'da mazbatasını onaylandı. Sağlık Komisyonunda çalıştı. Bu komisyonun sözcülüğünde ve Başkanlığında bulundu. Geçici Harp Komisyonu Üyeliğine seçildi. Eylül 1931'de emekliye ayrıldı.²⁵⁸

²⁵⁶ Suavi Tunçay, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, 21-26.

²⁵⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönemi (1927-1931)*, 253; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 244.

²⁵⁸ Dr. Ahmet Fikri Tüzer IV. V. VI. Dönemlerde aynı bölgeden milletvekili seçildi. Fikri Tüzer mebusluktan başka CHP genel yönetim üyeliği, Kızılay Genel Merkezi ve Etibba Odası yüksek haysiyet divanı üyesi olarak görev yaptı. Tüzer bu görevlerinin dışında, CHP'de en üst düzey yöneticilik yapan önemli bir isimdi. CHP nizamnamesi gereğince Genel Başkan İsmet İnönü, 26 Ocak 1936'da Erzurum Mebusu Fikri Tüzer'i CHP Genel Sekreteri olarak seçmişti. Bu tarihe kadar CHP Genel Sekreterliği görevini Dâhiliye Vekili yürütürken, bundan sonra bu görev mebuslara verilmeye başlanmış ve böylece "parti-devlet birliği" konusunda yeni bir dönemin kapıları aralanmaya başlanmıştır. Dr. Ahmet Fikri Tüzer, Mayıs 1942'de de İçişleri Bakanı oldu ve vekillik yaparken 18 Ağustos 1942'de vefat etti. Bkz. Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönemi (1927-1931)*, 254; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 249.

3) Ali Fuad Sirmen – Erzurum Eski Milletvekili (d. 1899 - ö. 1981)

1899'da İstanbul'da doğdu. Mehmet Mithat Bey ve Emine Faika Hanımın oğludur. 1918'de Posta Telgraf Mektebi Alisi'ni bitirdi. 1924'te İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesinde yükseköğrenimini tamamlayarak, aynı yıl, Temyiz Başmüddeiumumiliğinde çalışmak üzere Eskişehir Aza Mülazımlığına atandı. Haziran 1925'te Ankara Ağır Ceza Mahkemesi Mülazımı, Ekim 1925'te Ankara Adliye Meslek Mektebi Müdürü oldu. Aynı zamanda ceza hukuku öğretmenliği yaptı. 1926'da Roma Üniversitesi Hukuk Fakültesinde doktora yapmak üzere gönderildi. 1931'de Hukuk Doktoru unvanı ile yurda dönerek Adliye Müfettişi oldu. 1932'de Ankara Cumhuriyet Savcılığına atandı.²⁵⁹

Bu görevden iken V. Dönemde Erzurum'dan milletvekili seçildi. 14 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclise katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onayladı. Dönem boyunca Adliye Encümeni üyesi ve kâtibi olarak görev yaptı.²⁶⁰ Aynı yıl Türkiye-Danimarka Daimi Uzlaşma Komisyonu üyeliğine seçildi.²⁶¹

Ayrıca, Belediye Kanununa ek kanunu, iş kanunu orman kanunu, iktisadi teşekküllerin teşkilatı ile murakabeleri hakkındaki layihasının müzakeresi için kurulan encümenlerde de görev yaptı.

Milletvekili olarak görev yaparken Meclis kürsüsüne çıkmış ve “Milletvekillerinin yarısı aptaldır.”²⁶² Hakaretinde bulunmuştur. Sarf ettiği bu sözlerle gelen tepkiler üzerine bir daha kürsüye çıkmış ve “Meclistekilerin yarısı akıllıdır.” demek suretiyle aynı manayı devam ettirmiştir. Fuat Sirmen, 1949 yılındaki Adalet Bakanlığı sırasında gazete sahipleriyle bir toplantı yapar.²⁶³

Bu toplantıya Sedat Simavi adına Bahadır Dülger katılır. Bakan, tanışmak amacıyla teker teker konuklarına hangi kurumdan geldiklerini sorar ve aynı soruyu Bahadır Dülger'e de yöneltir. Dülger, “Hürriyet'ten geliyorum efendim.” diye cevap verir. Bunun üzerine Sirmende, “Yani Yahudi sermayesiyle çıkan gazetedenisiniz,

²⁵⁹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁶⁰ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, 2001, II, 262; Okandan, 7-13.

²⁶¹ BCA.30.10/59.84.17-1.

²⁶² Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 262; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 168.

²⁶³ Tuncay, 21-26.

öyle mi?” diye sorunca, “Evet” karşılığını alır. Daha sonra bu cevap Dülger’in işten atılmasına sebep olur.²⁶⁴

Bediüzzaman ve Risale-i Nur’a cephe alan ve her türlü baskıyı meşru görenlerden birisi de Fuat Sirmen olmuştur. Uzun yıllar süren Adalet Bakanlığı döneminde Bediüzzaman aleyhinde muhtelif davalar açılmış, haksız yere tutuklamalar yapılmış ve hapisler olmuştur. Fuat Sirmen, daha sonraki dönemde de menfi tavrını devam ettirmiş, Kur’an’ın çok ehemmiyetli tefsirlerinden biri olan Zülfikar adlı eserin yasaklanması için girişimde bulunmuş ve bakanlar kuruluna bizzat şikâyetle bulunmuştur. Bir iki ayetin tefsirine itiraz ederek eserin tamamen yasaklanmasını istemiştir.²⁶⁵

Kurtuluş Savaşı sonrasında geçmişte meydana gelen olayları ters yüz edip insanları karalamak çok sık yapılan eylemlerdendi. Özellikle tek parti döneminde bu tür karalamalar daha çok görülmekteydi. Bu tür iftiralara maruz kalanlardan birisi de Bediüzzaman olmuştur. Bediüzzaman, eskiden zararlı cemiyetlerle irtibatlı olduğu yalanı uydurularak karalanmaya çalışılmış ve bu karalamalar Meclis çatısı altında da tekrarlanmıştır. Meclisteki bu tartışmalar üzerine Adalet Bakanı Fuat Sirmen kürsüye çıkarak, Bediüzzaman Said Nursi’nin geçmişte hiçbir zararlı cemiyetle ilişkisi olmadığını resmen ilan etmek durumunda kalmıştır. Kamuoyunda “komünist” olarak telakki edilen bir şahsın iddialara bu şekilde cevap vermesi daha büyük bir önem arz etmiştir.²⁶⁶

4) Ahmet Zeki Soydemir –Erzurum Eski Milletvekili (d. 1883 – ö. 1954)

1883’te Selanik’te doğdu. Babası Demir Ali Bey, Annesi Atiye hanımdır. Selanik Askeri Rüştîyesinde Manastır İdadisinde öğrenim gördükten sonra 14 Ocak 1902’de Harp Okuluna girdi, 27 Mayıs 1905’te piyade mülazımı olarak burayı, 1

²⁶⁴ Ali Fuat Sirmen, 1939–1950 yılları arasında yapılan seçimlerde Rize’den milletvekili seçildi. 1943–1946 yılları arasında ikinci Saraçoğlu Hükümetinde İktisat vekili, İkinci Hasan Saka Hükümetinde Adliye, Şemsettin Günaltay Hükümetinde de Adliye Vekili olarak hizmet verdi. 1950 seçimlerinde seçilemedi. İstanbul’a yerleşti ve avukatlık yaptı. Politik çalışmalarını Cumhuriyet Halk Partisi Meclis üyesi olarak sürdürdü. 1961’de tekrar Rize’den milletvekili seçildi. Fuat Sirmen, 1 Kasım 1961 ile 10 Ekim 1965 yılları arasında Meclis Başkanı olarak hizmet verdi. Ali Fuat SİRMEN, Fransızca ve İtalyanca biliyordu. 17 Mayıs 1981’de İstanbul’da öldü. Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verildi. Bkz. Ceyhun Demirtaş, Bab-ı İlahî’nin Şu Son Kırk Yılı, İstanbul, 1985, 145.

²⁶⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, 1994, 269.

²⁶⁶ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 263; Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, 174.

Eylül 1908’de Yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisini bitirdi. 3’üncü ordu ermine verildi. Çeşitli birliklerde görev yaptı. Balkan savaşına katıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde görev yaptı. Milli Mücadeleye katıldı. 10 Kasım 1920’de 7’nci Atlı Piyade Tümen Komutanı Vekilliğine getirildi. Güney Cephesi Kurmay Başkanı, 6’ncı Tümen Komutanı olarak görev yaptı.²⁶⁷

II. İnönü, Dumlupınar, Kütahya–Eskişehir, Savarya muhaberelelerinde yer aldı. Büyük Taarruzda gösterdiği yararlılıklar Albaylığa terfi ettirilmesini sağladı. Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı emrinde çalıştı.²⁶⁸

30 Ağustos 1927’de Tümgeneral oldu. Tümen Komutanlığı, Askeri Temyiz Mahkemesi Üyeliği, 1’inci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı yaptı. 17 Aralık 1934’te emekliye ayrıldı. V. Dönem Erzurum’dan milletvekili seçildi. 14 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935’te Meclise katıldı. 7 Mart 1935’te tutanağı onaylandı. Milli Müdafaa ve Dahiliye encümenlerinde üye olarak görev yaptı. Orman Kanunu, İzmir vilayeti turistik yollarının imarı hakkındaki kanun, spor teşkilatı lahiyasını müzakere için kurulan geçici encümenlerde üye olarak görev yaptı. Afyonkarahisar-Karakuyu demiryolunun açılma törenine katılacak heyete seçildi.²⁶⁹

İhtiyat zabitleri ve ihtiyat askeri memurları kanununun 23’üncü maddesinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir muvakkat madde eklenmesi hakkında kanun, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü teşkilat ve vazifelerine dair kanun, Türk Bayrağı Kanunu, subay ve askeri memurların yaşları hakkındaki kanun dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşlerini açıkladı.²⁷⁰

²⁶⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, Ankara, 2001, II, 267.

²⁶⁸ Ahmet Zeki Soydemir, VI. ve VII. Dönemde Erzurum’dan, VIII. Dönemde Çankırı’dan milletvekili oldu. Katıldığı muharebelerdeki başarılarından dolayı çeşitli Osmanlı nişanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinden de İstiklal Madalyası almış bulunan Tümgeneral Ahmet Zeki Soydemir, 3 Eylül 1954’te İstanbul’da öldü. Bkz. Güneş, 267; Hakan Uzun, *Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*, (20. Sayı), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Yayınları, Kırşehir, 2010, IX, 236.

²⁶⁹ Uzun, *Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*, 237; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 267.

²⁷⁰ Uzun, *Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*, 241; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 268.

5) Nafi Atuf Kansu – Erzurum Eski Milletvekili (d. 1890 – ö. 1946)

Nafi Atuf (Kansu)'nın babası askeri doktor (tabip) Aziz Emin Paşa, annesi Emine Florya hanımdır. Aziz Emin Paşa aslen Kastamonu'lu, Emine Hanım'ın da Çerkezistan doğumlu olduğu bilinmektedir. Nafi Atuf Mekke'de 1890 yılında ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Nafi Atuf ve ailesinin Edirne'de oturdukları Sarıcapaşa Mahallesi, Taşlık semti civarında ve tamamen Müslüman halktan oluşan bir mahalledir. Nafi Bey, İlkokulu Taşlık İlkokulu'nda bitirmiştir.²⁷¹

Orta ve Lise Eğitimini 1906 yılında tamamladığı Edirne Mülki İdadisi'nde Milli Mücadele'de Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı olan halasının torunu Mazhar Müfit (Kansu) Bey'de tarih ve matematik öğretmeni ve idareci olarak bulunmaktaydı. Edirne Mülki İdadisi'nden mezuniyetinden sonra İstanbul'a gidip, giriş için gerekli komisyon sınavını kazanarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye (Mülkiye Mektebi) 1907 yılında giren Nafi Atuf Bey İstanbul'da çeşitli binalarda eğitim veren Mülkiye'den 1910 yılında çok iyi derece ile mezun olmuştur.²⁷²

Eylül 1910'da Edirne Nimesi Hürriyet İlkokulunda öğretmenliğe, daha sonra İttihat ve Teraki İlkokulu Müdürlüğüne atanarak devlet hizmetine girdi. Aynı zamanda ek olarak Edirne Maiyet Memurluğuna başladı. Burada onbeş günde bir çıkan “Say ve Tetebü” adlı bir dergi yayımladı. Bu göreve Edirne'nin işgale uğramasına kadar kaldı. Meşrutiyetin öncesi ve sonrasındaki yıllarında, Nafi Atuf, özgürlükçü ve Batılı siyasi düşüncelerle ve akımlarla yakından ilgilenmiş, yurtiçinde ve yurtdışında filizlenen sosyolojik akımların etkisiyle kurulan bazı siyasi cemiyetlerin kuruluşunda rol almış, bazılarında da etkin görevler yapmıştır. Nafi Atuf Bey'in, eğitimde Fransız sosyolog ve eğitimcilerinden La Play ve Edmond Demolins ekolüne yakın ilgi duyan Sultanzade Prens Sabahattin Bey ile düşünsel yakınlığı bu akıma olan ilgisi ile başlamıştır.²⁷³

Nafi Bey, müdür olarak görev yaptığı vazife ile birlikte, zamanın Edirne valisi ve daha sonraları İttihat Terakki Partisi'nin Genel Sekreteri olacak olan Selanikli Hacı Adil (Arda) Bey tarafından 14 Kasım 1910 tarihinden itibaren şimdiki

²⁷¹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁷² Ali Çankaya Mücellitoğlu, *Mülkiye ve Mülkiyeliler, 1860-1949 Mezunları*, Ankara, 1954, II, 679.

²⁷³ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem (1927-1931)*, III, 248; Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, 119.

kaymakam adaylığı vazifesine denk gelen Edirne Vilayet Maiyet Memurluğu'na vekaleten tayin edilmiştir.²⁷⁴ Bu vilayet hizmetini daha sonra üzerine alacağı diğer eğitim görevleri ile birlikte 1912 Bulgar işgaline kadar sürdürdü. Nafi Bey, bir yandan vilayet maiyet memurluğunu ve Nimet-i Hürriyet okulundaki müdürlük görevini vekaleten yürütürken aynı zamanda Türkçe ve Malumat-ı Medeniye (Medeni Bilgiler) öğretmenliğine devam etmiştir. O dönemde Edirne'de Kaleiçi'nde bulunan, bir Ermeni Rüşdiyesi'nde de Türkçe öğretmenliği yapmıştır.²⁷⁵

1911–1912, yıllarında Nafi Atuf Bey Edirne'de halka umumi dersler vermek, gece dersleri ile öğretmen yetiştirmeye çalışmak, özetle öğretmenlerin aralarında mesleki sorunları tartışabilmeleri ve mesleki gelişimlerini sağlayabilmeleri amacıyla “Mahvel-i Muallimin” (Öğretmenler Topluluğu) örgütünün kurulmasında önemli rol oynar. Bu dernek, Nafi Atuf'un da görev yaptığı okulun öğretmenleri tarafından kurulmuş olup ülkemizde Meşrutiyet döneminde öğretmenler arasında kumlan ilk taşra örgütlerinden biri olarak anılır. Bu nedenle Nafi Atuf, Mahfel-i Muallimin'i kendisinin kaleme aldığı “Türkiye Maarif Tarihi” kitabında ilk öğretmen derneği olarak tanıtmıştır.²⁷⁶

1912 Ekim ayında Balkan harbi başlayınca Nafi Atuf ailesini İstanbul'a gönderip kendisi Edirne'de kalmıştır. Edirne'nin Balkan harbi sırasında işgalinde Kaleiçi'nde Edirne Mektebi binasında açılan Askeri Hastanenin Müdürlüğü'nü yapmış yakın arkadaşı Vehbi Bey'de yardımcısı olarak çalışmıştır. Nafi Atuf Bey, 26 Mart 1913 de Edirne'de kalenin düşmesine kadar görev yaptı. Balkan Savaşından sonra sivil tutsak olarak Edirne'den ayrıldı. Sofya-Ruşçuk ve Bükreş yoluyla Karadeniz'den yaz ayları başında İstanbul'a döndü ve ailesi ile birlikte Pendik-Dolayoba'ya yerleşti. Bir süre Pendik–Dolayoba'da ilerinde kayınbiraderi olacak Vehbi Bey'le birlikte tavukçuluk ile uğraşmayı denedilerse de başarılı olamadılar.²⁷⁷

1913 yılının yaz aylarında babası Dr. Aziz Emin Paşa Mekke'de vazifede iken Vehbi Beyin ağabeyi Ali Niyazi Bey'in çağrısı üzerine Biga'ya gitmiş ve Biga Terakki Mektebinde (Biga Rüştüyesinde) okulun kapanışına kadar birkaç ay

²⁷⁴ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁷⁵ Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 32; Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem (1927-1931)*, III, 250.

²⁷⁶ Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 33; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, 205-207; Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem (1927-1931)*, III, 251.

²⁷⁷ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, 96.

matematik öğretmeni olarak orada çalışmış ve sonra tekrar Edirne'ye geri dönmüştür.²⁷⁸

Nafi Atul Bey, Maarif Nezareti (MEB) tarafından 7 Temmuz 1914 'de Bursa'da İpekciler yokuşunda bulunan Bursa Darülmualimini (Erkek Öğretmen Okulu) Müdürlüğü'ne getirildiğinde henüz 24 yaşında idi. Eşi Müfdale hanımla ile birlikte vazife aldığı Bursa Muallim Mektebi'nde geçirdiği yıllar onun eğitimciliğini olgunlaştıran bir evreyi oluşturur. Nafi Atuf Bey, 1915 yılı Kasım ayı ortalarına doğru Bursa'dan İstanbul'a geldi ve 1916 yılı başında Maarif Nezareti tarafından İstanbul Darülmualimin (Erkek Öğretmen Okulu) Müdür Yardımcılığına atandı. Nafi Bey'in bu görevi çok kısa sürmüştür. Ardından Maarif Nezareti kendisini 27 Ocak 1916'da İstanbul Darilmuallimat'ın (Kız Öğretmen Okulu) Pedagoji ve Ruhیات (psikoloji) öğretmenliğine tayin etti.²⁷⁹

6 Mayıs 1916'dan itibaren ise hem kız öğretmen hem de anaokulu öğretmenlerine pedagoji, ruhiyat (psikoloji) ve hıfzısıhha (sağlık) öğretmenliği görevlerini üstlendi. İstanbul Darülmualimat mektebinde Nafi Atuf Bey için yorucu ama bir o kadar başarılı yılları geçer. Yakın eğitimci arkadaşları Emin Erişirgil ve Hüseyin Ragıp Baydur'la bu dönemde Muallim Mecmuasını çıkarırlar. Mesul Müdürlüğünü Hüseyin Ragıp Bey ve Nafi Atuf Bey'ın yaptığı mecmua eğitim ile ilgili yazıları bünyesinde toplayan önemli bir meslek dergisi olmuştur. Dergi, İstanbul Kader Matbaası ve Evkaf-ı İslamiye Matbaasında 15 Temmuz 1916 – 10 Nisan 1918 tarihleri arasında 25 sayı olarak basılmış ve yayınlanmıştır. Büyüme Araştırması", "Şakirlerimizin Nema-yı Bedenisi" adı altında yayınlanmıştır.²⁸⁰

Nafi Atuf Bey, 1916 yılında Fenn-i Terbiye Tarihi adıyla bir eğitim tarihi kitabı yazmıştır. 1911 de tercüme ettiği Yeni Mektep kitabından sonra ilk özgün eseri olan bu kitap, Türkiye'de Batı eğitim düşüncesini derli toplu tanıtan ilk kitap sayılır.

²⁷⁸ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyete Geçiş Süreci*, Ankara, 1997, I, 82. Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 36; Turan, 205-207.

²⁷⁹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁸⁰ Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 47; Köker, 133.

Osmanlıca yazılan ve İkbâl Kütüphanesi tarafından yayınlanan bu kitap birçok kere basılmış olup Nafi Atuf Bey'in daha sonra kaleme alacağı Türkiye Maarif Tarihi ve Pedagoji Tarihi kitaplarına da önemli bir kaynak olmuştur.²⁸¹

Nafi Atuf Bey, 9 Mart 1916'da İstanbul Kız Darülmuallimatı'ndaki öğretmenlik görevi ile birlikte Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye'nin, Vakıf Mektepleri Müfettişliğine atandı. 21 Kasım 1917 tarihinde Nafi Bey Bursa'dan İstanbul'a dönerek, İstanbul'da Yüksek Ticaret Okulu Müdür Muavini'ne atandı. Ardından da 16 Ocak 1918'de Darülmuallimat Ana Muallimleri Kısmı (Kız Öğretmen Okulu-Ana Okulu Bölümü) Pedagoji öğretmenliğinde görevlendirildi. Nafi Atuf Bey, Bursa ve İstanbul'daki Darüleytamlarda geçirdiği 1916-1920 yılları arasında, bu kuramlarda gerek pedagojik, gerekse eğitim açısından birçok yenilikler denemiş ve başarılı sonuçlar almıştır.²⁸²

Bu tecrübelerini özellikle o dönem kaleme aldığı Muallim, Terbiye, Türk Yurdu gibi dergilerindeki makaleleri yoluyla eğitimcilerle paylaşmıştır. 1921 yılında ailesini İstanbul'da bırakarak Ulusal Kurtuluş hareketine katılmak için zorlu ama bir o kadar da ilginç bir yolculukla Ankara'ya gelen Nafi Atuf Bey'in Ankara'daki ilk görevi 1 Şubat 1921 den itibaren Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisinde Fransızca Baştercümanlığı'dır. Nafi Bey Matbuat Müdürlüğü'ndeki tercümanlık görevinden sonra, 1921 yılının ilk aylarında "Hakimiyet-i Milliye Gazetesi" (ULUS) Yazı İşleri Müdürü olur. 19 Temmuz 1921 'e kadar bu görevi sürdürür.²⁸³

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin ilk yazı işleri müdürlerinden olan Nafi Atuf Kansu 1921 yılında bu vazifesini Ziya Gevher'e devretmiş ve Ankara Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu)'nda öğretmenlik mesleğine geri dönmüştür. Aynı günlerde, Sakarya Meydan Muharebesinden birkaç gün önce Ankara'da Atatürk'ün talimatlarıyla 14 Temmuz 1921 de "1. Maarif Kongresi" toplanır.

²⁸¹ Cavit Binbaşıoğlu, *Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995, 126; Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 75; Turan, 205-207.

²⁸² TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁸³ Binbaşıoğlu, 129; Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 82-83; Metin Atuf Kansu - K. Işık Kansu, 58.

Kongreyi Mustafa Kemal cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir açılış konuşması yapmıştır.²⁸⁴

Türkiye eğitimindeki en önemli hareketlerinden biri Muallime ve Muallimler Birliğinin toplandığı “Maarif Kongresi” olmuştur. 180’e yakın üyenin katıldığı bu kongrede, zafer kadar önemli olan ülke halkının eğitimi ile ilgili sorunların tartışılarak geleceğe dönük eğitim politikalarının oluşturulmasına çalışılıyordu.²⁸⁵

Mustafa Kemal Atatürk’ün açılış nutku ile başlayan kongrede ele alınan başlıca konular ise; “Milli Maarif” kavramı içinde ilkokul ve orta öğretim programları ve köy öğretmeni yetiştirilmesi olmuştur. Anadolu’nun ihtiyacı olan açık üniversite olgusunun ilk çekirdeği olan “Serbest Ali Dersler Müessesesi-i İlmiyesi” kurumu bu kongrenin önemli sonuçlarından biridir. O dönem Maarif Vekaleti içinde oluşan komisyonda yine Nafi Atuf Bey’i görmekteyiz. Ayrıca okutulacak dersleri ve programı belirlemek için kurulan komisyon içinde yine Nafi Atuf Bey görev alır ve 1921 yılının Aralık ayından itibaren dersler Ankara Öğretmen Okulu’nda başlar. Bu derslerin yayınlandığı ve kurum duyurularının en önemli iletişim aracı, o dönem Nafi Bey’in yönetiminde olan Hakimiyet-i Milliye gazetesi olmuştur.²⁸⁶

Nafi Atuf Bey, 1921-1922 ders yılında Kayseri’de bu Birleşik Liselerde Müdürlük, aynı zamanda hukuk ve iktisat dersleri öğretmenliği yaptı. Kayseri Sultanisi’ndeki görevi sırasında tanıştığı Eflatun Cem (Güney)’le Kayseri’de Misak-ı Milli adında bir gazete çıkardı. Nafi Atuf Bey, Mudanya Mütarekesi ile Trakya, Milli hükümet yönetimine geçince Maarif Vekaleti kendisini Edirne Milli Eğitim Müdürlüğüne atadı. Ancak o sırada Maarif Vekaletine yeni seçilmiş olan İsmail Safa Bey Nafi Atuf’la çalışmak istiyordu. Nafi Atuf Bey Edirne’ye gitmeden, 12 Kasım 1922 de Maarif Vekili İsmail Safa (Özer) Bey tarafından Orta Tedrisat (Öğretim) Umum Müdürlüğüne getirildi.²⁸⁷

Nafi Atuf Bey Orta Öğretim Genel Müdürü olduğu sürede Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar tarafından 3 Mart 1924 de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat (Eğitim Birliği) Kanunu’nun alt yapısını hazırlamak üzere görevlendirilmiş ve özellikle yabancı azınlık okullarının durumu ile yakından ilgilenmiştir. Vasıf Çınar Bey’in

²⁸⁴ Binbaşoğlu, 135.

²⁸⁵ Metin Atuf Kansu – K. Işık Kansu, 59.

²⁸⁶ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁸⁷ Yücekök, 8-9; Cevat Dursunoğlu, “Nafi A. Kansu’nun Ardından”, *İlk Öğretim*, Sayı 383, 1 Kasım 1949.

bakanlığının son günlerinde Nafi Atuf Bey, Fuat Köprülü Bey'in istifasıyla boşalan ve 20 Kasım 1924'den Kasım 1927 tarihine kadar yürüteceği Maarif Vekaleti Müsteşarlığına getirildi.

Bu görevlendirme Cumhuriyet tarihinin ilk Milli Eğitim Müsteşarlığı olarak özellik arzetmektedir. Atanmasını izleyen bir yıl içinde, kısa bir dönem Şükrü Bey (Saraçoğlu) ve daha sonra Hamdullah Suphi Bey ile çalıştıktan sonra kendisi ile çok etkin bir dönem geçireceği Mustafa Necati Bey ile 1925 yılı Aralık ayından başlayarak çalışmaya girişmiştir.²⁸⁸

Nafi Atuf Bey'e, 26 Haziran 1927 de TBMM tarafından "Mücadele-i Milliyede Aşarı Hamaset ve Fedakarisi'nden" dolayı TBMM beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir. 6 Eylül 1927 yılında yapılan 3. Dönem milletvekili seçimlerinde Cumhuriyet Halk Fırkası 'ndan Erzurum Milletvekilliği'ne 635 oyla seçilmesi üzerine müsteşarlık görevinden ayrılan ve 12 Ekimde mazbatasını alan Nafi Atuf, 1 Kasım 1927 de Erzurum Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Mazbatasını 14 Kasım 1927'de onaylandı. Bütçe ve Maarif (Milli Eğitim) komisyonlarında çalıştı. Milli Eğitim Komisyonu Başkanlığında bulundu. Geçici memur Komisyonuna seçildi. Genel Kurul'da iki değişik konuda, 5 kez söz aldı.²⁸⁹

IV. ve V. dönemlerde Erzurum'dan milletvekili seçildi. Nafi Atuf, Cumhuriyet Halk Partisi Erzurum milletvekili olduğu 1935 yılının Mayıs ayının 9-16 tarihleri arasında toplanan kurultayında Genel Yönetim Kurulu içinde görev yapmıştır.²⁹⁰

6) Mehmet Nafiz Dumlu – Eski Erzurum Milletvekili

(d. 1880 – ö. 1961)

1880'de Erzurum Merkez, A. Mumcu Mahallesinde doğdu. Babası Okçuzade Ragıp Bey, annesi Esmâ Hanımdır. Hediye Hanımla evlidir. 1904'te Harp Okulundan teğmen olarak diploma aldı. Nizamiye redif birlikerinin satılma

²⁸⁸ Sorguc, Bahir, *1920'den 1981'e MEB*, İstanbul, MEB, 1982, 37, 88-91, 161-163, 264-265.

²⁸⁹ Bahir, 89;Metin Atuf Kansu – K. Işık Kansu, 68.

²⁹⁰ Nafi Atuf Kansu, 25 Mart 1937 tarihinde Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarlığı'na atanmıştır. Nafi Atuf'un yaklaşık yedi ay sürdürdüğü bu göreve, 1 Kasım 1937 tarihinde siyasi müsteşarlık denemesinin yararlı olmadığı fikriyle son verilmiştir.²⁹⁰ VI. Dönemde Giresun'dan VII. ve VIII. Dönemlerde de Kırklareli'den milletvekili seçilen Nafi Atuf Kansu, CHP Teşkilatında çalıştı ve partinin genel sekreterliğine kadar yükseldi. Nafi Atuf Kansu 1935'te Türk Maarif Cemiyeti yönetim kurulu üyesini ve Edirne Lisesi Mezunları Cemiyeti onursal üyesi olarak görevlerini yürüttü. Temmuz 1942'de emekliye ayrıldı. Milletvekili olduğu sırada, 27 Ekim 1949'da Ankara'da öldü. Cenazesi Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verildi. Bkz. Bahir, 264; Metin Atuf Kansu – K. Işık Kansu, 93.

komisyonlarında çalıştı. 1919'da askerlikten istifa etti. 1921'de Erzurum Belediyesi Başkanlığına seçildi. Bu görevde iken 1926'da TBMM'nin II. Dönem ara seçimlerine katıldı.²⁹¹ 19 Aralık 1926'da yapılan seçimde 558 oy alarak Saruhan'dan milletvekili seçildi. 6 Ocak 1927'de mazbatasını onaylandı. 7 Şubat 1927'de Meclise katıldı. Erzurum'dan III. IV. V.V.VI. VII. VIII. Dönemlerde de milletvekili seçildi.²⁹²

7) Nakiye Elgün – İstanbul Eski Şehir Meclisi Üyesi ve Erzurum Eski Milletvekili (d. 1882 – ö. 1954)

1882'de İstanbul'da doğdu. Babası Sivaslı Gedikoğullarından Mehmet Ali bey, Annesi Zeliha hanımdır. Evlenmedi. 1901'de İstanbul Kız Muallim Mektebini bitirdikten sonra aynı okulda öğretmenlik ve müdür yardımcılığı yaptı. 1908'den sonra İnas (Kızlar) İdadisine (lise) aynı görev unvanıyla atandı. 1914'te bu idadının yatılıya çevrilmesi konusunda Maarif Nezaretiyle bir anlaşmazlığa düşünce istifa etti. Bir süre Vakıf okullarının ıslahı görevini üstlendi.²⁹³

13 Ocak 1920'de Sultanahmet'te yapılan miting de şu konuşmayı yapmıştır: “Ey İslam, ey altı asırlık muazzam tarihi mefahirle dolu büyük bir imparatorluğun, büyük camileri önünde toplanan ihtiyar, genç, kadın ve çocukları. Bugün büyük bir felaketi milliye karşısında azim ve imanla dolu Türk kadınlığının bir ferdi sıfatıyla huzurunuzda geliyorum. Kardeşler, sabrımız istihfaf ediliyor ve kanımız istihkar olunuyor. En sarıh hakkımız alınabilir zannediliyor. Türkler hakka tecavüz etmez, fakat hakkına da tecavüz ettirmez bir millet olduğunu anlatmak lazımdır. 14 aydır bekliyoruz.”²⁹⁴

Bu uzun intizar anında efkarı umumiyelerinde lehimize cereyan hasıl olan milletlere deyni şükranı ifade etmekle beraber şair milletlerin hakkımızda bu kadar kaahirane davranacaklarını, ta can evimizden vuracaklarını hiç zannetmiyorduk. İslam aleminin binlerce sene kalbinde sevgisini yaşattığı ana vatanı olan Anadolu'nun üstünde elem, iftirak bulutları uçuyor, İzmir'i, İstanbul'u idari ve siyasi noktai nazardan vermek bizim için kabil değildir. Kadın alemi bu sevgisini

²⁹¹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası

²⁹² Mehmet Nafiz Dumlu, 20 Temmuz 1961'de öldü. Zincirlikuyu mezarlığında da toprağa verildi. Bkz. Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi II. Dönem (1923-1927)*, III, 643.

²⁹³ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

²⁹⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 271; Sibel Duroğlu, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 87.

İstanbul'un kapılarında, Çanakkale muharebelerinde evladının sinelerinden siperler teşkil etmekle isabet etti. Efendiler, size memleketin bir kadını sıfatiyle hitap ediyorum. Fatih'in, Selim'in, Süleyman'ın mezarını, ecdadının ebedi abideleri olan camileri, türbeleri bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mıdır? ²⁹⁵

Ben tasavvur etmiyorum. Çıkmıyacaksınız, bırakmıyacaksınız. Biz de daima sizinle bareber olacağız, yanınızdan, önünüzden ayrılmıyacağız. Hayatından ziyade sevdiği evladını vatan sevgisine feda eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul için canını feda edeceğine elbette inanırsınız. Beş asırdan beri Saltanat ve Hilafeti Osmaniye bütün alemi islamı himaye İstanbul'dan ifa ve icra edilmiştir. ²⁹⁶

Bugün bütün dünya üzerinde milyonlarca müslüman alemini kendine raptedecek Osmanlı hilafetinden başka bir şevket olmadığı gibi İstanbul'dan başka da bir makkarrı hilafet olmuyacaktır. Haktan başka bir kuvvet tasavvur etmeyen bizler Allan'ın lütuf ve himayesine istinat ederek davamızdan vaz geçmiyeceğiz. Eğer Avrupa zaman zaman dost ve müttefik addettiği tarihine düveli muazamadan olduğunu kabul ve kayıt ettiği Türklerin son zamanlarda düçar oldukları elim felaketleri kafi addetmiyerek sabır ve tahammüllerini ölçmek isteyecekse Türkler de tahammülleri üzerine ölçülebilecek mesafe kalmadığını ve artık Türklerle meskün araziden bir karış bile vermek kabul olmadığını ispat edecektir. Önümüzde açık iki yol var; biri, tarihimize şanımızla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete götürmektir."diyerek konuşmasını bitirmiştir. Nakiye Elgün, Feyziye Lisesi Müdürlüğü yaptı. 1929'da İstanbul Kız Lisesi Müdürü oldu. 1930'da kadınların belediye ve il genel meclislerine seçilme hakları kabul edilince öğretmenlikten istifa ederek İstanbul Meclisi Umumi üyeliğine seçildi. ²⁹⁷

Encümen üyeliği yaptı. Bu görevdeyken V. Dönem seçimlerinde aday oldu ve Erzurum'dan milletvekili seçildi. 14 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclise katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca her toplantı yılında Dahiliye Encümeni üyeliğine seçildi. Ayrıca, Belediye Kanununa Ek

²⁹⁵ Toktamış Ateş, *Kemalizmin Özü Görüşler ve Düşünceler*, (3. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 1994, 11; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 271; Duroğlu, 88.

²⁹⁶ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, III, 39-40; Duroğlu, 91; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 272.

²⁹⁷ Yetkin, 31-42; Duroğlu, 91.

Kanun, Orman Kanunu, Belediye Kanunu, Spor Teşkilatı Kanunu Layihasını Müzakere için oluşturulan geçici encümenlerde de üye olarak görev yaptı.²⁹⁸

1938 senesi Maarif Vekaleti bütçesi, Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdiki, Hatay muvaffakiyeti, İngiltere Hükümeti ile imza edilen kliring ve dair anlaşmalar hakkındaki kanun, polis teşkilat kanunu, Reisicumhur Atatürk'ün tasarruflarında bulunan bütün çiftliklerini Hazineye ihda buyurdıkları hakkındaki tezkere dolayısıyla Genel Kurulda konuşma yaptı. İsmet İnönü Hükümetine güvenoyu verirken de kürsüde şunları söylemiştir: “Arkadaşlar, Başbakanımız General İsmet İnönü'ye beyanı itimad eden arkadaşlar arasında bizim de bulunmamız ve bulunma onurunu bize vermiş olmanız itibarile duyduğumuz heyecanı ifade için buraya gelmiş bulunuyorum. Bugüne kadar Türk, bütün olarak her sahada yan yana, el ele çalışmıştı.”²⁹⁹

Fakat bugüne kadar Türk milletinin en yüksek, en onurlu bir mevkii olan burada ilk defa yer almış bir kadın saylav olmak itibarile bunu verenlere karşı duyduğumuz hazzı ifade ederken yine bu büyük onurun içinde Türk Hükümetine itimad beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefının bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinci ifade etmeğe çalışırken belki söz bulamıyorum. Fakat bütün dünya bilsin ki Türk milleti dün olduğu gibi bugün de, bugünden sonra da hiç eksiksiz bir bütün olarak çalışacaktır. Bütün dünyaya bu suretle muvaffakiyetini, eserini, hüsnüniyetini göstermiş olacaktır. Bize bu güzel günleri ve bu güzel anları yaşatmış olan, ta ilk günden beri bize rehberlik eden, önderlik eden Mustafa Kemal Atatürk'e Affınızı istirham ederim, büyük bir heyecan içinde olduğumdan memnunum kelimeler kullanıyorum.³⁰⁰

Çünkü şu anda dünyada pek nadir olarak hissedilebilecek heyecan duyanlardan biriyim. Onun için tekrar affınızı istirham ederim. Bu ulu güne erişmiş olmamızdan dolayı asil Türk milletine muvaffakiyetler, en büyük en güzel günler, en

²⁹⁸ Hacer Yıldız, *Türkiye'de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, 43; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 272.

²⁹⁹ Hatice Altunok-Muaz Ayhan Işık-Fatma Gül Gedikkaya, “Siyasette İlk Kadın Parlamenterler Dönemi”, *Yasama Derneği-Yasama Dergisi*, Ankara, 2018, 44; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 273.

³⁰⁰ Duroğlu, 92; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 273; Yıldız, 43.

saadetli anlar temenni ederek huzurunuzdan çekiliyorum.” sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.³⁰¹

8) Necip Asım Yazıksız – Erzurum Eski Milletvekili (d. 1861 – ö. 1935)

1861’de Kilis’te doğdu. Babası Osmanbeyzade Mehmet Asım Bey, Annesi Gülşah Hanım’dır. İlköğrenimini özel biçimde tamamlayıp, Şam İdadisi ve 5’inci Ordu Askeri İdadisinden sonra Kuleli Askeri Lisesini bitirerek Harp Okuluna girdi. 1879’da Harbiyeden piyade teğmen rütbesiyle mezun oldu. Fransızca, Arapça, Uygurca, Çağatayca bildiği belirtilmiştir. Askeri Rüstiyye, daha sonra Harbiyede Türkçe, Fransızca ve tarih dersleri okuttu. Askerliğini öğretmenlikle geçirdi. Albay rütbesinden 24 Aralık 1913’te emekli oldu. Tüm çalışmalarını Türk tarihi ve Türk dili üzerinde yoğunlaştırdı.³⁰²

Türk tarihinin kaynaklarına yöneldi. Atabetül-Hakayık’ı bulup edebiyat dünyasına tanıtmıştır. 1890 tarihinden sonra batıda tanınmaya başladı. 1892’de Chicago gezisinde madalya ve diploma verildi. İncelemeleri Avrupa basınında yer aldı. İkdâm’da 1908’den sonra “Türk Yurdu, Bilgi ve Edebiyat Fakültesi Mecmuasında makaleleri yayımladı. “Tarihi Osman Encümeni Mecmuası” yazarları arasında yer aldı. Darülfünunda (Üniversitede) Türk Tarihi ve Türk Dili Tarihi okuttu. Türk dili ve lehçeleri üzerinde yeni araştırma ve tercümeler yaptı. Binden fazla makale ve incelemesi olduğu bilinir. Türkçülüğü bilimsel temellere oturtmuştur.³⁰³

Üniversitede profesörlük (Darülfünunda Müderrislik) yaptığı sırada TBMM’nin III. Dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 635 oyla Erzurum’dan milletvekili seçildi. 12 Ekim 1927’de mazbatasını alıp 1 Kasım’da meclise katıldı. 14 Kasım 1927’de mazbatasını onaylandı.

³⁰¹ Nakiye Elgün, TBMM’nin VI. ve VII. dönemlerinde Erzurum’dan milletvekili seçildi Daha sonra da Türkocağı, Halkevi, Kızılay, Türk Hava Kurumu yönetim kurulu üyelikleri ve başkanlıklarında da bulundu. Türk Hava Kurumu, kendisini, altın madalya ile ödüllendirdi. Ayrıca Çocuk Esirgeme Kurumu Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği, Topkapı Fakirlere Yardım Kurumu Başkanlığı ve Kadın Çalıştırma Kurumu genel merkezi üyeliği görevlerini de yaptı. İzmir’in işgalini protesto etmek üzere, Sultan Ahmet Meydanında yapılan mitingde çok etkileyici konuşmada bulundu. 23 Mart 1954’te öldü. İstanbul Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verildi. Bkz.Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 273; Yıldız, 77.

³⁰² TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

³⁰³ Yıldız, 43; Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1927-1931)*, II, 256.

Seçim Mazbatalarını İnceleme Komisyonunda çalıştı. Kâğıt paranın kıymetinin artırılması hakkında kanun teklifi, Genel Kurulda üç değişik konuda konuşması vardır. IV. ve V. dönemlerde de Erzurumdan milletvekili seçildi.³⁰⁴

9) Şükrü Koçak – Türk Tayyare Cemiyeti Eski Başkan Yardımcısı ve Erzurum Eski Milletvekili (d. 1884 – ö. 1961)

1884'te Elazığ'da doğdu. Dursun Bey ve Güllü Hanımın oğludur. 1 Ocak 1902'de Harbiye Mektebine girdi. 17 Mayıs 1905'te mülazım olarak bitirdi. 31 Ağustos 1910'da birinci mülazım oldu. 16 Ekim 1912–29 Eylül 1913 yılları arasında Balkan Savaşına, 29 Ekim 1914–31 Ekim 1918 tarihleri arasında Birinci Dünya Savaşına katıldı. 19 Eylül 1915'te yüzbaşı, 14 Mayıs 1918'de önyüzbaşı oldu. 10 Ekim 1920'de Binbaşılığa yükseldi. 17 Ocak 1921–23 Ağustos 1923 tarihleri arası İstiklal Savaşına katıldı ve bu üç savaş dolayısıyla zam aldı. 31 Ağustos 1923'te yarbay oldu.³⁰⁵

Tayyare Cemiyetinde çalıştı. Hava Kuvvetleri Müfettiş muavini iken 4 Temmuz 1927'de istifa etti. Tayyare Cemiyeti Reis Muavinliğine getirildi. V. Dönem seçimlerinde Erzurum'dan Milletvekili seçildi. 14 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclise katıldı ve tutanağı 7 Mart 1935'te onaylandı. Tüm dönem boyunca her toplantı yılında Milli Müdafaa Encümenliği üyeliği yaptı. Askeri fabrikalar tekaüd ve muavenet sandığı hakkındaki kanun, askeri hastabakıcı ve hemşireleri hakkındaki kanun, askeri memurlar hakkındaki kanunda değişiklik yapan 3128 sayılı kanuna ek kanun, askeri kanununa bazı maddeler ilavesine ve 2505 sayılı kanunun 6 ve 7'nci maddelerinin ilgasına dair kanun, askeri ve mülki tekaüd kanununun 18'inci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, hava müdafaa genel komutanlığı teşkil ve vazifesi hakkındaki kanun, ihtiyat zabitleri ve ihtiyat askeri memurları kanununun 3'üncü maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanunda söz aldı.³⁰⁶

Ayrıca, ihtiyat zabitleri ve ihtiyat askeri memurları kanununun 3'üncü maddesinin değiştirilmesine ve bu kanuna bir muvakkat madde eklenmesine dair kanun, ihtiyat askeri memurları kanununun 23'üncü maddesinin değiştirilmesi ve bu

³⁰⁴ Yetkin, 31-42; Öz, 142–143; Yıldız, 43; Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1927-1931)*, II, 257.

³⁰⁵ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

³⁰⁶ Arslan, 208; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 275.

kanuna bir muvakkat madde eklenmesi hakkındaki kanun, iskan kanununa ek kanun, jandarma kanununun 18'inci maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanun, orduda çıkartılacak hayvanların çiftçi ve yetiştiriciye satılması hakkındaki kanun, orman koruma teşkilatı kanunu, süvari yarbay Şahabettin'in nasb tarihlerinin düzeltilmesi hakkındaki mazbata, Zir Nahiyesi Hesap Memuru Ali Fevzi hakkındaki mazbata dolayısıyla Genel Kurulda söz aldı.³⁰⁷

10) Hasan Tahsin Uzer – Erzurum Eski Milletvekili

(d. 1878 – ö. 1939)

1878'de Selanik'te doğdu. Tüccarlardan Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Selanik İbtidai Mektebi ve Rüştîyesinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Mülkiye Mektebine girdi. Yüksek kısmında öğrenimini sürdürürken Padişah aleyhinde çalışan Jön Türklerden olduğu iddiasıyla tutuklanarak sorgusu yapıldıktan sonra gözetim altında Drama'ya gönderildi. 18 Ekim 1897'de Drama'nın Pursıçan Nahiyesinde Müdür olarak görevlendirildi. 5 Mart 1901'de nakledildiği Ağmüz Nahiye Müdürü iken 30 Ekim 1901'de Kaymakamlık sınavına girdi. Başarılı olması üzerine 11 Nisan 1902'de Razlık Kaymakamlığına atandı.³⁰⁸

Tahsin Uzer, 1904–1908 yılları arasında Gevgili, Florya ve Kesendire Kaymakamlığı görevlerinde bulundu. 7 Ekim 1908'de Selanik Merkez İlçesi Kaymakamlığına getirildi. 23 Eylül 1909'da Drama Sancağı Mutasarrıfı oldu. 25 Ocak 1913'te Erzurum, 12 Eylül 1916'da merkezi Lam olan Suriye Valilikleri yaptı. Savaş sırasında ordunun ihtiyaçlarını ve cephe gerisi hizmetlerini karşılamadaki üstün başarılarından dolayı kendisine Fahri Suvari Teğmenliği verilip ve ayrıca altın liyakat madalyasıyla ödüllendirildi. İki yıl içinde Binbaşılığa yükseltildi. 9 Kasım 1918'de Aydın Valiliğine getirildi.³⁰⁹

Ancak 28 Kasım 1918'de açığa alındı. İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemi için Kuşadası Liva Merkezi sayılarak 11 Ocak 1920'de yapılan seçimde

³⁰⁷ Fransızca bilen Şükrü Koçak, VI. VII. VIII dönemlerde Erzurum'dan milletvekili seçildi. Koçak, bu dönemde mebuslıktan başka, CHP Ankara il yönetim kurulu asbaşkanı, İdman Cemiyetleri İttifakı Ankara başkanı, İdman Cemiyetleri İttifakı Dağcılık, Atıcılık, Binicilik Federasyonu Başkanı, Hava Kurumunun İkinci Başkanı, Hava Kurumuna bağlı Türk Kuşu teknik işleri sorumlusu olarak görev yaptı. Şükrü Koçak, 1936'da ise, Türk Spor Kurumu Federasyonu Başkanlığı, Türk Hava Kurumu ikinci başkanlığı gibi görevlerde de bulundu. Koçak, 7 Ağustos 1946–10 Haziran 1948 tarihleri arasında Münakalat Bakanlığı yaptı. 1961 yılında Ankara'da vefat etti. Bkz. Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 276; Arslan, 213.

³⁰⁸ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

³⁰⁹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası ;Ender Korkmaz, *Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, 103.

İzmir Milletvekili oldu. Meclisin 16 Mart 1920’de İngilizler tarafından basılmasında tutuklanarak Rauf (Orbay) Bey’in de dahil olduğu diğer 11 Milletvekilleri ile birlikte Malta adasına sürgüne gönderildi. Bir yıl sürgünde kaldıktan sonra İtalyan kaçakçılarla anlaşarak 6 Nisan 1921’de 15 arkadaşıyla birlikte Adadan kaçmayı başardı. Vapurla Mesina’ya çıkan kabile Roma’ya varıp buradan da Ankaraya geldi. 11 Mart 1922’de İzmir Milletvekili olarak TBMM’nin Genel Kuruluna tahkim edildi.³¹⁰

Mecliste İçişleri, Dışişleri ve PTT Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. 22 Ağustos 1922’de Pontus konusunu inceleyerek kurulda görevlendirildi. II. Dönemde Ardahan, III. ve V. Dönemde Erzurum ve IV. Dönemde Konya’dan milletvekili seçilerek yasama görevini 1939 seçimlerine kadar sürdürdü. Bu arada 12 Ağustos 1930’da Ali Fuat (Okyar) Bey’in liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasına girdi. Fırkanın 17 Kasım’da kendini fesh etmesi üzerine tekrar CHP’ye döndü. 10 Aralık 1934’te Atatürk, Hasan Tahsin Bey’e Uzer soyadını verdi. V. Dönemde 6 Eylül 1935’te Merkezi Erzurum olmak üzere; Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Erzincan vilayetlerinden sorumlu Üçüncü Umumi Müfettişlik kuruldu. Erzurum Milletvekili Hasan Tahsin Uzer, üçüncü müfettiş olarak atandı.³¹¹

11) Mehmet Saim Ali DİLEMRE – Eski Türk Dili Araştırmacısı ve Erzurum Eski Milletvekili (V. Dönem Ara Seçim) (d. 1882 – ö. 1954)

1880’de İstanbul’da doğdu. Ali Rıza Bey ve Derviş Hanımın oğludur. 1910’da Emine Belkıs hanımla evlendi. Mektebi Tıbbiyei Şahane’yi bitirdikten sonra 1908’de Almanya’ya gitti. Giessen Üniversitesinde patoloji uzmanlığı eğitimi gördü. Yurda döndüğünde İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinde Rıfat Hüsamettin Paşanın asistanı oldu.³¹²

Profesörlüğe yükseldikten sonra onbeş yıl morg müdürlüğü yaptı. 1930-1931’de Türk Antropoloji Mecmuasında dilbilgisi üstüne Türkçe ve Fransızca yazılar

³¹⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III, 517; Korkmaz, 107.

³¹¹ Hasan Tahsin Uzer, Umumi Müfettişlik destekli olarak Cihat Baban ve Bahadır Dülger yönetiminde, Doğu Gazetesini yayınlattı. Bölgenin kalkınması için tespit edilen programı başarıyla uygulayarak Atatürk’ün takdirlerine mazhar oldu. 1939 yılının son aylarında hastalanarak İstanbul’a geldi. 3 Aralık 1939’da vefat etti. Cenazesi Zincirlikuyu Mezarlığı’nda toprağa verildi. Bkz. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III, 518; Korkmaz, 113.

³¹² İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1937-1939)*, Ankara, 2001, II, 261.

yazdı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesinde genel dilbilgisi dersleri verdi. 1933 Üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde bir Adli Tıp Enstitüsü kurularak, müdürlüğüne Ord. Prof. Mehmet Saim Ali Dilemre getirildi. Seçimden önce Ankara Cumhuriyet Savcılığı görevinde bulunmuştur.³¹³

V. Dönem 1935 tarihi ara seçimlerinde Erzurum'dan Milletvekili seçildi. 16 Ocak 1936 tarihli seçim tutanağı 22 Ocak 1936'da onaylandı. 16 Ocak 1936'da Meclise katıldı. Dönem boyunca Adliye Encümeni üyeliği yaptı.³¹⁴

12) Sait Pertev DEMİRHAN – Askeri Temyiz Mahkemesi Eski Üyesi ve Erzurum Eski Milletvekili (V. Dönem Ara Seçim) (d. 1871 – ö. 1964)

Sait Pertev Demirhan, 1871'de İstanbul'da doğdu. Mustafa Nuri Paşa ve Nafia Hanım'ın oğludur. 1929'da Hatice Leman Hanımla evlendi. 17 Temmuz 1896'da Harbiye Mektebine girdi. 1892'de kurmay yüzbaşı olarak öğrenimini tamamladı. 1894'te Almanya'ya gönderildi. Dört yıl sonra yurda döndü. 1898'de binbaşı oldu. 1900'de kaymakamlığa (yarbay) yükseltildi. Pertev Demirhan, Erkan-ı harbiye Mektebinde öğretmenlik yaptı. Miralay (Albay) oldu. 1904'te Japonya'ya gönderildi. Mançuri savaşını izledi. Portartür ve Mukden savaşlarına katıldı. Ancak, yaralandı. 1906'da İstanbul'a döndü. Altıncı Ordu Kurmay Başkanı göreviyle Bağdat'a gitti.³¹⁵

1908'den sonra Harbiye Müsteşarı ve Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı oldu. Balkan Savaşına katıldı. Önce Birinci, daha sonra Dördüncü Kolordu Komutanlığı'na getirildi. Demirhan, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşında aktif görev yaptı. Askeri Okullar Müfettişliği, tarih ve coğrafya encümenleri reisliği, Askeri Temyiz Mahkemesi üyeliği yaptı. 26 Kasım 1931'de emekliye ayrıldı. V. Dönemde ara seçimlerde Erzurum'dan Milletvekili seçildi. Seçim tutanağını 16 Ocak 1936'da aldı ve 14 Ocak 1936'da Meclise katıldı.³¹⁶

³¹³ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1937-1939)*, II, 261.

³¹⁴ Mehmet Saim Ali Dilemre, VI. Dönemde de Rize'den milletvekili seçilen Mehmet Saim Ali Bey, Fransızca ve Almanca bilmekteydi. Türk dili üzerindeki çalışmaları dolayısıyla, Atatürk tarafından Dilemre soyadı verildi. 14 Şubat 1954'te öldü. İstanbul'da toprağa verildi. Bkz. Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 262.

³¹⁵ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası.

³¹⁶ Sait Pertev Demirhan, 22 Ocak 1936'da Seçim Tutanağı onaylandı. Fransızca, Almanca ve İtalyanca bilen Demirhan, VI. ve VII. dönemlerde de yine Erzurum'dan milletvekili seçildi. 11 Mayıs 1964'te öldü. Fatih Camisi'nin içinde toprağa verildi. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat*

3.3. Erzurum Milletvekilleri ve Parlamento'daki Faaliyetleri

3.3.1. (1935-1939) Tarihleri Arasında Erzurum Mebusları'nın TBMM'deki Görüşmelerde Yaptıkları Konuşmalar

Ülke genelinde yapılan 8 Şubat 1935 seçiminden sonra TBMM'nin V. Döneminde seçilen Erzurum Mebusları'nın, meclis içerisinde çeşitli tarihlerde çıkan kanunlarla ilgili konuşmaları ve yaptıkları faaliyetleri şöyle aktarılmıştır.

3.3.2. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Ulaştırma Alanındaki Faaliyetleri

Erzurum Milletvekillerinin ulaştırma alanında mecliste ortaya koyduğu çalışmalarda daha çok Ali Fuat Sirmen ön plana çıktı. Adliye Encümeni Erzurum Milletvekili Ali Fuat Sirmen, 09 Ocak 1939 tarihinde mecliste Posta, Telgraf ve Telefon idaresi hakkında çıkarılan kanun dolayısıyla yaptığı konuşmada; Kanunun Meclis encümenlerinden geçip, Meclis Heyetine gelmesi arasında bir zaman geçtiğini ve bu kanunun bazı teşkilat yapılmasını gerektirdiğini belirterek, zamana ihtiyaç olduğunu bildiriyor. Ayrıca, Fuat Sirmen mecliste görüşülen bu kanunun 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesini isteyerek kabul edilmesini talep etti.³¹⁷

Fuat Sirmen, 1939'da yaptığı bir sonraki konuşmasında ise, mecliste hazırlanan kanun tasarısının Adliye encümeni ile Dahiliye Encümenlerinin aralarında anlaşarak kanunda belirtilen ikinci madde için yeni bir formül hazırladıklarını ve tesbit edilen bu formüle hüümetinde iştirak ettiğini söyleyerek, hazırlanan yeni formülün okunarak oylamaya konulmasını istemektedir.³¹⁸

Encümen Fuat Sirmen, 02.06.1937 tarihinde mecliste çıkarılan Telsiz kanunu hakkında yaptığı konuşmasında ise adliye encümeniyle konuyu görüşürken kanundaki üçüncü maddeye konulmuş olan ferdi kaydın ana teşkilat kanununa karşı olmadığı sonucuna vardıklarını ve ayrıca, bu madde ile devletin askeri ve emniyet

Tarihi 1908-1985, (6. Basım), Gerçek Yayınları, İstanbul, 1998, 46-62; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, II, 266; Bila, 39-40; Koçak, 97-139.

³¹⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1939, XXIX, 34.

³¹⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1939, XXIX, 33.

asayişinin gerekli gördüğü zamanlarda dahi kişilerin ellerinde bulundurdıkları iletişim araçlarının tedbir amacıyla alınabileceğinin doğru olduğunu savunmuştur.³¹⁹

Fuat Sirmen, sözlerini şu şekilde sürdürmektedir; Bu tatbıkatta vatandaşların herhangi bir hukukunu ihlal etmek vaziyeti hadis olmayacaktır ve müşkülâtı da bais olmayacaktır. Ayrıca Sirmen, tedbir amacıyla yapılan bu takip yetkisinin küçük makamlara bırakılmadığını ve bu takibin delillerle tesbit edilebileceğini söylemiştir.³²⁰

Fuat Sirmen, alınan kanun kararıyla kişilerin haklarının kısıtlanması söz konusu olmadığı gibi kanunu takibatın gerektirecek nitelikte bulunmadığını vurgulamış, ayrıca, vatandaşın elinde bulundurduğu iletişim araçlarının olumsuz görüşleriyle devletin emniyeti ve güvenliğini tehlikeye düşüreceği anlaşılaçağı zaman en yüksek kurum kararıyla ellerinden alınabileceğini dile getirmiştir.³²¹

Sirmen, son olarak radyolarda artmakta olan ilerlemeler sayesinde alıcı olarak kullanılan cihazın, verici olarakta kullanılmakta olduğunu, bundan dolayı herhangi bir şüpheli şahısın elinde hazır bulunan bir alıcı cihazı sakıncalı bir şekilde verici cihaz olarakta kullanmaya başlarsa, tehlikeli olabileceğini, Genelkurmayın bu sebeplere dayanarak ileri sürdüğü düşünceleri, ana kanuna bağlı kalınarak alınan hükümleri aynen kabul ettiklerini belirtmiştir.³²²

Fuat Sirmen, Telsiz Kanunu münasebetiyle ilgili düşüncelerinde şu ifadelerle devam ettirmiştir: “Bendeniz kanunu anlamak bakımından Refik ince arkadaşım ile birleşemedim ve vatandaşların her hangi bir hakkım kayıdı icab ettiği zaman çarçabuk bu karar mahkemelerce alınacak kanaatinde de değilim. Bu kararın dayanacağı bir kanunun mevcudiyeti lazımdır.”³²³

Bu kanun mevcut olmazsa hiçbir makam vatandaşlar hakkında bir tedbir alamaz. Fakat kanun mevcudsa bu tedbiri mahkemeler alabileceği gibi devletin her hangi bir diğer makamı da alabilir. Fazla örnek getirmeğe gerek yoktur. Kendilerinin ileri sürdüğü bir örneği Heyeti Celilenize sunarım. Dediler ki, biz bir kanun yaptık, icra Vekillerine yetki verdik, bu yaptığımız kanunla vatandaşları bulundukları yerden

³¹⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 30.

³²⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 30.

³²¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 30.

³²² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 30.

³²³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 31.

kaldırarak diğerk bir yere iskan ettik. Bir vatandaşın bulunduğu yerde ikametden mahrum edilmesi onun hakkını yemek değıl midir? ³²⁴

Bu kanundan kuvvet alarak bu yapılan iskân, teşkilat-ı esasiyeye aykırı olmuyor mu? Bu kanunla bu yetki icra Vekilleri Heyetine verildiğinden, icra Vekillerinin bu kararı neden ana kanuna aykırı olsun? Elimizde Hükümetin böyle bir karar alamayacağına dair bir kayıt yoktur, icra Vekilleri Heyeti elde bir kanun olmadan bir karar almışsa buyurdıkları doğrudur. ³²⁵ T.B.M.M. bu kanunun heyeti umumiyesile üçüncü maddesini kabul ederse, İcra Vekillerinin, kanunun verdiği bir hakkı kullanarak, bir vatandaşın yaptığı hareketi men etmesi elbette kanuni olacaktır. Bence, bu kaydın Refik incenin söylediğı gibi, ne teşkilat-ı esasiyeye ve hukuku amme prensiblerine karşı olmadığı kanaatindeyim. Deminde sunduğum gibi, memleketin müdafaası bakımından bütün bu konular encümende görüşüldü. Bununla beraber takdir Heyeti Celilenindir. ³²⁶ sözleriyle konuşmasını sürdürmüştür. Yine aynı kanunda Manisa Mebusu Mehmet Refik İnce Bey'in mecliste yaptığı konuşmasından sonra söz alan Fuad Sirmen, şu ifadeleri kullanmıştır: "Bendenize öyle geliyor ki, Refik ince arkadaşımızın zihnini ferdi anlatım işgal ediyor. Ferdi deyince Ahmedden, Memeden alınır diyerek bir şahıs kastedilirse, bu belki ana kanuna aykırı olur. Biz diyoruz ki, elinde radyo bulunması memleketin askeri ve umumi emniyeti bakımından sakıncalı olan kimselerden alınır diyoruz. Bu bir kişide, üç kişide, beş kişide olabilir. Bu itibarladır ki ferdi anlatımı koyduk. ³²⁷

Bir de olabilir ki icra Vekilleri Heyeti memleketin asayiş i için sırf belirli bir yerde radyo kullanmayı sakıncalı görür ve yasaklar. Birde Türkiye'nin her yerinde radyo kullanmayı yasaklar, o zaman genel olur. Bir az evvel de sunduğum gibi, ferdi kelimesi belli ve tahsis edilmiş bir şahıs hakkında değildir ve o itibarla kanaatimizce bu teşkilatı esasiye kanununa ve hukuk prensiblerine aykırı bir hüküm ifade etmemektedir. O şartlar içinde kim olursa olsun ellerinden Heyeti Vekile kararı ile radyoları alınabilir ve kullanması yasaklanabilir. ³²⁸

³²⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 31.

³²⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 31.

³²⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 32.

³²⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 32.

³²⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 32.

Konuyla ilgili Diyarbekir Mebusu Gl. K. Sevüktekin'in, bu yalnız vatandaşlar hakkında mı tatbik edilecek? Sorusuna cevap veren Fuad Sirmen, memleketimizde oturan Türk, yabancı herkes hakkında çıkarılacağını belirtmiştir.

Fuad Sirmen, Telsiz Kanunu münasebetiyle sözlerini sürdürken şu ifadeleri kullanmıştır:”Bu kanunda yer alan bir maddenin (C) fıkrasının ilk satırında (Diğer tesisatın bu istasyonlar) denmiş. Buradaki (bu) kelimesi (ve) olacaktır. Yani “ Diğer tesisatın ve istasyonların” olacaktır, Bu kanundaki başka bir maddenin birinci fıkrasındaki 20 rakamı 17 olacaktır. Sonra ikinci fıkranın 20 ve 21 rakamları da 17 ve 18 olarak düzeltilecektir.” Sirmen, ayrıca kanunda geçen başka maddeler ile ilgili düşüncelerini belirtirken şunları söylemiştir:”Bir madde de kastedilen mesele şudur, Anadolu ajansının radyoda millete hitaben verdiği ajans haberleri bu maddeye dahil değildir.³²⁹

Bu madde ile yasaklanan haberler ve yazışmalar, ancak radyo şirketine abone olan belli kurumların ve belli şahısların yaptıkları radyo dağılımlarıdır. Bunlar adeta iki şahıs arasında mektub ve telgraf yazışmaları gibi mahrem işlerdir. Yoksa umumun çıktıklarına arz için ajansın yaptığı yayın bu madde hükmüne dahil değildir.³³⁰

Bu maddenin ikinci satırındaki “ maddelerde yazılı memuriyet “kayı kalkacak, “Maddelerin hülidimlefi” olacaktır. Yani,“11, 22 ve 46’ncı maddelerin hükümleri hilafında harekete edenler denecektir “. Şeklinde ifadeler kullanmıştır.³³¹

3.3.3. Erzurum Milletvekillerinin TBMM’de Ekonomi Alanındaki Faaliyetleri

Ulaştırma politikalarında nasıl ki Fuat Sirmen öne çıktı ise ekonomi politikalarının şekillenmesinde de Nakiye Elgün etkili oldu. Mustafa Kemal Atatürk’ün Tasarruflarında Bulunan Bütün Çiftliklerini Hazineye İhda Buyurdıkları Hakkındaki Tezkere Münasebetiyle 12 Haziran 1937 Tarihinde TBMM’de yapılan görüşmelerde söz hakkı alan Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün şu sözleri söylemiştir: “Arkadaşlar, Atamızın bu büyük ve dünya Hazinelelerinden kıymetli hediyesine ulaşan Türk milletinin vekilleri sıfatı ile izin verin ilk önce sizi tebrik

³²⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 35.

³³⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 36.

³³¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 37.

edeyim, ondan sonra sözüme başlayayım. Ne mutlu Türk milletine ki kendisini kurtaran yaratan yürüten Atası ona sevgisini kendi varını vermekle göstermek istiyor. Türk milleti için bundan büyük ödül, bundan büyük ve değerli ne tasarlanabilir ki? Atatürkümüz bizim semamıza doğduğu günden beri her manevi sahada bize sürekli olarak nur, ilim ve ışık verdi. Şimdi maddi sahada da varını Türk milletine hediye etmekle onun refahını, onun köylüsünün kalkınmasını emel edindiğini ve onu sevdiğini göstermek istiyor. Ne mutlu Türk milletine ki buna şahit olmuştur.³³²

Arkadaşlar; Atatürk köy kalkınma işine numune olarak çiftliklerini bütün tesisatı ile bu kalkınma idaresinin emrine, Hükümetin emrine bırakarak bu verimli işe önderlik ediyor. Esasen her işte kendilerini önder görmeğe alıştığımız için Atatürk'ün bu büyük hediyesi karşısında kendisine karşı bir daha minnet ve sadakati izhara büyük bir vesile bulmuş olacağız. Arkadaşlar; gerek köylerimizin, gerek şehirlerimizin başladığı işlerde başarılı olmaları için çalışmalarında bize daima ilham kaynağı olan büyük Atatürk'ü bu kürsüden bir daha hürmet ve minnetle anar ve büyüklüğünü dile getirdiğimi arz eylerim.³³³

Arkadaşlar, bu yüce kürsüden bu sevgiye şahit olan milletin bir vekili sıfatı ile o Ulu Atama hitab ederek diyorum ki; çok yasa ve senin sevgine layık olan ve dünya Hazinelerinden daha değerli bir armağan olan Türk milletinin, bir vekili, sana afiyet dilerken, diyorum ki; çok yaşa Atatürk ve senin ideallerin uğrunda bütün Türk milleti onların gerçekleşmesi için bütün kabiliyetini vermeğe ve senin için ölmeğe hazırdır.”³³⁴ Şeklinde ifadeler kullanarak konuşmasını tamamlamıştır.

İstanbul Üniversitesinin muvazenei umumiyyeye alınmasına dair olan 2467 sayılı kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki 2928 numaralı kanunun 2'nci maddesinin değiştirilmesine dair kanun layihası ve Bütçe encümeni mazbatası hakkındaki kanun münasebeti ile mecliste söz alan Maarif Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu, kanun tasarısının biran önce müzakeresine yönelik karar alınmasının teklif edilmesini istemiştir.³³⁵

1938 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu Layihası Ve Bütçe Encümeni Mazbatasıyla Maarif Vekaleti Bütçesi Münasebetiyle İlgili 26 Mayıs 1938 Tarihinde

³³² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 272.

³³³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 272.

³³⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 273.

³³⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 273.

TBMM’de yapılan mali yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün şu konuşmayı yapmıştır: “Sayın arkadaşlarım; 1938 senesi bütçe layihasında 18 milyon 900 küsur bin lira fazla kar teminine başarılı olan ve fazla karın en büyük kısmını sivil daireler arasında kültür hareketine ayıran Cumhuriyet Hükümetine derin minnetimi sunarken bu aldığı yeni fazla ödeneği pek yerinde olarak yurdun ve yurt çocuklarının en zorunlu ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde bölümlere ayıran Kültür bakanımıza da başarılar dilerim.”³³⁶

Kültür bakanlığı bütçesinin bölüm ve maddeleri üzerinde inceleme yaparken bende ortaya çıkan fikir, bakanlığın bu sene aldığı yeni ödeneğin önemli kısmını en faydalı şekilde çeşitli konularda yerine getirmekte olduğu işlere ve bu işlerin kavranmasına ve desteklenmesine % ayırmak ve bunları kendi arzusu, milletin arzusu ve Hükümetin arzusu hakikatini tahsis edinceye kadar yeni işlere başlamamak sureti ile en faydalı bir şekilde uygulanmış ve pay edilmiş kanaati meydana gelmiştir. Mesela bu sene aldığı yeni kardan 550,000 küsur lirasını vekil ve yardımcı muallimlerin elinde olan dersleri onların elinden alarak yetkili ellere vermek ve Gazi terbiye enstitüsü, müzik ve ertik okulundan ve Avrupa kurumlarından mezun olan öğretmenleri hemen iş başına geçirmek ve bu sene ders başında açılacak en az 300 dersane ve şubelerin öğretmen kadrolarını tamamlamaktır.”³³⁷ Zannedirim ki, bundan güzel bir iş de bu gün için tasarlanamaz. 246,000 küsur lirayı da mevcuda ilaveten yeniden 1500 eğitmen elde etmek için kurslara hasrediyor. Bu 1500 eğitmen eskisine ilave edilirse 2000’ni sınırı aşmaktadır.” Nakiye Hanım, konuşmasını şöyle devam ettirmektedir: “Bununla henüz köylerine ilim ve okul girmemiş olan birçok köylerimize Cumhuriyetin vaat ettiği kültür nimetini götürmek gibi en büyük ve en milli bir vazife ve görevi yerine getiriyor Bundan başka bize, bu sene için 2000’i haddini aşan, bir eğitmen ordusu huzura geliyor ve bu orduyu her sene bütçesi ile ödenek alarak ve yakın bir atide azami 10 senede nüfusu 400 den az olan ve adedi 32,000’i bulan bütün köyleri bu nimete kavuşturacağını de ayrıca vaat ediyor. Sonra yine (bu tahsisatın 362,000 lirası ile köy okulları için vilayet bütçelerine yardım edeceğim, 50,000 lirası ile de sanat ve meslek okullarını genişletip ve

³³⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 214.

³³⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 214.

destekleyeceğiz) diyor. (240,000 lirası ile bütçe kanunundan aldığı ilk öğretim espekterlerinin maaşlarını karşılayacağım).³³⁸

Bununla hem bu arkadaşların istikbaldeki vaziyetleri korunmuş, hem de az bile olsa özel idarelere yardım edilmiş oluyor. 124,000 lira ile de yatılı parasız talebe adedi 1000'den 1500'e çıkarılıyor. Bunun % 75'i öğretmen yetiştirilecektir. Bu suretle hem yurda hem çocuğa faydalı bir iş yapılmış olacaktır. 1000 adedinin 500 artması gibi belki görünüşte sade olan bu kısım bana çok şeyler söylemiştir. Örneğin bu kısma ödenen para ile zeki Türk çocuğu, çalışkan Türk çocuğu eğer ailesinin kudreti maliyesi kendisini okutmağa elverişli değilse iyi bir ilimden mahrum kalmayacaktır. Müsabaka ile ve geçici bir mecburiyetle devlete kendini vakfedip yiyecek, içecek, okuyacak ve yurdun en şerefli bir hizmeti için yetki alacak. Ondan sonra bu genç öğretmenler yüzlerce ve yüzlerce genç ve küçük çocuklarımızı okutacaklar.³³⁹

Yurdun her tarafında bir takım vatandaşlar, evlatlarına öğretmen arayanlar bunu bulmak imkanını elde edeceklerdir. Yatılı parasız talebe üzerinde biraz fazla durakladım. Zira asıl derde bu konudan girmek istiyorum. Benim öteden beri ıstırap teşkil eden bir şey vardı. O da; bir kısım çocuklar vardır ki yurdumuzda kimsesiz ve bakımsız bir haldedirler. Bunu 19 Mayıs gününe yakın olan günlerde bir gazetede okudum, parçasını kesmiştim. Fakat tarihini unuttum, hatırlayamıyorum.³⁴⁰ O gazetedeki fıkrayı aynen okuyorum. Serseri çocuklar. Geceleyin sokaklardan, bilhassa sirkeci taraflarından, köprü üstünden geçenler gözüne çarpacak miktarda perişan kılıklı, serseri çocuklara rastlıyor. Hele dikkatli bir gözler bunların hayatımı yakından takib edenler, toplumsal bir yürekler acısı yara olduklarını anlamakta güçlük çekmiyor. Birkaç kurumumuzun elele vererek bu hastalığı zamanında tedavi etmesi ileriki felaketleri önleyecektir ve cemiyete zararlı olacak yerde faydalı kısımlar kazandıracaktır.”³⁴¹

Nakiye Elgün, konuşmasını şu şekilde sürdürmektedir: “Bunu okudum ve çok üzüntü duydum. Bunu takib eden 19 Mayısın mübarek ve mesud gününde 19 Mayıs stadyumunda, Devletin himayesine mazhar olan çocukları gördüm. Onların

³³⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 214.

³³⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 214.

³⁴⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 214.

³⁴¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

sıhhatlerini, neşelerini, sevinçlerini, onların spor ve estetik kabiliyet ve marifetlerinin ortaya çıktıklarını gördükten sonra üzüntüm biraz çoğaldı. Fakat o günün sevinci bunları bana bir an için unutturdu. Ertesi günü, 20 Mayıs'ta Dahiliye encümeninde küçük sanatlar kanunu müzakere ediliyordu. Küçük sanatlar kanunu usta, çırak, kalfa konusunu içine alan bir layiha idi. Arkadaşlarım bu yavrular üzerindeki, ruhi ıstıraplarını birer, birer izah ederek, şu kanunun çerçevesi içine bunları sokmak imkanı varmıdır, diye uzun uzadıya düşündüler.³⁴²

Fakat, kanunun konusu başka idi. Aslında çalışan çocuklara ait bir mevzu olmakla beraber herhangi bir ustaya bu külfet tahmil edilemeyeceğini de bildiği için daha fazla üzerinde duramadılar. Fakat ıstırapları o kadar derindi ki, nihayet ben kendilerine, herhangi bir müsaid zamanda bunu Büyük Heyete arz etmeği vaat ederek mevzuu yine layihaya ulaştırdım. Şimdi, zannediyorum ki o yavrular için çok yerinde kabul ettiğim o zaman içine sızmış bulunuyor. Biraz evvel okuduğum fıkranın işaret ettiği çocuklar içinde bazen sunileri de vardır.³⁴³ Babaları yahud anaları olanlar da vardır, analarının, babaların lakaydisine uğrayanlar da vardır, anaları babaları alaka gösterdiği halde kendi küçük ruhunun isyanı ile ve yahud gösterilen alakanın tesirinin azlığı ile de bu levhalar göz önüne çıkabilir. Bunları mevzubahis etmiyorum. Bunlar ayrı ayrı konulardır. Bunların halledilmesi her zaman için mümkündür.³⁴⁴ Benim kastettiğim taliin, her şeyi kendisinden esirgediği anasız, babasız, her şeysiz yalnız sinei milletten başka sığınacak bir şeyi bulunmayan yavrular, hedefim yalnız bunlardır.³⁴⁵ Suni olan kısmı çıkardıktan sonra zannediyorum ki elimizde kalan miktar o kadar çok değildir. Azdır. Eğer ki bir bile olsa arkadaşlar bunu asla ihmal edemeyiz. Çünkü muhterem heyetiniz nasıl milli Hazine'den bir kuruş üzerinde titriyorsa milli bir servet olan çocuk üzerinde de aynı hassasiyetle ve hatta daha ziyade titremesi lazımdır. Onun için bu çeşit çocuklar için; dileğim şudur. Yurdun bir köşesinde bir tek yatı mektebi kurulmasını istiyorum. Bu yatı mektebi her taraftaki arzettiğim vaziyetteki çocukları kendi çatısı altında toplayacak bir yatı mektebi. Bunun teknik kısmı için bir şey söylemeyeceğim. Tabii bu muhterem Maarif vekiline aittir. Bugün adetleri az olabilir ve bugün ne bileyim,

³⁴² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

³⁴³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

³⁴⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

³⁴⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

çelimsiz kolu, küçük el ile, küçük gördüğünüz mahluk, fakat yine hepimiz biliriz ki yarın kalem ile, sapan ile, silah ile Türk milletinin idaresini eline aldığı zaman iktisat da, siyasette en büyük istiklal müdafaasını meydana getirecektir.³⁴⁶

Onun için bugün kendilerini Maarif kanal ile esirgemeyecek olursak, yarın ıstırapla sıhhi ve adli kanunlarla yani ceza evleri ve hastanelerle ödemeğe mecbur olacağız. Dileğim küçüktür. Gerçekte sayın bakanım bu hizmetin mahalli olması lazım geleceğini söyleyebilirler ve haklıdırlar. Yalnız kendileri de ve Yüksek Heyetiniz de biliyorsunuz ki mahalli idareler bugün büyük kanunun kendilerine vazife olarak verdiği ilköğretim işine bile mali güçlerini yetiştiremiyorlar. Bunu onlardan beklemek daha bir müddet bu hazin maceraya tahammül etmek demektir ki buna Cumhuriyet rejimi ve bu günün zihniyeti tahammül edemez.³⁴⁷

Yine diyebilirler ki bütçem bağlanmış; tahsisatım hizmetlerimle karşılaşmıştır. Bunda da haklıdır. Yukarıda her rakamın üzerinde durakladığım bunlardan on para kesilmesine vicdanen razı olmadığım içindir. Benim dileğim, bugün için değildir. Yalnız Sayın Bakanım Arıkanın, dileğimi yerinde bulduğunu ve bu işi kendine mal ettiğini söylemesi bana güven vericidir.³⁴⁸

Ben biliyorum ki bu günün imkansızlıklarını yarına mümkün kılan Türk milletinin Kültür Bakanı, 1938 de değilse bile; 39 da bunu olmuş bir halde yüksek huzuruza getirmeğe güçlüdür. Bu dileğimle Yüksek Heyetinize tercüman olduğumu sanıyor ve Sayın Bakanımın beni ikna edici cevaplarını bekliyorum.” Nakiye Elgün, meclisteki yaptığı konuşmasını bu sözlerle tamamlamıştır.³⁴⁹

3.3.4. Erzurum Milletvekillerinin TBMM’de Askeri Alanındaki Faaliyetleri

V. Dönem TBMM’nin Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Mart 1935 tarihinde açılması üzerine meclisin en yaşlı üyesi olarak ilk konuşmayı Erzurum Milletvekili Necib Asım Yazıksız yaparak, şu sözleri söylemiştir: “Beşinci Büyük Millet Meclisini, en yaşlı arkadaşınız olarak açıyorum. Büyük ulusların tarihlerinde birer altın devrim vardır, Büyük Türk ulusunun altın devrimini Atatürk kurmuştur. Tek dilli ve tek imanlı olan ulusumuz gerçekten Cumhuriyetle altın devrimine girmiştir

³⁴⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 215.

³⁴⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 216.

³⁴⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 216.

³⁴⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1938, XXV, 216.

ve onu yaşıyor. Tarihe göre yeni başlayan bu devrim başlangıcındaki hıza göre Türkü, Türk ulusunu kısa bir zamanda bütün ulusların üstünde bir üstüne götüreceğine büyük imanımız vardır.” Şeklinde ifadeler kullanmıştır.³⁵⁰

Denizaltı Mensuplarına Verilecek Zammın ve Tazminat Hakkındaki Kanun Lahiyasının Yeri Verilmesine Dair Başvekalet Tezkeresi İle İlgili 18 Aralık 1935 tarihinde mecliste söz alan Erzurum Milletvekili Necib Asım Yazıksız konuşmasında şu sözleri söylemiştir: “Bendeniz bu kanun münasebet ile diğer bir meseleden bahsetmek istiyorum. Bendeniz Anadolu da çok gezmedim. Dairei intihabiyemden Ankara ya gelirken gördüm ki dağ başında bir ev var, bir derede de iki ev. Bunlar ne bir koy ne bir meskendir. Burada yasayanlar hayvaniyete doğru gitmeğe mahkum insanlardır. iskan isinde yerlileri de düşünerek köylerin muntazam bir hale konmasını rica ederim.” Sözleriyle konuşmasını bitirmiştir.³⁵¹

11 Haziran 1937 tarihinde İhtiyat zabitleri ve ihtiyat askeri memurları kanununun 23. maddesinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir muvakkat madde eklenmesi hakkındaki kanun münasebeti ile mecliste söz alan Erzurum Milletvekili General Ahmet Zeki Soydemir şu sözleri söylemiştir; “Burada ihtiyat zabitanı kanununun 29’ncü maddesine bir fıkra ilave ediliyor. Sebebi de şu; Jandarma zabitlerinin, bilhassa kazalardaki boş alanı doldurmak için alınmış geçici bir tedbirdir. O da şundan ibarettir. Oradaki zabitan esasen emekliye sevk edildikten sonra emri kumanda da mevkinde istihdam edilmeyerek bazı tali vazifelerde kullanılıyor. Fakat jandarma dahi emri kumanda addedildiğinden dolayı orduda emekliye sevk edilmiş, olan zabitan alıpta burada kullanmağa kanuni imkan yoktur. Bu değişiklik o zorunluluk nedeniyle Yüksek Meclise gelmiştir. Gerekli sebeplerden dolayı bu ihtiyaç 39 senesi nihayetine kadar devam edecektir. O vakit bütün noksanlarımızı kapatacağız.”³⁵²

Maruzatım, bu madde 1939 senesi nihayetine kadar tatbik edilecektir, devamlı olmayan bir madde haline koymak lazımdır. Böyle bir iki senelik ihtiyaç için geçiş bir kanunun ruhunu terk etmemek yerinde olur. Yarın belki orman için de, bu zorunluluk ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, geçici bir madde ile halletmek en

³⁵⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, I, 2.

³⁵¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1935, VI, 77.

³⁵² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 186.

başarılı harekettir, onun için maruzatımı onayınıza arz ediyorum.” Diyerek sözlerini ifade etmiştir.³⁵³

Zeki Soydemir, kanunla ilgili mecliste konuşma yaparken şu ifadeleri kullanmıştır:” Geçenlerdeki maruzatımı bu vesileyle hatırlatmak istiyorum.³⁵⁴

Geçenlerde yaş haddi kanunu buradan geçtiği zamanlar demiştim ki, 60 kadar kaza maçıdır. Yaş haddine dahil bazı kudretli arkadaşlar vazifelerine devam etsinler. Kanunun jandarmaya bırakıldığı sırada bu jandarma zabitlerini bırakmayalım demiştim. O vakit çok haklı olarak Milli Savunma vekili buyurdular ki; jandarma ordunun kıymetli bir parçasıdır, ayıramayız, kanunu bozamayız. Bendeniz de bunun üzerinde bir şey söylemedim. Bugün vazifeli olarak sevkle istihdamı teklif ettiğimiz arkadaşlar emekliye sevedilecekler, kazalara gidecekler. Dahiliye vekaletinden bir bildiri gelince pılı pırtıyı toplayıp döneceklerdir. Bu iş mahzurlu bir iştir. Bugün de böyle bir şeye yol açmak fenadır. Gerekli olan sebeplerde de söylendiği gibi, bu ihtiyaç 1939 senesinde ortadan kalkacaktır. Bendeniz bu mahzurlu vaziyetin kanunda yer almasına taraftar değilim. Bundan dolayı, mabzuru tahdid için olsun, bildirimini Yüksek Heyetinizin onayınıza arz ederim.” Şeklinde düşüncelerini aktarmıştır.³⁵⁵

Soydemir, meclisteki konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir: “Şükrü Koçak arkadaşımız yeni bir şey ilave etmedi, Metni okudular. Dahiliye vekaleti lüzum gördükçe, 39, 49, 59 sona kadar gider, kullanabilir. Gereken sebeplerde deniyor ki, 39 senesine kadar Mektebi harbiyeden yetişenlerle bu ihtiyaç kapanacaktır.” Bundan dolayı, kanunu, gerekli kılan sebeplerle ile hem uygun yapıp, hem de sınır tayin etmek için, 39 senesi nihayetine kadar, diye açıkça ifade edersek maksad ortaya çıkmış olur.³⁵⁶

Yüksek Başkanlığa, Son fıkrada “muddetçe” kelimesinden sonra “Bu kanunun başından itibaren 1939 senesi sonuna kadar “ kaydının ilavesile geçici madde yapılmasını arz ve teklif ederim.”³⁵⁷ Şeklinde konuşmasını sürdürmüştür.

Zeki Soydemir mecliste yaptığı konuşmada şu sözleri söyleyerek konuşmasına devam etmiştir: “Encümenden bir şey soracağım. İkinci maddeye itiraz

³⁵³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 186.

³⁵⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 186.

³⁵⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 187.

³⁵⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 187.

³⁵⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 187.

edecek değilim. Yalnız bir noktayı tavzih etmek istiyorum. Bu madde kaza jandarmaların noksanını telafi etmek için verilmiştir. Bir madde için ben geçici bir madde olarak teklif ettim. Kanunun acele yapılması vardır, geçici madde olarak yazılsın Müsaade ederseniz encümen şimdi yazsın. Hava komutanlığı kime kumanda edecektir?” Şeklinde meclise bir soru sormuştur.³⁵⁸

4 Aralık 1937’de subay ve askeri memurların emeklilikleri için rütbe ve sınıflarına göre tayin olunan yaşları bildiren kanun münasebetine dair mecliste söz alan General Zeki Soydemir konuşmasında şu sözleri söylemiştir: “Bu kanun, malumu alileridirki, aynen jandarmaya da uygulanıyor.”³⁵⁹

Dikkat buyurulursa 46 yaşındaki yüzbaşların emekliye sevk edildikleri görülür. Bu seferki seyahatim esnasında gördüm ki, birçok genç, dinç, halleri memlekete vakıf olmuş yüzbaşlar 46 yaşına gelmesinden dolayı emekli edilmiş. Yeri ya boş kalmıştır, veyahud da ordudan zabıt alınıp oraya gönderilecektir.³⁶⁰

Bendeniz o yerlerin ne boş kalmasını isterim ve ne de ordudan gidecek zabitanın bu boşluğu dolduracağına inanmış değilim. Çünkü bunlar senelerce orada bulunmuş, halleri memlekete vakıf olmuş kimselerdir. Bunun gibi aralıksız devam edenlerde aynı şekilde 41 yaşında emekli edilmektedirler. Diğer Devletlerin birçokları hatta böyle sırf askeri kanunları jandarma hakkında uygulayanlar dahi bunu ordudan ayrı tutmuşlardır.” Şeklinde ifadeleri kullanmıştır.³⁶¹

Mecliste kanun görüşülürken, Zeki Soydemir ile Yozgat Milletvekili Sırrı İçöz Bey’le karşılıklı diyaloğa girmişlerdir. Sırrı Bey’in “Jandarmanın hususiyeti vardır.” Sözüne karşılık, Zeki Bey de şu sözleri söylemiştir: “Buyurdukları gibi jandarmanın hususiyeti vardır. Bunlar ordu kurallarına tabi olduktan başka bunların vazife başından ayırıp, yerlerine emekli veya ordudan genç ve henüz bu işte tecrübesi olmayan birisini getirmek her halde doğru bir şey olamaz. Encümen, jandarma hakkında, uygulanacak bu kanun için ne düşünmüşlerdir? Bendeniz General Şefiğin incelemesine katılıyorum. Tabii bu, birçok uzman encümenlerden geçmiştir. Fakat oradan durumu anlamak daha iyi olacaktır.”³⁶²

³⁵⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 187.

³⁵⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 20.

³⁶⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 20.

³⁶¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 20.

³⁶² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 20.

Şimdi 58 yaşında bir Albay emekli oluyor; veya diyelim ki, bu yaşta tugay olmuş, oldu 59. bir sene sonra Tümgeneral olmuş altı ay sonra, üç ay sonra emekli edilmiş. Emekli olan bir Albay biraz sonra yani 60 yaşında hem Tümgeneral, hem Tuğgeneral olarak emekli oluyor.³⁶³

Bendeniz bunu doğru bulmuyorum. Şimdi bir iki kelime ile kendi noktai nazarımı daha açık arz etmek istiyorum: Malumu alileridir ki, fırkalarda topçu ve piyade tugayları vardır. Tümgeneral hepsine emir veriyor. Tümgeneralin başlı başına rütbe kademesi vardır, maaşı farklıdır, her şeyi farklıdır.³⁶⁴

Vazife esnasında kullanmak üzere Meclisi-âli bile bunların birine araba, birine at ve hatta otomobil vermiştir. Bunların her bakımdan farkları vardır. Bunun için hiç olmazsa Tümgenerallerin emekliliği 61 veya 62 yaşında olmasını daha uygun örgüyorum. Eğer orduyu gençleştirmek söz konusu ise, hepsini yeniden düşünmek lazımdır. Bendeniz tüm generallerin 62, tuğgenerallerin 61 yaşında emekli olmasını teklif ediyorum.³⁶⁵

Sırrı Bey’in Jandarma için ne düşünülüyor? Sorusuna karşılık, Zeki Bey’de şöyle cevap vermiştir:” O ayrıca bir araştırma konusudur. Ayrıca jandarmanın yaşın hadlerini daha ileri götürmek, artırmak gereklidir. Yüksek Reisliğe, Arzettiğim sebeplerden dolayı “Tümgeneral” yaş haddinin 62 olmasını teklif ederim. Sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.³⁶⁶

29 Mart 1937 tarihinde Pazartesi günü jandarma kanununun 18’nci maddesinin tefsiri hakkında başvekâlet tezkeresi ve milli müdafa ve dâhiliye encümenleri mazbatalarına dair mecliste yapılan kanunla ilgili görüşmelerde söz hakkı alan Milli Müdafaa Encümeni M. M. Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak şu sözleri konuşmuştur: “Refik İnce arkadaşımın, Jandarma subaylarının idare amirlikleri vekâletinde istihdamlarının, bir layiha tarzında değil; anladığını anlatmak yolu ile halledilebileceğini söyledi ve bunu da jandarma kanununun 18’nci maddesine dayanarak açıkladı. Hakikaten encümenimizde yazılan 18’nci madde esasi bahis konusu olsaydı bu maddenin ruh ve manasını Refik ince arkadaşımızın açıkladığı gibi anlar ve meselenin tefsiren halli için doğrudan doğruya huzurunuz

³⁶³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 21.

³⁶⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 21.

³⁶⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 21.

³⁶⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XIV, 21.

gönderirdik.³⁶⁷ Fakat, zannederim 1933 de Yağmurdere nahiye müdürlüğü, vekaletin de bulunan Yusuf Çavuş, vekalet maaşı olarak 30 liranın ödemesi için Divanın hesap görme işleri müracaatında veyahud ödemesinden sonra, Divanın hesap işleri o zaman raporu ile bu 30 liranın verilmemesini işaret ediyor ve aynı zamanda bu raporun ikinci maddesinde şu fıkrayı zikrediyor: 1706 sayılı jandarma kanununun 18'nci maddesi gereğince Jandarma erat ve subaylarının vazifei aslileri haricinde bir işte istihdamları menedilmiş olmakla kaymakam ve naihey müdürlüğü vekaleti gibi Devlet vazifelerinde istihdamları uygun görülmemiştir.³⁶⁸

Bu, Meclisi alicé kabul ediliyor ve bunun üzerine Yusuf Çavuşun tahsisatı verilmiyor. Milli Müdafaa encümeni bu maddenin açıklığı karşısında bu işin kapalı olarak halledilemeyeceğini görüyor ve aynı zamanda bir layiha düzenleyerek Heyeti Celileye takdim ediyor. Zannedersem Heyeti Celile bizim layihayı kabul buyurur, bu işin kapalı bir şekilde halledilemeyeceği kanaat getirir. Karar Heyeti Celilenindir.” Şeklinde ifadeler kullanmıştır.³⁶⁹

2 Nisan 1937 yılında TBMM’de Askeri Orman Koruma Teşkilatı hakkında kanun lahiyası ziraat, mum müdafaa ve bütçe encümenleri mazbataları görüşülürken konuşmacı olarak mecliste söz alan Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak şu sözleri söylemiştir: “Milli Müdafaa encümeninin üçüncü maddesi, Bütçe encümeninde, ikinci ve üçüncü madde olarak ayrılmıştır. İkinci maddeyi kabul ettik. Fakat Üçüncü maddenin ikinci fıkrası şöyledir: (Orman koruma kıtalarının asıl vazifeleri ormanları korumaktır.)³⁷⁰

Zaten kabul ettiğimiz birinci maddede; (Orman koruma vazifesi bu kanunda gösterilen şekilde askeri kıtalara verilmiştir Bu kıtalar koruma vazifelerine halel gelmemek şartı ile askeri usullere göre teşkil, talim ve terbiye edilirler) denmiştir. Bundan dolayı burada bu fıkra fazladır.³⁷¹ Bu fıkra fazla olmakla beraber dahili emniyet bakımından da nereden emir alacağı hakkında Milli Müdafaa encümeninin üçüncü maddesinin son fıkrası olarak tesbit edilen şekli, Bütçe encümenimiz başka şekilde açıklamışlardır.³⁷²

³⁶⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 252.

³⁶⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 252.

³⁶⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVI, 252.

³⁷⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

³⁷¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

³⁷² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

Milli Müdafaa encümeni şöyle göstermiştir: (Orman koruma genel komutanlığı mıntıkları dahilinde temiz edilecek dahili emniyet işlerinden dolayı da Dahiliye vekilliğinden emir alır.) Bütçe encümeni, orman koruma kıtalarının vazifesini söyledikten sonra, (Ancak bu kıtalar, bulundukları yerlerdeki orman mevzuu vesilesile alakalanacakları emniyet işlerinden dolayı Dâhiliye Vekâletinden de emir alırlar) diyor. Heyeti Celilece malumdur ki, memleket dahilinde ordudan başka elinde silah bulunan bütün teşekkürler Dahiliye vekaletinin emrindedir.³⁷³

Emniyet meselesi bahis konusu olduğu zaman doğrudan doğruya Dahiliye Vekaletinden emir alırlar. Burada bir karışıklık meydana gelir. Asıl vazifesine halel gelmemek şartı ile, emniyet işlerinden dolayı, Dahiliye Vekaletinden emir alırlar gibi bir fikir ve mana çıkıyor. Burada bu, açık değildir. Geçenlerde burada Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Diyarbakir'deki çapulculuk ve soygunculuk hadiselerini yapanların Mazı dağından geldiklerini söylemişlerdir. Bu Mazı dağı ormanlıktır. Yarın bu kanun çıktıktan sonra, olabilir ki, Ziraat Vekaleti, yahud Orman koruma komutanlığı oraya bir kıta koyacaktır. İkinci bir hadise zamanında bu kıta, benim asil vazifem ormanın muhafazasıdır, düşüncesi ile yerinden kımıldamaz.³⁷⁴

Bundan dolayı bu üçüncü maddenin ikinci fıkrasını buradan kaldırarak, Milli Müdafaa encümeninin üçüncü maddesinin son fıkrasının buraya eklenmesini teklif ediyorum.³⁷⁵

3.3.5. Erzurum Milletvekillerinin TBMM'de Yargı Alanındaki Faaliyetleri

Adliye En. Namına Fuad Sirmen 11 Haziran 1936 tarihinde mecliste Türk Ceza Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun münasebeti ile yaptığı konuşmasında şu sözleri beyan etmiştir; “Üçüncü fıkra mahkûmun diye başlayan fıkranın ikinci satırında “Cumhuriyet müddeiumumiliğe” yazılmıştır. “Cumhuriyet müddeiumumiliğine” olacaktır. Sonra onun altındaki satırda “Ödenmiş” yazılmıştır. “Ödenmemiş”olacağını belirterek sözlerine devam etmiştir.³⁷⁶

Fuad Sirmen, Ceza Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanunla ilgili konuşmasını sürdürürken şunları söylemiştir: “Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı

³⁷³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

³⁷⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

³⁷⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XVII, 115.

³⁷⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 205.

arkadaşımın ileri sürdüğü görüşü Adliye encümeni uygun görmedi. Bilirsiniz ki, mahkumlara verilecek “cezanın türü tesbit edilirken göze alınan bazı hususlar vardır. Para cezalarını: yazı kanun tayin ederken amaç ettiği gaye başkadır, cismen üzüntü ve azab verecek cezayı tayin ederken yazı kanunun düşündüğü meseleler yine başkadır. Bu itibarla bu hapis cezasının veyahud paradan değiştirilmiş hapis cezasının infazı hususunda da farkları tesbit etmek gereklidir.³⁷⁷Biz, 19’ncu maddede bu defa yaptığımız değişiklikler, para cezasından değiştirilen hapis cezasının müddetini bir seneden üç seneye çıkardık. Bunun sebebi vardır. Çünkü cezayı taşımayla ilgili hükümlerde yaptığımız değişiklikte azami sınır belirtmedik. Kaçakçılık suçlarında olduğu gibi bir kimse yüz binlerce lira para cezasına mahkum olabilir. Böyle yüksek cezaya mahkum olan bir kimsenin kısa bir müddet hapiste yatmakla cezasından tamamen kurtulması doğru görülmedi. Bu itibarla biz, bir seneyi üç sene çıkardık ve ayrıca da hapse çevrildiği takdirde hapis müddetinin sureti infazına dair olan kayıttan yalnız hapse mahkum olan şahsa bu cezanın ne şekilde tatbik olunacağına dair ayrı hükümler koymak lüzumunu hissettik. Para cezası verilenler o parayı devlete ödemekle yükümlüdürler.³⁷⁸

Bu parayı aczi dolayısıyla verememek durumunda bulunan bir kimse veyahud malı bulunmadığı için cezası hapse çevrilen bir kimse, Kitapçı Hüsnü arkadaşımızın söylediği gibi, bir gün çalışırda iki gün hapis kabul edersek bu, ne olacak? Bizim, bir seneyi üç seneye çıkarmaktan erişilmek istenilen gaye tamamen kaybolacak. Bir buçuk seneye inecektir. Bundan başka hapislerde para ile kabulü karşılayılamayacak sebepler var. Bizim burada kabul ettiğimiz sisteme, şekle göre hapse mahkum olan bir kimse gayet şiddetli olarak tek hücrede yatacaktır. İkincisi yine sıkı hapis altındadır, o şartlar altındadır.³⁷⁹Bir günü iki güne sayılacak lakin, bu iki devreyi iyi hal ile geçirdikten ve bu kanaat geldikten sonra bu adamı bir üçüncü devreye alacağız ve daha ziyade iyi hali devam ederse, bir gününü üç güne sayacağız.³⁸⁰Ondan sonra bir dördüncü devre var ki orada bir günü dört gününe sayacağız. Bundan dolayı da her ikisi arasında fark vardır. Encümen bu noktai nazarda bulundu ve tatbikatta tesadüf edilen bazı suçlulara verdiğimiz müddeti,

³⁷⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁷⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁷⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

kısaltıcı bir şekilde yerine getirmek, o cezadan kolaylıkla kurtulmak imkanını da verebileceğimiz durum olacağından, encümen bu noktayı nazarı doğru bulmamaktadır. Bununla beraber Yüksek heyet, nasıl takdir ederse öyle olur.” İfadelerini kullanmıştır.³⁸¹

1936 mecliste Ceza kanunu görüşülürken Hüsnü Kitapçı Fuat Sirmen ile karşılıklı diyaloga girdiğinde şunları söylemiştir: “Ben, günü gününe olan esaslara karşı değilim. İki günü bir gün yapmak istiyorlar, sözüm buna karşıdır. Ben bunu istemiyorum. Mademki 3 sene muhakkak lazıymış, bir günü bir gün sayılmalıdır.” Sözlerini söyleyerek kanunda geçen bazı önemli maddeleri belirtmiştir.³⁸²

Fuat Sirmen’de, Hüsnü Bey’e cevap verirken şu sözleri söylemiştir: “Bizim burada orta işçi sınıfın ücretini günde 50 kuruştan fazla kabul etmemize imkan yoktur. Belediye, vilayet veya herhangi bir resmi işte çalıştırıldığı zaman 100 kuruşa çalıştırma gibi bir durum ortaya çıkacaktır. Bu itibarla bu cezayı pay ederken tesbit ettiğimiz ölçü değiştirmek esastır.”³⁸³

Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı, kanun mecliste görüşülürken Fuat Bey’e hitaben şunları söylemiştir: “Ölüm cezası yerine, sekiz seneden on seneye kadar ağır hapis, müebbed ağır hapis yerine, altı seneden 15 seneye kadar ağır hapis, denilmiştir. Ölümde 15 sene, ağır hapiste 10 sene olması gereklidir.” Diyerek kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁸⁴

Fuat Sirmen de kanunda geçen maddenin düzeltilerek ölüm cezası yerine, sekiz seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis, olacağını belirtmiştir. Hüsnü Bey de bu maddenin ikinci fıkrasında (Ancak fiil cürüm olduğu) deniliyor. Bu ibare gereksizdir. Zaten kanunda bahsedilen şeyler, bilindiği üzere suç olan şeyler olduğunu belirtiyor.³⁸⁵

Fuat Bey: “bizim ceza kanunumuzun kabul ettiği taksime göre suç veya kabahat vardır.” Şeklinde söyleyerek kanunda geçen maddenin önemini vurguluyor. Hüsnü Bey ise bu durumu öğrendikten sonra maddeyi kabul ettiğini söylemektedir.³⁸⁶

³⁸¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 206.

³⁸⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 208.

1936'da Ceza kanununun kabuluyla ilgili TBMM'nde görüşmeler devam ederken konuşmasını sürdüren Adliye Encümeni Fuat Sirmen şu ifadeleri kullanır: "Sondan üçüncü satırda (haber alınıp) denilmiş (haber alıp) olacaktır. Madde 160-157' nci madde de yazılı suçu işleyenlerle Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına açıkça söğenler hakkında takibat yapmak yetki doğrudan doğruya Cumhuriyet savcısına aittir. 158'nci maddede yazılı hal ile 159'ncu maddenin birinci ve ikinci fıkralarında yazılı Hükümetin veya Adliyenin manevi şahsını veya Cumhuriyeti açıkça aşağılama ve küçük görme hallerinde takibat yapılması Adliye vekâletinin iznine bağlıdır."³⁸⁷

159'ncu maddenin birinci fıkrasında yazılı Türklüğü veya Büyük Millet Meclisini açıkça aşağılama ve küçük görme hallerinde takibat yapılması Büyük Millet Meclisi Reisinin ve bulunmadığı takdirde reise vekâlet eden şahsın ve devletin silahlı kuvvetlerini aşağılayan ve küçük görenler hakkında takibat yapılması Milli Savunma Vekâletinin iznine bağlıdır." Söyleyerek konuşmasına devam etmiştir.³⁸⁸

Fuat Sirmen, kanunda geçen bir maddenin ikinci bendinin ikinci satırında (Manevi şahsını) yazıldığını (Manevi şahsiyetini) olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sirmen, meclisteki konuşmasına devam ederken şu sözleri söylemiştir: "Devlet emniyetine karşı ilgili olan suçlar ceza kanununda yer almıştı. Fakat tatbikat bize gösterdi ki, bazı maddeler kanunun gösterdiği çerçeve haricinde kalıyor. Bu aynı zamanda Devletin emniyeti hususunda da önemli bir tehlike teşkil ediyor."³⁸⁹

Bu sebeple Adliye vekaletinin bu yoldaki hükümleri tamamen değiştirmek hususunda göstermiş olduğu isteği Encümenimiz şükranla karşılamış ve aynı fikir dahilinde hareket etmiştir. Biz gerek hali hazır kanunumuzdaki hükümleri ve gerekse medeni memleketlerin bu yolda savaş sonunda almış oldukları tedbirleri dikkate almak yeni esaslar ve ceza ile ilgili yaptırımlar tesbit etmiş oluyoruz, şüphesiz bu esaslar kararlaştırılırken, suçun derecesine göre sınırların ne olduğunu da belirtmeyi gerektir.³⁹⁰ Cezanın yapılan suçun şekline göre ağır veya hafif olması ve iki çeşit suç arasındaki derecelere göre ayrı hükümlere bağlı olması gereklidir. Bugün her yerde bu esas kabul edilmektedir." Şeklinde söyleyerek konuşmasını sürdürmüştür. Fuat Sirmen konuşmasına devam ederken, Afyon Karahisar Mebusu Berç Türkerin bir

³⁸⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 214.

³⁸⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 214.

³⁸⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 214.

³⁹⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 217.

azami ceza tesbit edilemez mi? Soruna karşılık şu yanıtı vermiştir:”Biz belirli cezaları mümkün olduğunca ve gerektiği kadar artırdık. Bu zaten yeterli derecede yaptırım altına alınmıştır. Öyle zaan ediyorum ki, bu maddeler Yüksek Meclisçe kabul edildikten sonra devletin iç ve dış bütün emniyeti tamamen güvence altına alınmış olacaktır.” Şeklinde ifadelerle konuşmasına devam etmiştir.³⁹¹

Fuad Bey, meclisteki konuşmasını sürdürürken şu ifadeleri kullanmıştır: “253’ncü maddenin (siyasi bir partinin...) diye başlayan fıkrası için encümen yeni bir şekil tesbit etmiştir. Onun da okunmasını rica ediyoruz. Siyasi Partinin takib ettiği prensiplerin işaretle alakalı ve işaretleri o partinin şerefini kıracak yerde kullananlarla, Partinin müsaadesi olmaksızın kitap, gazete, mecmua veya matbuat kanununa göre basma sayılan diğer şeyler üzerine veya sinema şeritlerine bunların içeriğini Partiye mal edici manada koyanlar 6 aya kadar hapis veya on liradan 200 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Bu hususta takibat icrası alakalı siyasi parti genel sekreterliğinin şikayetine bağlıdır.”³⁹²

Kızılay cemiyetine aid alamet ve işaretleri, Kızılay cemiyetinin rızası olmaksızın her hangi bir matbua veya evrak ve şair eşya üzerine koymak veya resim veya hak etmek veya her ne suretle olursa olsun o alamet ve işaretleri temsil veya belirtmek suretile kullananlar üç aya kadar hapis veya 5 liradan yüz liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu hususta kovuşturma icrası Kızılay Cemiyeti genel merkezinin şikayetine bağlıdır.” Şeklinde ifadeler kullanmıştır.³⁹³

Fuat Sirmen, Ceza kanununun bir maddesinin sonundan 3’ncü satırında; tasni ve iftira, diye başlayan cümle ayrı bir fıkra olacağını belirtmiş, ayrıca, Ceza kanunumuzda her suçtan zarar gören kimse o suçun meydana getirdiği maddi ve manevi zararların ziyanını isteyebilir. Maddeye ayrıca tazminat için açık ifade koymağa lüzum yoktur. Cezai tazminat için ayrıca hukuk mahkemesine müracaat edilebilir. Genel suçlar hakkında tazminata dair genel hükümlerimizin olduğunu söyleyerek, maddenin ikinci fıkrasının ikinci satırındaki (veya sıhri usulünden) kelimeleri kalkacağını ifade etmiştir.³⁹⁴

³⁹¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 217.

³⁹² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 218.

³⁹³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 219.

³⁹⁴ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 221.

Sirmen, ceza kanunda geçen bazı maddeler hakkında bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Çocuk düşürme suçlarından bahseden faslı değiştirdiğimiz zaman bizim yaptığımız şey biraz cezayı arttırmak oldu. Halen yürürlükte olan kanunda ilmi zaruretler dolayısıyla bunu yapar, bunun için ayrıca bir açık ifade yoktur. Bu, kanunun heyeti umumiyesinden çıkan bir manadır. Kanunda zikredilen şey, çocuk düşürmek kasti mahsusudur. Yoksa tıbbın, fennin lüzum gördüğü şeyler suç teşkil etmez. Bugünkü kanunda da ve şimdi düzeltildiği için bu, suç teşkil etmez. Bu kanunun etki eden maddelerimizde ameliyat neticesi olarak bir adamın elini, kolunu, bacağı kesiyorlar. Bu zorunlu olarak yapıldığı için bu fiili etkili yapanlara ceza verilmez.”³⁹⁵

Çünkü kanunun genel manasından ve bu maddelerle kanunun, cezalandırmak istediği fiilin içinde bulundurduğu unsurlar itibarıyla ayrıca kayıd ve açık ifade koymağa lüzum görmedik. Bunu böyle iken Yüksek Heyet bilir. Bizim cezalandırmak istediğimiz, tıbbi zorunluluk olmaksızın çıkar veya herhangi bir düşünme ile çocuk düşürme durumudur.” Şeklinde ifadeler söylemiştir.³⁹⁶

Fuad Sirmen, Ceza kanununun kabuluyla ilgili mecliste konuşmasını sürdürürken şu sözleri söylemiştir: “İsteyerek, kelimesini koymakla Dr. Ziya Nuri arkadaşımızın endişelerine cevap vermiş olduğuna kanaat getirmektedir. Vesait kullanarak, tabirini kullanmadık. Çünkü vasıta kullanmayarak ta çocuk düşürüldüğü olabilir. Mesela yüksek bir merdivenden atlıyarak ta çocuğu düşürebilir.”³⁹⁷

Eğer vasıta kullanarak dersek burada böyle bir vasıta kullanılmadığı için ceza verilmemesi gerekecektir. Bir isteyerek, tabirini kullanmak suretile kendi kasıtlı olarak yapılan hareketinin cezasını vermek maksadını istihdaf ediyoruz. Bir niyeti mahsusla çocuğunu düşürmek üzere her ne şekilde olursa olsun hareket eden bir kadına cezasını veriyoruz. Yoksa kadın farkında olmadan, hızlı yürümek suretile veya bünyesinin zayıflığı itibarıyla düşürdüğü çocuk için tabii ceza verilemez. Şeklinde ifadeler kullanmıştır.³⁹⁸

Sirmen, meclisteki görüşülen ceza kanunun kabuluyla ilgili konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Şimdi okunacak olan 471’nci maddenin 1 ve 2’nci bendinden sonra”Frengili bir kimse...” diye başlayan fıkraların kaldırılması, encümente uygun

³⁹⁵ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 225.

³⁹⁶ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 225.

³⁹⁷ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 225.

³⁹⁸ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 225.

görülmüş ve Heyeti Umumiyyeye kabulü kararlaştırılmıştır. Bu son fıkralarda göz önünde olan suçların 471'nci maddeden kaldırılması encümen uygun görmüştür. Çünkü aynı fiiller için umumi hıfzıssıhha kanununda hükümler mevcuttur. Mesela bizim burada frengi, bel soğukluğu diye zikrettiğimiz hastalıklar orada emrazi zühreviye tabirile daha değişik bir şekilde yazılmıştır.³⁹⁹

Onun için encümen bu fıkraların burada bulunmasına lüzum görmemiştir. Birinci fıkranın başındaki “Mütecavizünaleyh” kelimesi, “Kendisine tecavüz olunan kimse” şeklinde olacaktır. Ayrıca, 526'nci maddeye ikinci bir fıkra ilavesini encümen kararlaştırdı. Bu ilave de maddenin sonuna konacaktır.”Sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁰⁰

3.3.6. Erzurum Milletvekillerinin TBMM’de Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

İstanbul Üniversitesinin muvazenei umumiyyeye alınmasına dair olan 2467 sayılı kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki 2928 numaralı kanunun 2'nci maddesinin değiştirilmesine dair kanun layihası ve Bütçe encümeni mazbatası (1/873) [1] hakkındaki kanun münasebeti ile 11 Haziran 1937 yılında mecliste konuşan Maarif Mebusu Nafi Atuf Kansu, Layihanın biran önce müzakeresine karar alınmasını teklifini istediğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Maraş Mebusu Aldettin Tiridoğlunun, üniversite kadrosuna dahil kürsülere tayin olunanların maaşlarına dair kanun teklifi ve bütçe encümeni mazbatası hakkındaki kanun münasebetiyle söz hakkı alan Maarif Mebusu Nafi Atuf Kansu, kanunun mecliste ivedilikle müzakeresinin karar altına alınmasının teklifini istemiştir.⁴⁰² Köy öğretmenleri hakkında kanun, lahiyası ve Maarif, Ziraat, Dahiliye ve Bütçe encümenleri mazbataları hakkındaki kanun münasebeti ile de mecliste konuşan Maarif Mebusu Nafi Atuf Kansu, Esası bütçe müzakeresi sırasında kabul edilmiş ve tahsisatı konulmuş olan bu kanun tasarısının da acele edilerek, biran önce müzakere teklifinin yapılmasını uygun görmüştür.⁴⁰³

³⁹⁹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 225.

⁴⁰⁰ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1936, XII, 226.

⁴⁰¹ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 207.

⁴⁰² TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 208.

⁴⁰³ TBMM. Zb. C, V. Devre, 1937, XIX, 213.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşının, zaferlerin ve inkılapların şerefini de ona mal etti. Millet Meclisini her zaman, devleti oluşturan müesseselerin en üstünde gördü ve bunu her konuda gösterdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Türk milletinin bilinç altında çok ayrı ve özel bir yeri vardır. Yakın dönem Türk siyasi hayatında ve kültüründe, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk'ün Kurtuluş Savaşı, Türk inkılabı, milli egemenlik ilkesi ve Cumhuriyetle özdeşleşmiştir. Yasama ve denetleme ödevinin yerine getirilmesi sırasında parlamentoya yansıyan olayları ve parlamento içerisinde yeralan Erzurum milletvekillerinin meclis içerisindeki faaliyetlerini yakından anlatan bir çalışmadır.

Tarih, geçmişin anlatımı, geleceğin rehberidir. Geçmişin, bilinmezliğinin ve hizmet aşkının kaynağıdır. Siyasetçinin temel kültürünü oluşturur. Ülke ve ulusun geleceği uzun erimli siyasi planlarla gerçekleşir. Böylesi planın temelinde tarih vardır. Her siyasetçinin ideali ülkesine ve halkına kalıcı en iyi hizmeti sunarak, tarihte iz bırakmak olmalıdır. Bunun için geçmişi iyi tanıma ihtiyacındadır. Bu çalışmayla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin V. Döneminde seçilen Erzurum Milletvekilleri'nin Parlamento Tarihini ortaya çıkararak, unutulmuş bazı olayların ve bilgilerin yeniden hatırlanmasını sağlayacaktır.

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatını tam olarak anlayabilmek için, özellikle bazı şehirlerdeki siyasi gelişmelerin dikkatle takip edilmesi gerekir. Siyasi hayattaki önemli gelişmeler, büyük değişimler ve kırılma noktaları, çoğunlukla bu şehirlerin tutum ve davranışlarıyla yakından ilgilidir. Bu şehirlerin tutum ve davranışları ya genel gidişatın yönünü tayin etmiş veya siyasi dönüşüm projelerine olumlu-olumsuz ilk tepkiler bu şehirlerden çıkmıştır. Bütün bu özelliklere birara da sahip olan şehirlerden biriside Erzurumdur. Nitekim, Milli Mücadele'nin başlangıcından, 1940'a kadar meydana gelen önemli olaylara biraz göz atmak, bu düşüncenin doğruluğunu ortaya koyacaktır.

Erzurum'un siyasi yapısını tam olarak anlayabilmek için, biraz daha eskiye gitmek gerekir. II. Meşrutiyet'in öncesinden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyen önemli birçok olaya bakıldığında bu olayların doğrudan veya dolaylı olarak Erzurum ile etkisi olduğu görülmektedir. Erzurum, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e geçiş yıllarında da önemli bir şehir olarak ön

saflarda yer almıştır. Milli Mücadelenin hazırlık aşamasından, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen süreçte gerçekleştirmek istenen bazı değişim projelerine karşı ilk tepkiler, Erzurum ve diğer belirleyici şehirlerden gelmiştir.

Bu çalışmayla döneme damgasını vurmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin Erzurum'daki teşkilatlanması, teşkilatın yapısı ve teşkilatlanma olduğu zamanda yaşanan bazı sıkıntılar ele alınmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Erzurum'daki teşkilatlanmasında sıkıntılara neden olan unsurlar arasında şehrin sosyal yapısında yaşanan değişiminden de bahsetmek gerekir. I. Dünya Savaşı'nda büyük bir tahribat yaşamış olan şehir genç, dinamik ve zengin insanların önemli bir kısmını da kaybetmiştir. Şehirdeki bütün sosyal ve kültürel etkinliklerde kendini hissettiren bu eksiklik, CHP teşkilatlanmasında da açıkça ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da CHP teşkilatını kuranlar arasında pek fazla genç bulmak mümkün değildir. Bu durumun getirdiği bazı aksaklıklara konu içerisinde değinilmiştir.

Erzurum üzerinde bulunduğu coğrafyanın kilidi olduğundan, tarihin her hassas döneminde ön plana çıkan şehir olmuştur. Bu durumu tarihi tecrübelerle idrak etmiş olan Erzurumlular, devlet ve millet bütünlüğü konusunda her türlü fedakarlığı tarih tarafından tesbit edilmiş, millet ve devlet tarafından da takdir toplamıştır.

Elimizdeki bu çalışmayla, Erzurum'daki siyasi hayatın temel unsurlarını kapsamlı ve irdelleyici bir şekilde ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, tarih bilimindeki karmaşıklığı göz önüne alınarak, siyasi hayatı hayatı şekillendirebilecek sosyal, kültürel ve ekonomik unsurların ihmal edilmemesine özen gösterilmiştir. Gerektiği zaman, siyasi hayatı etkileyen bu tür unsurlarada değinilmiştir. Bununla birlikte, yerel bir siyasi tarih incelemesi olan bu çalışmada konu bütünlüğünün bozulmamasına özen gösterilmiştir.

Erzurum'un kültür hayatına katkıda bulunmaya çalışan ve Ankara'nın maddi ve manevi desteğini alan Erzurum Halkevi'nin kurulmasındaki süreç ele alınmıştır. Buna bağlı olarak, Halkevi'nin yapısı ve şehirde gerçekleştirilen faaliyetleri detaylı olarak incelenmiştir. Bu çalışmada Erzurum'un coğrafi stratejik önemi dolayısıyla yaşadığı birtakım olaylara yer verilmiştir. Yaşanan bu olayların şehrin siyasi

hayatıyla yakından ilgili olan ve siyaset anlayışının şekillenmesinde rol oynayan olayların olduğu belirtilmiştir.

1935 yılı sadece Türkiye açısından değil Avrupa açısından oldukça önemli bölgesel yönetimler ve Avrupa'nın rejimlerini etkileyen otoriter yönetimler siyasetin önünü tıkamıştır. Yaşanan bu durumlar karşısında gelişen olayları yakından izleyen Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri hükümetin durumunun halkın iradesiyle yeniden belirlenmesinin faydalı sağlayacağını belirterek, Türkiye Büyük Millet Meclisinde seçimlerin yapılması için karar alınmıştır. 1935 tarihinde TBMM'nin V. Döneminde yapılan genel seçimlerde seçilen Erzurum Milletvekilleri içinde ilk kadın milletvekilleri parlamantoya girmiş ve parlamento'da çeşitli görevlerde bulunmuşlar, meclis dışında ise bir takım faaliyetlerde aktif olarak yer almışlardır. Çalışmada Erzurum Milletvekilleri'nin özgeçmişlerine detaylı olarak yer verilmiştir.

Çalışmada, V. Dönemde seçilen Erzurum Millet vekillerinden Hasan Tahsin Uzer'in 1937 yılında Erzurum'daki havuzbaşı meydanına anıt yaptırmak istemesi ve bu düşünceye karşı yapılan olumsuz eleştirilere değinilmiş ve bu konuya bağlı olarak gelişen olaylar ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın içeriğinde, 1937 yılında Siyasi Müsteşarlıkların kurulması kanununun TBMM'nin gündemine getirilerek kabul edildiği ve Erzurum Milletvekillerinden Nafi Atuf Kansu'nun Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarlığına atandığı, daha sonra gelişen olaylardan dolayı Siyasi Müsteşarlık Kanununun kaldırıldığı, atanan müsteşarların da bu görevlerden istifa ettiklerini belirtilerek, konu ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Çalışma da ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün Erzurum'la ilişkileri ve 1937 yılın'da Atatürk'ün Erzurum'a planlanan ama gerçekçeleşmeyen gezisi incelenmiştir. 1937 yılı içinde Gazi Mustafa Kemal'in mal varlığını milletine bağışlamasıyla ilgili TBMM' de yapılan görüşmelerde söz alan Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün'ün konuyla ilgili duygu ve düşünceleri dile getirilmiştir. 1938 yılında Atatürk'ün, vefatı ve bu durumun Erzurum'daki yankıları belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın son bölümünde ise 1935-1939 tarihleri arasında Erzurum Milletvekilleri parlamento'da ulaştırma, ekonomi, askeri, yargı ve eğitim alanlarında faaliyetlerde bulunmuşlar, meclis içerisinde yapılan konuşmalarda da çeşitli konularda düşüncelerini dile getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

TBMM Arşivi

RESMİ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Ayın Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri, I-II-III-IV-V. Devreleri

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Albayrak

Cumhuriyet

Erzurum

Hakimiyet

Milliyet

Yeni Erzurum

Zafer

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akdağ, Ömer, *Tek Partili Dönemde Konya'da 1935 Genel Seçimi*, Konya, 2018.

Akgün, Birol, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara, 2002.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Akyüz, Yahya, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Aldan, Mehmet, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, II, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

- Alkan, Mehmet Ö, *Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri*, İstanbul, 2006.
- Altuğ, Vefik, *Erzurum ve Civarının Tarihi Tabii Beşeri ve İktisadi Durumu Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1941.
- Altuğ, Yılmaz, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul, 1978.
- Armağan, Servet, *Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri Kanun-i Esasinin 100. Yılı*, Ankara, 1978.
- Armağan, Servet, *Türkiyede Parlamento Seçimleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 33, Sayı 3-4, İstanbul, 2011.
- Arslan, Mukaddes, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Cilt 29, Sayı 85, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.
- Aslan, E, *Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2014.
- Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, Tite Yayınları, 1964.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atam Yayınları, Ankara, 1991.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul, 1969.
- Ateş, Toktamış, *Kemalizmin Özü Görüşler ve Düşünceler*, (3. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi (1838’den 1995’e)*, IV, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Aydemir, S. Şevket, *Tek Adam*, III. (7. Baskı) İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981.
- Aydemir, S. Şevket, *Tek Adam*, I-II-III. (11.Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.
- Barutçu, A. Faik, *Siyasi Hatıralar I*, Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001.
- Başar, H. Ahmet, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.
- Başar, Zeki, *Anıtlarımız Şehitlerimiz*, Atatürk Üniversitesi’nin Kuruluşunun XX. Yıl Armağanı, III. Kitap, Ankara, 1978.
- Baykara, Tuncer, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi*, Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi, Sayı 10/3, Ankara, 1980.
- Bayrak, M. Orhan, *(1920-1984) Türkiye’yi Kimler Yönetti, 1*. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1984.
- Bayur, H. Yusuf, *Türk İnkılâp Tarihi*, I. (3. Baskı), Ankara, 1983.
- Bediüzzaman, Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, 1994.
- Bezaz, Yurda, G. *Haberleşme ve Tarihçesi*, Türkiye Haber-İş Sendikası, Ankara, 2007.
- Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- Bilgi, Nejat, *Cumhuriyet’in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)*, Türkler, XVII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Binark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM. VI. Dönem*, I, Ankara, 2004.

- Binbaşıoğlu, Cavit, *Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995.
- Boratav, Korkut, *İktisat Tarihi (1908-1980), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV, (6. Baskı), İstanbul, Cem Yayınevi, 2000.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, (6. Basım), Gerçek Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bozdemir, Mevlut, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, CDTA, X, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- Budak, E., *Bir Diplomat Olarak Galip Kemali Söylemezoğlu (1873-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Bulut, Sebahattin, *Erzurum’da İz Bırakanlar*, İstanbul, 1995.
- Burçak, Rıfki, S. *On Yılın Anıları*, Nurel Matbaacılık, Ankara, 1998.
- Çadır, M., *Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü*, Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çaycı, Abdurrahman, *Atatürk*, Küçük Türk İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1974.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, (4. Basım), İstanbul, Cem Yayınevi, 1974.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele’de Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2002.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923*, I, Ankara, 1994.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem*, I. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996.
- Çuhadar, Cengiz, *Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Sayı 2, Elazığ, 2007.
- Dağlı, Nuran, Aktürk, Belma, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, I, Ankara, TBMM Basımevi, 1988.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- Demir, Şerif, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013.
- Demirtaş, Ceyhun, *Bab-ı Ali’nin Şu Son Kırk Yılı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

- Direk, H., *Cumhurbaşkanlığı Makamının Türk Bürokrasisindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2009.
- Duroğlu, S., *Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Dursunoğlu, Cevat, *Nafi A. Kansu’nun Ardından*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011.
- Elgin, Neriman, *Türk Kadınına Seçme Seçilme Hakkı Tanıyan 05.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve TBMM Tutanakları*, Ankara, 1985.
- Erdoğan, Aydın, *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünyu Bugünü 1923-2000*, Kitap Yayınları, Ankara, 2000.
- Ergin, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1977.
- Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, (2. Baskı), Ankara, Ocak Yayınları, 1997.
- Ertan, F. Temuçin, *Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi Muhit*, Kebikeç, Yıl: 2, 1997.
- Ertan, F. Temuçin, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, 1992.
- Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, I, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Göküş, Ş. Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, XV, (3. Sayı), Isparta, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2010.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Ankara, 1993.
- Gülcan, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Fırkası (1923–1946)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Gülcan, Yılmaz, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönemi (1935-1939)*, I, Ankara, TBMM Basımevi, 2001.
- Gülekli, C. Nurettin ve Onaran, Rıza, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü (1920-1970)*, MEB Basımevi, İstanbul, 1973.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyete Geçiş Süreci*, I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1997.
- Gök, Salhadin ve Kılınççeker, Özlem, *Türk Kadının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Sayılay Mihri İffet Pektaş*, Ankara, 2019.
- Halıcı, Şaduman, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013.
- Heper, Metin, *Atatürk’te Devlet Düşüncesi*, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

- Heper, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- Hırş, E., *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi I*, A.Ü. Yayınları, İstanbul, 1950.
- İlhan, Turan, *İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.
- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yeni Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- İnan, M. Rauf, *Atatürk’ün Halkçılık Ülküsü*, Atatürk ve Halk Evleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
- Kabasakal, Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- Kansu, M. Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Türk Tarih Kurumu, I, Ankara, 1966.
- Kansu, Metin Atuf ve Kansu, K. Işık *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Kantarcıoğlu, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, (3. Baskı), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, (6. Baskı), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Karaibrahimoğlu, Sacit, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ege Matbaası, Ankara, 1968.
- Karataş, M., *Atatürkçü Düşünce ve Uygulamaların Algılanması ve Yorumu (1938-1948)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Karatepe, Şükrü, *Parlamentar Sistem*, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul, 1991.
- Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, (12. Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kili, Suna, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
- Koca, Hüseyin, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, (Umûmi Müfettişlikler’den Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’ne)*, Birinci Kitap, Mikro Yayınları, Konya, 1988.
- Koçak, Cemil, *Siyasal Tarih (1923–1950), Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, IV (4.Basım), İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.

- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, (1938-1945)*, Cilt: 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918- 1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988.
- Koçer, A. Hasan, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*, Ankara, 1967.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, (5. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Köksal, Mustafa, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlkleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, (11. Basım), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
- Konukçu, Enver, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum, 1999.
- Korkmaz, E, *Tahsin Uzer’in Yaşamı ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Küçükkuşurlu, Murat, *Cumhuriyet Döneminde Erzurum’da Siyasi Hayat*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.
- Kuran, Ercüment, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Madanoğlu, Cemal, *Anılar I (1911-1938)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplumsal Siyaset*, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul, 2002.
- Melih, Ersoy, *Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi*, IX, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1989.
- Mücellitoğlu, Ç. Ali, *Mülkiye ve Mülkiyeliler, 1860-1949 Mezunları*, II, Ankara, 1954.
- Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul, 1996.
- Okandan, G, Recai, *Devletin Menşei*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945.
- Öz, Esat, *Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)*, Ankara, 1992.
- Özalp, Ömer Hakan, *Erzurumlu Yeşilzade Mehmet Salih Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- Özbay, Burcu, *Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Özbudun, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özgen, F. İhsan, *Cumhuriyet Dönemi’nde Celal Bayar’ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri, (1923-27 Mayıs 1960)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.

- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi II. Dönem (1923-1927)*, III, Ankara, TBMM Basımevi, 1995.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Yayınları, Ankara, 1995.
- Öztürk, Kazım, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1970)*, Ankara, 1973.
- Öztürk, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.
- Parla Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, III, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Şahin, M, *Hasan Tahsin Uzer’in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.
- Sanal, Türker, *Türkiye’nin Hükümetleri*, Sim Matbaası, Ankara 1997.
- Sarıbay, Y. Ali, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Şavklı, C, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri, (1920-1938)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Sencer, Muzaffer, *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*, Alan Yayıncılık, (2. Baskı), İstanbul, 1992.
- Sezgin, B, *Türkiye’de Çağdaşlaşma Yazarı ve Problemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- Şimşek, Sefa, *Halkevleri 1932 -1951*, İstanbul, 2002.
- Şimşir, Bilal, *Atatürk’ün Hastalığı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Som, N. Mehmet, *Tarihçe-i Erzurum*, Dergah Yayınları-Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Sorguç, Bahir, *1920’den 1981’e Milli Eğitim Bakanlığı*, MEB Yayınları, İstanbul, 1982.
- Soyak, H. Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, II, Ankara, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, 1973.
- Söylemezoğlu, K. Galib, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, Saka Matbaası, İstanbul, 1955.
- Talas, Cahit, *Toplumsal Ekonomi*, (7. Baskı), Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- Tanilli, Server, *Devlet ve Demokrasi*, (7. Baskı), İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.
- Tapan, Mete, *Türkiye’de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tazegül, Murat, *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tezel, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Teziç, Erdoğan, *Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976.

- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- Tönük, Vecihi, *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945.
- Tülbentçi, F. Fazıl, *Cumhuriyet’ten Sonra Çıkan Gazete ve Mecmualar*, Ankara, 1941.
- Tunaya, Z, Tarık, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Tunaya, Z, Tarık, *Türkiye’de Siyasi Partiler, (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul, 1952.
- Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tunçay, Suavi, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, (3. Kitap), Ankara, Bilgi Yayınevi 1995.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, (3. Kitap), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, (4. Kitap), Ankara, Bilgi Yayınevi 1999.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayını, Ankara, 1996.
- Turhan, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.
- Uluskan, B. Seda, *Atatürk Döneminde Şükrü kaya’nın Siyasi Hayatı, (1923-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974.
- Ünaydin, E. Ruşen, *Atatürk’ün Hastalığı*, TTK Yayınları, Ankara, 1959.
- Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- Us, Asım, *Gördüklerim, Duydukларım, Duygularım*, Y.Y, İstanbul 1964.
- Us, Asım, *Hatıra Notları*, (1930-1950), Y.Y, İstanbul 1966.
- Uyar, Hakkı, *Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (2. Baskı), İstanbul, Boyut Yayınevi, 1999.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Uzun, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- Uzun, Hakan, *Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı*, Hacettepe Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Yayını, Sayı: 11, Ankara, 2010.
- Yalçın, C. Hüseyin, *Siyasi Anılar*, Hazırlayan: Rauf Mutluay, Ankara, 1976.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yıldız, H, *Türkiye’de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Yılmaz, Nihat, Doğan, C. Kadir, İnankul, Hakan, *Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirilmesi, XXVII*, (3.Sayı), Ankara, Ankara Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2013.

Yücekök, N. Ahmet, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamantonun Evrimi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983.

Yücel, A. Hasan, *Türkiye’de Orta Öğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli, (1. Baskı), Ankara, Kütüphane Basımevi, 1994.

Yücel, M. Serhan, *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Yüzgeç, A. (2006). *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri, (1920–1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Zillioğlu, Mehmet, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1970.

MAKALELER

Adasal, Rasim, “Gençlik Yıllarımın Erzurumu”, Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi, Hazırlayan ve Tertipleyenler: Nusret Karasu, Nihat Özyardımcı, Ankara, AKÇAOĞLU, G. Müge, “Erken Cumhuriyet Döneminde Anayasa ve Anayasal Meşruiyet”, *International Social Sciences Studies Journal Tarih Yayın Dergisi*, Ankara, 2019, 67-75.

Akıncı, Gündüz, “Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı”, Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk, Ankara, 1965, 93-97.

Altunok, Hatice, Işık, A. Muaz, Gedikkaya, G. Fatma, “Nakiye Elgün”, *Siyasette İlk Kadın Parlemlenterler Dönemi*, Yasama Deneği, 2018, 271-273.

Armağan, Servet, “Türkiyede Parlamento Seçimleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 33 (3-4), 2011, 152-157.

Aydın, Nermin, Z. “Necip Asım Yazıksız’ın Meclis Çalışmaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Muş, 3 (3), 2017, 168-179.

Aydoğan, Erdal, Mahmutoglu, B. Tansu “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ankara, (10. Sayı), 2013, 136-151.

Başcı, Gülistan “Yerel Yönetim Seçimlerinde Kadın Seçmen ve Temsilcilik-Çorum İli Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çorum, 2015, 276-280.

Bilgi, Nejd, “Saruhan Sancağı’nın Son Mutasarrıfı: Hüseyin Aziz Akyürek”, *Ege Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 20 (1), 2005, 2-13.

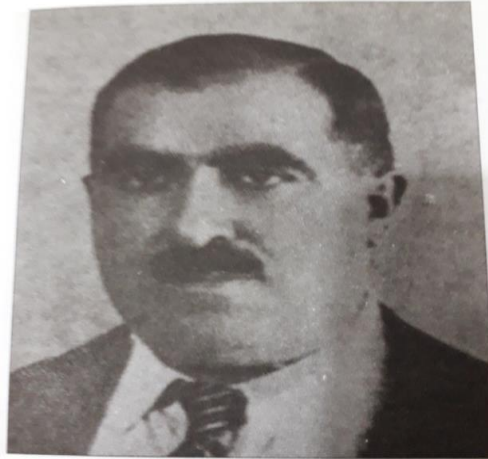
Birlik, K. Gültekin, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Mal Varlığı”, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, (282. Sayı), 2014, 766-769.

- Caniklioğlu, D. Meltem, "Anayasalı Devletten Hukuk Devletine Daha Çok Var Mı?" **Hukuk Fakültesi Dergisi**, İstanbul, (1. Sayı), 2015, 37-43.
- Çerçi, Faris, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Ali'nin Bu Konudaki Görüşleri)", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 0 (20), 2003, 13-28.
- Çolakoğlu, Elif, "Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", **Türk İdare Dergisi**, Ankara, (479. Sayı), 2014, 30-37.
- Demirel, Fazlı, "Merkezi İdarenin Taşra Kuruluş ve Yönetimi Üzerinde Bir İnceleme ve Düşünceler", **TİD Yayınları**, Ankara, Yıl: 56 (365. Sayı), 1984, 1-19.
- Duman, Önder "Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi "Denemesi": 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle "İstişare", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Ankara, (26. Sayı), 2017.
- Dursunoğlu, Cevat. "Nafi A. Kansu'nun Ardından". **İlk Öğretim**. Ankara, (383.Sayı), 1949.
- Eyyüpoğlu, İsmail, "Cumhuriyet Halk Partisi Erzurum İl Örgütü'nün 1933 Yılında Yeniden Yapılandırılması" Atatürk Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Dergisi**, Erzurum, 5 (1), 2006, 124-135.
- Gök, Salhadin, "Türk Kadının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Saylav Mihri İffet Pektaş", **Adıyaman**, 2019, 57-63.
- Kayıran Mehmet, Metintaş, Mustafa Y. "Türkiye'de Anayasal Gelişme", (1876-1924), **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Eskişehir, 2017, 12-27.
- Korhan, Tuğba, "Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme", **Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Diyarbakır, 2012, 136-149.
- Korkusuz, M. Refik, - Ergün, Ömer, "Hukuksal Boyutları İle Eski ve Yeni Vakıflar", **Dicle Üniversitesi/Hukuk Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, 12-13 (16-17-18-19), 2009.
- Mutlu, Sevda, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Özellikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 29 (86), 2013, 56-68.
- Olgun, Kenan, "Osmanlı'da Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı", İstanbul, 2015, 3-11.
- Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 2011, 19-25.
- Önal, Nafi, "Erzurum'da Neden Atatürk Heykeli Yoktur?", **Hakimiyet**, (6 Temmuz 1954), 1-5.
- Özcan, Selim, "Amasya Genelge'sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", **Amasya Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Amasya, (1. Sayı), 2013, 77-80.
- Özdemir, Nuray, **Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar**, Bolu, 2014, 183-189.

- Parlamenteler Dönemi”, *Yasama Derneği-Yasama Dergisi*, Ankara, 2018, 44-62.
- Safa, Peyami, “Hadiseler Arasında Erzurum Abidesi”, *Cumhuriyet*, (26 Ağustos 1938), 1-9.
- Safa, Peyami, “Hadiseler Arasında: Yalnız Bize Mahsus Garabetler”, *Cumhuriyet*, (29 Ağustos 1938), 1-7.
- Soysal, E. Mahmut, “Müdafaa-ı Hukuk ve Kuva-yı Milliye Hareketi, Tarihi Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal paşa’nın Erzurum Kongresi’nde Yaptığı Açılış Konuşması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, (186. Sayı), 2010, 186-193.
- Şarman, Süreyya, “Şehircilik Bakımından Erzurum’un Ana Davaları: Eyvah Havuz Donmuş”, (23 Kasım 1950).
- Tunçay, Mete, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul, (35. Sayı), 1986, 34-35.
- Uzun, Hakan, “Atatürk ve Nutuk”, *Siyasal Kitabevi*, Ankara, 2006, 17-42.
- Uzun, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Kırşehir, 9 (20), 2010, 236-245.
- Yalansız, Nedim, “1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 8, İzmir, 3 (8), 1998, 25-48.
- Yüceer, Saime, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 14, Bursa, (14. Sayı), 2008, 146-151.

EKLER

EK-1: Erzurum Milletvekili Hüseyin Aziz Akyürek'in 8 Şubat 1935 Seçimlerinde Erzurum'un Kazalarından Aldığı Oy Oranlarını Gösteren Belge

(HÜSEYİN) AZİZ AKYÜREK
ERZURUM (691)

1) Hüseyin Aziz Akyürek Erzurum Eski Milletvekili

(d. 1882, Trabzon - ö. 15 Ağustos 1951, Ankara)

(Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi Arşivi)

[illegible]

AHMET FİKRİ (TÜZER) Dr.
(ERZURUM) (692)

[illegible][illegible]

İzmir İl Heyeti Teftişçe Reisi

Azası

Azası

A28

Azası ,

Azasi

Aza

4

Aha
holes made

Alton
Mo. 5th

Anna
Hart

Attest
Secretary

Arce
Rarity

Attn
Lodge

131

ALİ FUAD SİRMEN
ERZURUM (902)

TBMM Arşivi

[illegible][illegible]

AHMET ZEKİ SOYDEMİR
ERZURUM (903)

ERZURUM Vîlâyeti
Daire-i intihabiyesi
Hayati teftişiyesi

[illegible][illegible]

A black and white portrait of a middle-aged man with a receding hairline. He is wearing a dark suit jacket with light-colored diagonal stripes, a white collared shirt, and a dark tie with a small, repeating pattern. He is looking slightly to the right of the camera with a neutral expression. The background is a plain, light-colored wall.

5) Nafi Atuf Kansu –Erzurum Eski Milletvekili
(d. 1890, Mekke – ö. 1946, Ankara)
(Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi Arşivi)

[illegible][illegible]

Hayati Teftişçiye Reis

Azasi
[Signature]

Azasi
E. Azasi

Azasi
Kulusse

İzasi

ESI

Lars

Aras
A. H.

134

NAFİZ DURLU
ERZURUM (612)

ERZURUM Vilâyeti
 Dairei intihabiyesi
 Heyeti teftişiyesi

[illegible]

Engürü - Heyeti Teftişige Reisi

Azərbaycan

Arası
Cemal

Azasi
Kuluz

Arasi
Amara

Azasi Azasi

Azasi
L. A. A.

Azasi
April

Fla
be made

Ala
Mo. & Tex.

Fra
• Häftat

Anna
Bilsky

Ho
Ramy

Mr
Lady

135

NAKİYE ELGÜN
ERZURUM (904)

ERZURUM Vilâyeti
- 4 - Dairesi intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

[illegible][illegible]

Legation — Heyeti Teftişiyeye Reisi

Azası

A2881

Azast

Ázasi

Åzast ,

Arası

Azusa

Azası.

Fla
Alabama.

For
Mr. N. J.

For
Master

Ala
Rafet

Asa
Barney

Her
Lady

136

NECİP ASIM YAZIKSIZ
ERZURUM (694)

ERZURUM (İlâyeti
Dairesi intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

[illegible][illegible]

Example..... Heyetli Teftişçe Reisi

Azas

Age

Aca

As

/ A

1

4

Ala
la la la la la

For
Mr. V. J.

From
H. J. H. H.

Ma
Sally

Umumi Heyet
tarixli ikinci i

Mr
F
Lodge

Umumi Heyetin 7 mart 1932
tarihli ikinci ilikadında tas-
dik olunmuştur.

137

ŞÜKRÜ KOÇAK
ERZURUM (905)

ERZURUM Vilâyeti
Dairei intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

[illegible]

İzmir — Heyeti Teftişige Reis

Azasi
Lambert

Arası
Laraj

Azasi
Kulusi

Azasi
A minute

Acc.

Azast
R. T. 2

Azasi
[Signature]

Azasi
[Signature]

For
by the mode

Aka
Mr. V. J.

Area
Notes

Area
Perfected

Ala
Randy

Ada
Lidy.

138

A black and white portrait of a middle-aged man with a receding hairline, wearing a dark suit, white shirt, and dark tie. He is looking directly at the camera with a neutral expression. The background is dark and out of focus.

ERZURUM Vildiyeti
Dairei intihabigesel
Heyeti teftisigesel

[illegible][illegible]

Erzurum Heyeti Teftişçe Reis

Azası

Azasi

Azaró

Azasi

Azası

Azasi

Azas

Aras

Yazmam Hıyati Teftişine

Azasi
[Signature]

Azasi
Laraji

Azad
Kulali

Azasi
Aminasa

Azasi

Arasi
P.T. H.

Azasi
Lepf

Azasi
[Signature]

Salamaad.

Aka
ab. v. v. v.

From
the State

Stacy
Pfeiffer

Alpa
Rising

Alpa
Ladi

Yürürlükte 7 mart 1935 tarihli ikinci inikadında tasdik olunmuştur.

(MEHMET) SAİM ALİ DİLEMRE
ERZURUM (994)

Erzurum Vilâyeti
» *Dairel intihabiyesi*
» *Heyet-i İstifşiyesi*

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı								Reylerin yekûnu		Namzetlerin doğdukları yer ve tarihi	Namzetlerin nüfusa mukayyet oldukları yer ve sanayiyet veya san'at	Evvelce Sayılay olup olmadıkları	Teşkilâtı Esaslıya kaun- namın 11 ve 12 inci maddelerine ve Seçim kanu- nıyla müteayyidtur na- zaran seçilmelerine engel halleri olup olmadıkları	Seçilmesi ha- kında bir gö- na şikâyet va- ki olup olma- dığı	
	Hassan-kale	İlpir	Tortum	Yusufoğlu	Hinis	Tercan	Erzurum	Meşkeş	Otu	Rakkamla						Yazı ile
Üniversite profesör- lerinden Doktor Saim Ali Dilemre	108	97	95	48	61	81	178	100	768	Yedi yüz altmış sekizdir.	916	768 İstanbul 1296	Kadı köy	Doktor Değil	Yoktur	Yoktur

Sayışay Seçim kanunıyla onun bazı mevaddını muadil kanunun tayin ettiğ usul ve şerait dairesinde Erzurum vilâyetinin boş olan iki Sayışay seçimi yapılarak merkez ve mühakkattan tanımlı edilip gönderilen mazbatalar heyetimiz huzurunda tetkik ve ısrarile reyler cem ve teflik olundukt; yukarıdaki cetvelde yazılan zatlara herbirinin hızasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından Üniversite-i mişfeşatlarından doktor Seim Ali Dileme Erzurum Vilayeti namına Sayışay seçildiklerini ve bu seçimin bütün safahatı ve dereceat kanun hükmüne ve usulüne tamamiyle uygun olarak cereyan ettiğini mübeyyin bu mazbata -iki- nüsha olarak tanzim edildi. 27/ 1 / 1936

Hesabı Tefitiye Başkanı

Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye Oye
S. Celil *Fahri E. Emel* *Mehmet A.* *P.T. Karay* *R. Kaya* *A. Aksoy* *N. Yılmaz* *M. Tokdemir*

SAÎT PERTEV DEMÎRHAN
ERZURUM (995)

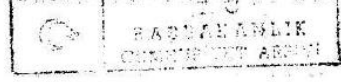
[illegible]

141

EK-13: Erzurum Milletvekili Hasan Tahsin Uzer'in 23 Ağustos 1935
Tarihinde Kararname ile Üçüncü Umumi Müfettişliğine Atandığını Gösteren
Belge

T. C.
BAŞVEKÂLET
Husulî Kalem Müdürlüğü
Sayı:

2
3200

K A R A R N A M E

25/Haziran/1927 tarih ve 1164 sayılı kanunun Bi-
rinci maddesi mucibince kurulan Üçüncü Umumi Müfettişliğe Erzurum
Sayı: Tahsin Uzer atanmıştır.

23/8/935

REİSİCUMHUR

(Signature)

Başvekil

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

(Signature)

(Signature)

(Signature)

(Signature)

Ha. V. V.

Ma. V.

Maarif V.

Na. V.

(Signature)

(Signature)

(Signature)

(Signature)

İk. V.

Sih. ve İq. M. V.

G. ve İN. V.

Zr. V.

(Signature)

(Signature)

(Signature)

(Signature)

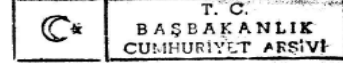
030 18 01 02 57 70 16

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (23 Ağustos 1935)

EK-14: 13 Ağustos 1936 Tarihinde Arsi Ulusal Hava Federasyonunda Hava Kurumunu Temsil Etmek Üzere Gönderilecek Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak İçin İcra Vekilleri Heyetince 600 Liralık Döviz Verilmesinin Onaylandığını Gösteren Belge

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

5174

Maliye Vekilliğinden yazılan 12/8/936 tarih ve 54250/II393 sayılı tezkerede; bu sene ağustosun 24 ünde Varşovada açılacak olan Arsi- ulusal Hava Federasyonunda Hava Kurumunu temsil etmek üzere gönderilecek Erzurum Sayısları Şükrü Koçak için 1200 liralık döviz müsaadesi verilmesi- nin Türk Hava Kurumu tarafından istenildiği bildirilmiş ve mumaileyhin bu seyahatındaki zaruret kabul edildiği takdirde en fazla 600 liralık döviz müsaadesinin, 936 takvim yılı döviz cetvellerine konulan hususî se- yahat ve ikamet masraflarından sarfı suretile verilmesi için bir karar ittihazı istenilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 13/8/936 da görüşülerek tek- lif veçhile en fazla 600 liralık döviz müsaadesi verilmesi onanmıştır.

13/8/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Ş. Hüner

Ad. V.

Ş. Sarıgül

M. M. V.

U. Ağar

Da. V.

Ş. Kara

Ha. V.

Ş. P. Aras

Ma. V.

Ş. P. Aras

Mf. V.

Ş. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

Ş. Begem

S. İ. M. V.

Ş. P. Aras

G. İ. V.

Rana Karahan

Zr. V. V.

Ş. Begem

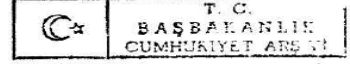
030 18 01 02 62 68 17

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (13 Ağustos 1936)

EK-15: 12 Aralık 1935 Tarihinde Erzurum Milletvekili Ali Fuat Sirme'nin İcra Vekilleri Heyetince Türkiye-Danimarka Daimi Uzlaşma Komisyonu Danimarka Azalığına Atanmasının Onaylandığını Gösteren Belge

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

3481

Hariciye Vekilliğinden yazılan 7/II/935 tarih ve 23222/612 sayılı tezkere; 8.mart.1932 tarihinde Cenevre'de Türkiye ile Danimarka arasında akdedilen Daimi Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedesi'nin 5 nci maddesi mucibince teşkili icap eden Türkiye-Danimarka Daimi Uzlaşma Komisyonu Danimarka azalığına Danimarka Hükümetince sabık mebus ve sabık Türk-Yunan Mübadelei Ehali Komisyonu Reisi Mösyö Helger Anderson intihap edilmiş olduğundan Hükümetimizce kimin tayin edileceğinin sorulduğu bildirilmiş ve adı geçen komisyona Adliye Vekilliğince seçilen Erzurum Saylavı Fuad Sirmen'in tayini muvafık görüldüğü takdirde bu hususda bir karar verilmesi istenilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince II/II/935 de görüşülerek adı geçen komisyona Türk azası olarak Erzurum Saylavı Fuad Sirmen'in tayini onanmıştır.

II/II/935

REİSİCUMHUR

K. Altınkaya

Bk. V.

İ. İsmail

Ad. V.

F. Samiye

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. Oras

Ma. V.

A. Aygün

Mi. V.

S. Alkan

Na. V.

A. Çetin Kaya

Bk. V.

C. Bazar

S. I. M. V.

S. P. Haydary

G. I. V.

A. A. Tarkan

Zr. V.

M. H. Kaya

12 12 1935 98 84 17

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (12 Aralık 1935)

EK-16: Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisinin 9 Kasım 1935 tarihinde Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer'in Üçüncü Umumi Müfettişliğine Tayin Edilmesinden Dolayı, Boşalan Milletvekilliğe Diğerinin Seçilmesini İsteddiğini Gösteren Belge

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Rizaseti
Kâtili Umumiye
Kanunlar Müdürlüğü

78/217

Ankara 9. XI. 1935

N 7032
697

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekalate

Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayinindendolayı Erzurum Sayıslığından istifa eden Tahsin Uzerin yerine intihabı Mebusan kanununa göre diğerinin seçilmesi yoluna gidilmesini rica ederim.

V. Uzer

B.M.M. Reisi
M. A. Fındık

Erzurum Is. Md.
9. XI. 1935

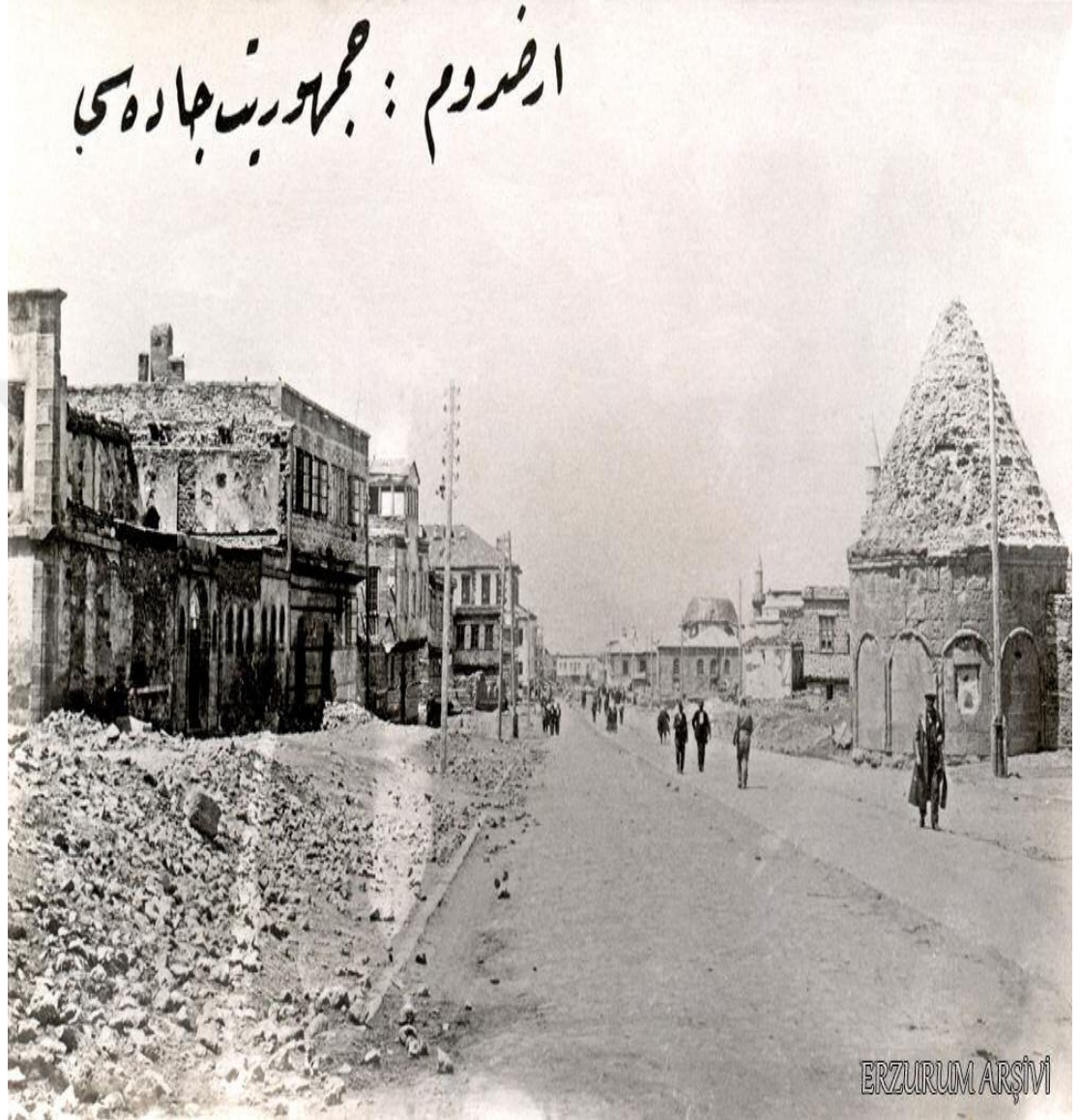
030 10 75 494 3

9. XI. 1935 5717

7

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (9 Kasım 1935)

EK-17: 09.10.1935 Tarihinde Erzurum Cumhuriyet Caddesi'nden Bir Görüntü

(Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi Arşivi)

EK-18: 02.05.1935 Tarihinde Erzurum Cumhuriyet Caddesi'nden Bir Görüntü

(Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Arşivi)

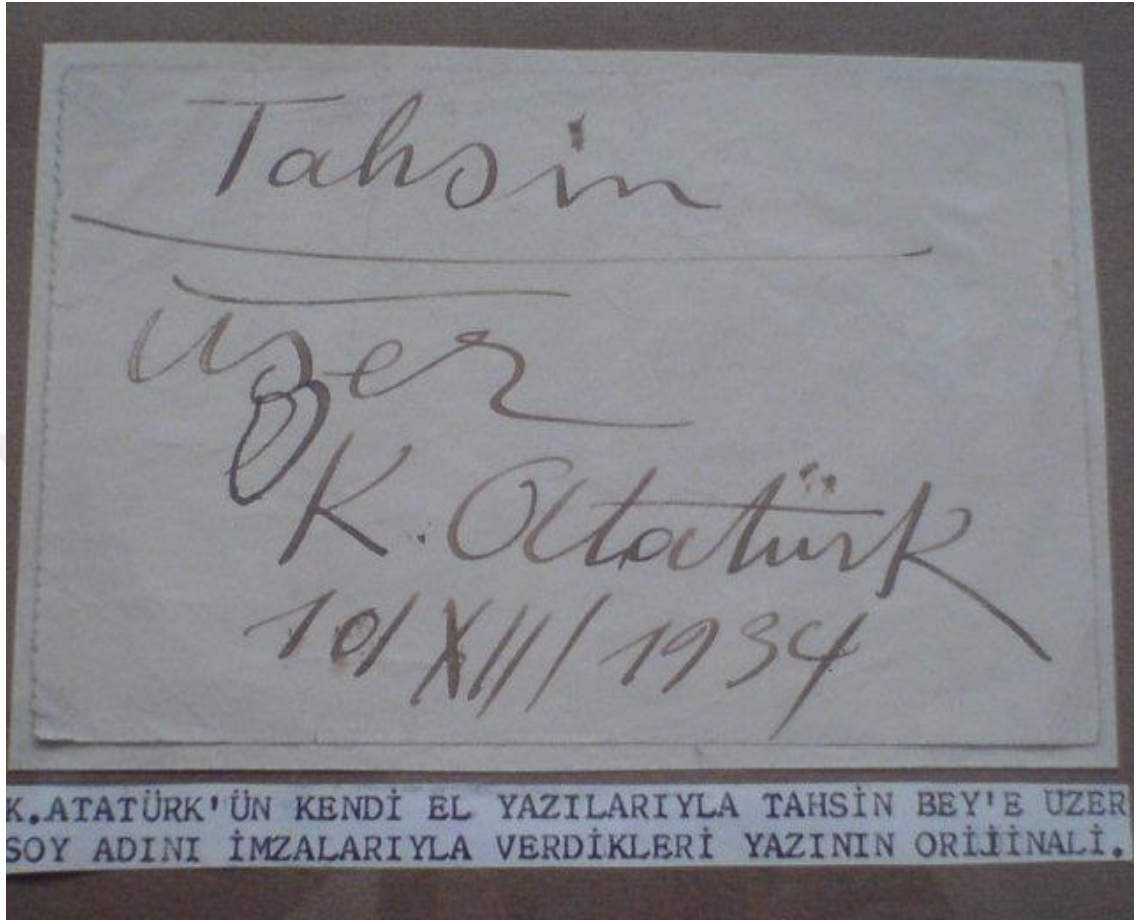
**EK-19: 12.05.1935' Tarihinde CHP'nin TBMM'deki Genel Kurulundan
Bir Görüntü**

GENEL KURULDAN BİR GÖRÜNÜM (*)

(Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi Arşivi)

EK-20: Atatürk'ün 10 Aralık 1934'te Kendi El Yazısı ile Hasan Tahsin Bey'e UZER Soyadını Verdiği Belge

(Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : DAŞHAN, Erhan

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Yok	
Yüksek Lisans		
Lisans	Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü	26.01.2015

İş Deneyimi

Yıl	Yer Görev
2017-2018	Dumlu İlkokulu /Erzurum Sınıf Öğretmeni
2018-2019	Polisamca İlkokulu/Erzurum Sınıf Öğretmeni
2019-2020	Recep Birsen Özel Eğitim ve Uygulama Merkezi/Erzurum Özel Eğitim Öğretmeni
2020-2021	Recep Birsen Özel Eğitim ve Uygulama Merkezi/Erzurum Özel Eğitim Öğretmeni
2021-2022	Şair Nef-i Orta Okulu/Erzurum Özel Eğitim Öğretmeni
2022-2023	Şair Nef-i Orta Okulu/Erzurum Özel Eğitim Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

.....

Hobiler

Bilgisayar, Sinema, Resim, Spor, Müzik

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

26/12/2022

Tez Başlığı / Konusu:

“ V. DÖNEM ERZURUM MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ (1935-1939) ”

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 119 sayfalık kısmına ilişkin, 28/ 11/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15 (on beş) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

26/12/2023

Erhan DAŞHAN
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Erhan DAŞHAN

Öğrenci No : 179206084

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Statüsü : Y. Lisans ☒

Doktora ☐

DOÇ. DR. MEHMET PINAR